Eugenia Olariu

Iulia Lazăr **Doina Angelica Aramă**

FILOSOFIE

Manual pentru clasa a XII-a

Tip A

Filiera TEORETICĂ, profilul real,
specializarea matematică-informatică şi specializarea ştiinţele naturii
Filiera VOCAŢIONALĂ, toate profilurile şi specializările

EDITURA CD PRESS

Editor: Costin DIACONESCU
Redactor-şef: Carmen BIRTA
Redactor: Aura GÎGĂ
Tehnoredactor: Banu GHEORGHE
Corectură: Andreea OPREA
Referenţi ştiinţifici: Prof. univ. dr. Constantin CUCOŞ
Prof. gr. I Elena Florina OŢET

Coperta: Banu GHEORGHE

Editura CD PRESS
Bucureşti, Str. Ienăchiţă Văcărescu nr. 18, sector 4
Cod 040157
Tel.: (021) 337.37.17, 337.37.27, 337.37.37
Fax: (021) 337.37.57
e-mail: office@cdpress.ro

©CD Press, 2007

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

OLARIU, EUGENIA
Filosofie : Tip A, Filiera teoretică şi vocaţională : manual pentru clasa a XII-a / Eugenia Olariu, Iulia Lazăr, Doina Angelica Aramă. - Bucureşti : CD PRESS, 2007
ISBN 978-973-1760-40-7

I. Lazăr, Iulia
II. Aramă, Doina Angelica

1(075.35)

Manualul a fost aprobat prin Ordinul Ministrului Educaţiei, Cercetării şi Tineretului nr. 1561/80 din 23.07.2007, în urma evaluării calitative şi este realizat în conformitate cu programa analitică aprobată prin Ordin al Ministrului Educaţiei şi Cercetării nr. 5959/22.12.2006

I

OMUL

OBIECTIVE SPECIFICE

După parcurgerea acestei teme, vei fi capabil:

- ✓ să analizezi diferite puncte de vedere privind problematica naturii umane;
- ✓ să compari diferite puncte de vedere referitoare la natura umană;
- ✓ să argumentezi diverse poziții privind raportul identitate-alteritate în definirea persoanei;
- ✓ să formulezi judecăți şi aprecieri personale asupra diferitelor concepții referitoare la problematica naturii umane şi a sensului vieții;
- ✓ să argumentezi judecățile şi aprecierile personale formulate cu privire la diferitele concepții despre natura umană şi sensul vieții;
- ✓ să utilizezi argumentarea şi analiza de text în tratarea problematicii umane, în cadrul unor activități pe grupe.

În încercarea de a găsi OMUL, Diogene din Sinope umbla ziua, în amiaza mare, cu o lumânare în mână, pe străzile Atenei. El anunța, prin gestul său simplu și direct, o temă de cercetare de o perenitate și o profunzime de neegalat în filosofie: OMUL.*

Omul este considerat, în sens general, o ființă vie, dotată cu rațiune (conștiință), o ființă constituită ca personalitate, care a cunoscut o evoluție istorico-politică menită să-i confere unicitate. Din perspectivă filosofică, în ciuda numeroaselor încercări de a-i surprinde „natura" sau „menirea", omul apare ca o realitate extrem de complexă, a cărei esență nu poate fi surprinsă într-o definiție.

De aceea, la întrebarea „Ce este omul?", ca și la întrebările conexe acesteia (În ce constă specificul naturii umane?, Are viața omului vreun sens?), răspunsurile sunt extrem de diferite. Un întreg domeniu de cercetare, constituit în sânul filosofiei și considerat (datorită importanței obiectului de studiu) drept nucleu al acesteia, antropologia filosofică, și-a asumat sarcina, dar și privilegiul de a se ocupa cu cercetarea omului.*

I.1. Problematica naturii umane

***Diogene din Sinope** – filosof grec (cca 412–cca 324 î.Hr.), supranumit Diogene Cinicul. Este o figură emblematică a filosofiei cinice (filosofie care se originează în concepția lui Socrate și care amplifică disprețul acestuia față de bunurile materiale).

Termenul de *natură umană* vizează ansamblul caracteristicilor care definesc ființa umană, exprimând, astfel, *esența umană* și diferențiind-o de cea a altor ființe. Cu tot efortul de a-l defini într-o manieră cât mai clară și completă, nimeni nu a reușit să-i surprindă omului, cu adevărat, esența; poate doar acei gânditori ai filosofiei antice greceşti şi orientale, care au stabilit – într-o afirmație mult prea generală pentru a putea fi luată în seamă – că *omul este un zeu.*

Dincolo de această încercare, o analiză a răspunsurilor date la întrebarea *Ce este omul?* ne oferă un tablou foarte variat, subliniind dificultatea surprinderii esenței umane într-o singură definiție.

Astfel, unele răspunsuri surprind doar aspecte accidentale ale omului, putând fi catalogate cel mult ca hazlii și neinspirate: *ființă bipedă fără pene și cu unghii late* (Platon), *animalul care fabrică încălțăminte* (Bacon) sau *făptura care se plictisește* (Goethe).

Altele, reliefând aspecte esențiale, definitorii, au un grad mai mare de relevanță și de acceptare, arătând cum, în ciuda faptului că omul aparține, totuși, liniei de evoluție a animalelor, el se deosebește hotărâtor, încă din momentul apariției sale în lume, de toate celelalte viețuitoare, prin anumite semne distinctive. Astfel, omul este un *homo sapiens*, o ființă a cărei capacitate de a cugeta (facilitată de *sufletul* său aparte în Univers) rivalizează doar cu cea a Creatorului; este un *zóon logon echon*, o ființă dotată cu vorbire și cu gândire; este un *zóon politikón**, o ființă socială, capabilă a se supune unor reguli; este un *homo faber**, o ființă care construiește unelte; este un *homo aestimans*, o ființă capabilă să dea valoare lucrurilor; este un *homo ludens* și un *homo stultus*, o ființă care se joacă și care își permite și neruşinarea sau … starea de nebunie, chiar prostie – pentru a evidenția, prin contrast, paleta largă de posibilități de expresie, de care numai el dispune; este, în ultimă instanță, singura ființă capabilă de o conduită dezinteresată, de o atitudine altruistă.

I.1.1. Omul este altceva decât corpul său

Preocupările pentru identificarea naturii umane nu sunt de dată recentă (deși, ca direcție programatică, se acceptă că antropologia filosofică începe abia în secolul al XX-lea). Ele încep încă din Antichitate, devenind cu totul clare, explicite odată cu Socrate* (cel care a așezat în centrul tuturor interogațiilor omul, nu natura sau cosmosul), prin interesul manifestat în mod constant față de om și față de comportamentul acestuia, prin invitația adresată omului de a-și cunoaște exact esența, de a se cunoaște pe sine. Preluând de pe frontispiciul templului de la Delphi cunoscuta maximă *Cunoaşte-te pe tine însuți*!, Socrate îndeamnă omul să se orienteze către propria gândire, către propria conștiință și să încerce să-și domine, prin cunoaștere, propriul eu. Socrate are marele merit de a fi găsit un fundament antropologic în conceptul de *suflet* – înțeles ca *eu* conștient, ca personalitate morală și intelectuală. *Omul este altceva decât propriul corp: este cel care comandă corpului* – acesta din urmă neputând să-și comande sieși.

Fundamentul antropologic identificat de Socrate va servi drept reper – direct sau indirect – multor concepții referitoare la natura umană. De exemplu, cel care i-a fost discipol, Platon*, își propune la rându-i să ajungă, printr-un examen logic, la descoperirea a ceea ce este omul în realitate. Platon îl consideră pe acesta drept o ființă înzestrată cu rațiune, drept cel care, orientându-și privirea spre sine, descoperă că sufletul (și nu corpul) conferă specificitate (căci sufletul este cel în care se găsesc „zeul și cugetarea", sufletul fiind *asemenea cu ce este divin, nemuritor, inteligibil, simplu, indisolubil, veşnic acelaşi, veşnic asemenea lui însuşi*).

Reiese de aici că omul a conștientizat de timpuriu originalitatea sa decisivă, demnitatea sa particulară, conferită de apartenența sa la o altă realitate, superioară celei contingente, neesențiale, căreia îi aparțin celelalte ființe. Pe urmele lui Platon, Augustin* identifică originea demnității umane atât în *suflet* (*omul interior*, căruia i se datorează capacitatea de a ajunge la esență), cât și în *creația sa originară*, ca o ființă privilegiată: oglindă a unității reprezentate, în Dumnezeu, de Trinitate.

Texte

Sufletul e «asemenea cu ce este divin, nemuritor, inteligibil»

„– Cercetează acum, Kebes, şi mai departe; vezi, dacă din tot ce-am spus nu urmează că sufletul e asemenea cu ce este divin, nemuritor, inteligibil, simplu, indisolubil, veşnic acelaşi, veşnic asemenea lui însuşi; corpul, în totul asemenea cu ceea ce este omenesc, muritor, neinteligibil, multiform, supus descompunerii, veşnic schimbător, niciodată asemenea cu el însuşi. Oare, amice Kebes, față de acestea putem spune ceva în stare să le răstoarne ca neexacte?

– Nu putem."

„– Dacă este aşa, atunci sufletul, ieşind cu astfel de însuşiri din corp, se duce spre ceea ce este asemenea cu el: spre imperceptibil, sfânt, nemuritor, înțelept. Ajungând acolo, devine fericit şi în afară de orice rătăcire, neştiință, temeri, pasiuni sălbatice şi orice alte păcate omeneşti. Tocmai cum se spune despre cei inițiați, el va trăi o întreagă veşnicie împreună cu cei veşnici. Putem susține asta, Kebes? Sau altceva?

Dicționar

antropologie (din gr. *anthropos*, om) – studiul omului, în general; ansamblul disciplinelor care studiază omul.

***antropologia filosofică** – curent de studii antropologice; studiul filosofic al omului care, depășind fărâmițarea diferitelor abordări științifice individuale, încearcă să-l cuprindă pe om în întregul său.

***homo faber** (lat. *homo*, om și *faber*, meșteșugar, artizan) – omul meșteșugar; ființă care fabrică unelte.

***zóon politikón** (din gr. *zóon*, animal; *polis*, cetate) – animal al cetății; ființă socială.

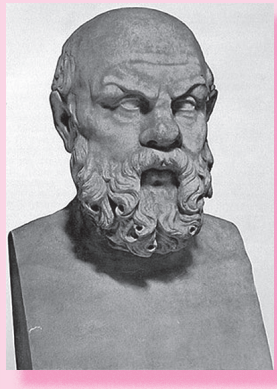

* **Socrate** (470–399 î.Hr.) – filosof grec. Deși nu a scris nimic, filosofia sa este cunoscută datorită faptului că Platon, discipolul lui, l-a transformat în personajul principal al majorității dialogurilor sale. Este un autentic inițiator al demersului filosofic, fiind profund interesat de problemele umane și de cele etice. Oracolul de la Delphi l-a proclamat *cel mai înțelept din cetate.*

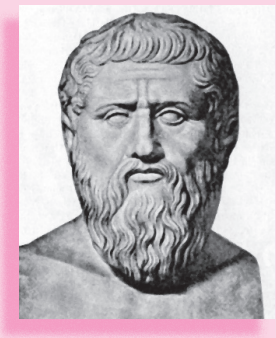

*Platon – filosof grec, discipol al lui Socrate (427–347 î.Hr.). Opera sa este alcătuită, în principal, din dialoguri: *Republica, Apologia lui Socrate, Gorgias, Menon, Fedon.*

– Putem, pe Zeus, zise Kebes.

– Dacă însă sufletul iese din corp pângărit, necurat şi ca unul care, fiind împreună cu trupul, l-a îngrijit, l-a iubit, a fost încântat de el, de poftele şi plăcerile lui; dacă sub înrâurirea acestora sufletul a ajuns să creadă că nimic altceva nu există în realitate decât ce este trupesc, ce se poate atinge sau vedea, ceea ce bea şi mănâncă şi se foloseşte de plăcerile amorului; dacă, pe de altă parte, acest suflet s-a deprins să urască, să se teamă, să fugă de ce este întunecat pentru ochi, de ce este neperceptibil prin simţuri, de ce este numai inteligibil, şi doar prin filosofie cu putinţă de lămurit, crezi că un astfel de suflet se poate despărţi de trup, singur şi cu desăvârşire curat?

– Cu niciun chip, răspunse Kebes.

– Dimpotrivă, cred că iese îngreuiat cu părticele trupeşti, rămase din atingerea şi împreunarea lui cu trupul; căci s-a făcut aproape de aceeaşi fiinţă cu el, din cauza convieţuirii şi grijii pe care a purtat-o faţă de trup... ."

***(Platon,** Fedon)*

Sufletul – omul interior – singura cale către esență

„Tu, însă, Doamne, mă judeci pe mine, pentru că, deşi «nimeni dintre oameni nu ştie cele ce sunt ale omului, decât duhul omului, care este în el», totuşi este ceva al omului pe care nu-l ştie nici chiar spiritul omului care este în el însuşi; Tu, însă, Doamne, le ştii pe toate ale lui, Tu Care l-ai făcut."

„Şi ce este acest Dumnezeu?

Am întrebat pământul şi mi-a răspuns: «Nu sunt eu» şi cele ce sunt pe pământ mi-au răspuns acelaşi lucru. Am întrebat şi marea şi străfundurile şi târâtoarele sufletelor vii [...], adierile care suflă [...], cerul, soarele, luna şi stelele şi îmi răspund «Nici noi nu suntem Dumnezeul pe Care-L-cauţi». Şi am zis tuturor acestora care înconjoară uşile trupului meu: spuneţi-mi despre Dumnezeul meu, ceea ce nu sunteţi voi, spuneţi-mi ceva despre El. Şi au exclamat cu voce mare: «El ne-a făcut pe noi». Întrebarea mea era cercetarea mea şi răspunsul lor era frumuseţea lor.

Şi m-am îndreptat către mine şi mi-am zis: «Şi tu, cine eşti?». Şi am răspuns: «Eu sunt un om». Şi iată trupul şi sufletul în mine îmi sunt mie la îndemână, unul exterior, altul interior. Care dintre ele este acela unde ar fi trebuit să cauţi pe Dumnezeul meu, pe Care-L căutasem prin mijlocirea trupului de la pământ până la cer, până unde am putut să trimit crainici razele ochilor mei? Dar este mai bun ceea ce este interior. Şi, în adevăr, Lui îi aduceau veşti crainici trupeşti, ca unui stăpân şi judecător, despre răspunsurile cerului şi ale pământului şi ale tuturor celor care nu sunt în el, care zic: «Nu suntem noi Dumnezeu». Şi: «El ne-a făcut». Omul interior le-a cunoscut prin serviciul omului exterior. Eu, omul interior, le-am cunoscut, eu, eu sufletul, prin simţurile trupului meu. Am întrebat zidirea lumii despre Dumnezeul meu şi mi-a răspuns: «Nu sunt eu, ci El m-a făcut»."

„Şi iată îmi apare ca prin ghicitură Treimea, adică Tu, Dumnezeul meu, pentru că Tu, Părinte, la începutul înţelepciunii noastre, care este înţelepciunea Ta, născută din Tine, egală şi împreună veşnică cu Tine, ai făcut cerul şi pământul. [...]

Şi înţelegem deja pe Tatăl în cuvântul «Dumnezeu», Care le-a făcut pe acestea, şi pe Fiul în cuvântul «Început», în Care a făcut acestea, şi crezând că Treimea este Dumnezeul meu, aşa cum credeam, căutam, o căutam în sfintele cuvinte ale Lui şi iată «Duhul Tău se purta peste ape». Şi iată Treimea, Dumnezeul meu, Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt, Creator al oricărei creaturi."

„Aş vrea ca oamenii să cugete aceste trei lucruri în ele însele. Cu totul altceva sunt aceste trei lucruri decât acea Treime, dar le spun ca ei să se exercite şi să dovedească şi să simtă cât de departe sunt.

Susţin, încă, că aceste trei lucruri sunt: a fi, a cunoaşte, a voi. Căci eu sunt şi ştiu şi voiesc, eu sunt ştiind şi voind şi ştiu că eu sunt şi că vreau să ştiu şi să fiu.

Aşadar, să vadă, cine poate, în aceste trei lucruri cât de nedespărţită este viaţa şi o singură viaţă şi o singură minte şi o singură fiinţă ... ."

*(**Augustin,** Confesiuni)*

Exercițiul minții

☞ Ilustrează, printr-un exemplu simplu, concepția lui Augustin referitoare la diferențele dintre *omul interior* și *omul exterior*.

*Augustin – cel mai vestit dintre Părinții Bisericii latine, filosof creștin (354–430). Opere principale: *Confesiuni, Cetatea lui Dumnezeu, Despre Trinitate.*

I.1.2. Omul – definit prin capacitatea de a cugeta

Dacă Augustin, plecând de la evidența că dispune de un suflet cu caracteristici proprii, specifice, diferite de ale corpului, ajunge să găsească în reculegerea interioară calea către esență (Dumnezeu), R. Descartes*, plecând de la aceeași dihotomie corp-suflet (*res extensa* și *res cogitans*), ajunge la o altă concluzie: o singură certitudine nemijlocită poate urma acestui demers, și anume *certitudinea de sine* (*cuget, deci exist*). Întrebării *Cine sunt eu*?, Descartes îi răspunde: *Cel care gândește* (*Je suis une chose qui pense*). În lucrarea „Despre liberul arbitru", Augustin întrebuințase, înaintea lui Descartes, un mod de argumentare similar: *Deci sunt și cunosc și voiesc; sunt [ceva] care știe și vrea, și știu că exist, că voiesc și voiesc să fiu și să știu.* Descartes are marele merit, însă, de a se fi descoperit pe sine ca gândire; din luciditatea gândirii (care gândește că gândește), el extrage evidența existenței de sine: *Cogito ergo sum*. Corpul, deși important și – în realitate – strâns legat de suflet, este doar o substanță divizibilă, caracterizată prin întindere, un lucru a cărui existență nu este deloc certă și în lipsa căruia omul nu își pierde esența.

Alcătuit din corp și suflet, omul este, și la Pascal*, o ființă definită tot prin cugetare. Însă, până la a-i evidenția măreția cugetării, Pascal reliefează caracterul divizat și contradictoriu al omului. Pe urmele unor filosofi care exacerbaseră fie latura divină a ființei umane (Epictet), fie latura telurică a acesteia (Montaigne), Pascal afirmă că, *nici înger, nici bestie,* omul înmănunchează în ființa sa laturi și tendințe opuse, fiind exponent, deopotrivă, al decăderii și al grandorii. Dincolo de mizeria condiției sale, de deșertăciunea și de zădărnicia proprii existenței lui, omul își găsește demnitatea și măreția în cugetare. Gândirea (deschisă spre infinit și spre viață veșnică) îi conferă – în măsura în care omul este capabil să mediteze asupra propriei sale condiții nefericite și mizere – o demnitate inegalabilă. *Omul este o trestie, dar este o trestie gânditoare.*

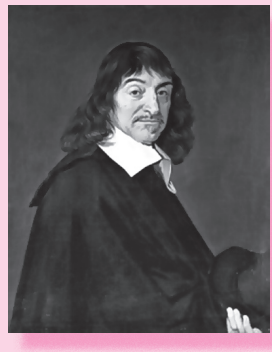

***René Descartes** (1596–1650) – filosof, matematician și fizician francez. Opere principale: *Meditații metafizice, Discurs asupra metodei, Tratat despre pasiuni.*

Texte

Eu sunt «un lucru care gândește»

„Eu sunt, eu exist: aceasta este sigur; dar pentru cât timp? Anume, atâta timp cât gândesc; căci se poate, probabil, întâmpla ca, dacă aș înceta să gândesc, să încetez în același timp de a fi sau de a exista. Nu admit nimic acum care să nu fie cu necesitate adevărat: așadar, vorbind cu toată precizia, nu sunt decât ceva care gândește, adică un spirit, un intelect sau o rațiune, care sunt termeni a căror semnificație îmi era necunoscută înainte. [...] Nu sunt deloc acest ansamblu de membre, care este numit corpul omenesc... ."

„Dar ce sunt eu, așadar? Un lucru care gândește. Ce este acest ceva care gândește? Prin urmare, ceva care se îndoiește, care înțelege, care afirmă, care neagă, care vrea, care nu vrea, care își imaginează și care simte. [...] Există oare ceva din toate acestea care să nu fie tot atât de adevărat ca și faptul că este sigur că eu sunt și că exist, chiar dacă aș dormi întotdeauna și chiar dacă acel care mi-a dat ființa s-ar servi de toate forțele sale pentru a mă amăgi. La fel, există oare măcar unul dintre aceste atribute care să poată fi deosebit de gândirea mea sau despre care să se poată spune că este separat de mine însumi? Căci este de la sine atât de evident că eu sunt acela care se îndoiește, care înțelege și care dorește, încât nici nu este necesar aici de a adăuga ceva pentru a

crâmpeie de gând

„Ce să cred, însă, acum, când presupun că un anumit spirit înșelător [...] m-a amăgit în toate pe cât a putut și cu tot dinadinsul? Că, poate, cuget? Aici aflu ce-mi trebuie: e cugetarea; doar ea nu poate să se desprindă de mine."
***(R. Descartes**, Meditații metafizice)*

explica. Şi eu am, cu siguranţă, şi puterea de a-mi imagina: căci, chiar dacă s-ar putea întâmpla [...] ca lucrurile pe care le imaginez să nu fie adevărate, totuşi, această putere de a imagina nu încetează de a fi în mine în mod real, şi face parte din gândirea mea. În sfârşit, eu sunt acela care simte, adică acela care primeşte şi cunoaşte lucrurile ca prin organele de simţ, pentru că, în fapt, eu văd lumina, aud zgomotul, resimt căldura. Dar mi se va spune că aceste aparenţe sunt false şi că eu dorm. Fie şi aşa; totuşi, cel puţin, este foarte sigur că mi se pare că văd, că aud şi că mă încălzesc; şi aceasta este ceea ce în mine se numeşte propriu-zis: a simţi, iar aceasta, luată astfel cu toată precizia, nu este nimic altceva decât a gândi. Fapt de la care încep să cunosc cine sunt, cu un pic mai multă lumină şi distincţie decât mai înainte."

„Dar, în sfârşit, iată-mă revenit pe nesimţite acolo unde voiam; căci, deoarece este un lucru care îmi este cunoscut în prezent, şi anume că, la propriu vorbind, noi nu concepem corpurile decât prin facultatea de a înţelege, care este în noi, şi deloc prin imaginaţie şi nici prin simţuri, şi că nu le cunoaştem prin aceea că le vedem sau pentru că le atingem, ci doar prin aceea că le concepem cu ajutorul gândirii, din toate acestea cunoaştem, în mod evident, că nu este nimic care să-mi fie mai uşor de cunoscut decât spiritul meu."

*(**René Descartes,** Meditaţii metafizice)*

Omul – «trestie cugetătoare»

„Primul lucru care i se oferă omului, când se priveşte, este corpul său, adică o părticică de materie ce-i aparţine. Însă, pentru a înţelege ce este această materie, trebuie să o compare cu tot ceea ce se află deasupra lui şi cu tot ce există sub el, pentru ca, în felul acesta, să-şi găsească limitele adevărate [...]. Reculegându-se, omul să vadă ce este el prin comparaţie cu întreaga existenţă."

„Căci, la urma urmei, ce este omul în natură? Nimic în raport cu infinitul, tot prin comparaţie cu neantul, un lucru de mijloc între nimic şi tot. El este infinit de îndepărtat de ambele extreme, iar fiinţa lui nu stă mai aproape de nimicnicia din care este scoasă decât de infinitul în care-i înghiţită."

„Să ne cunoaştem, deci, puterile; suntem ceva şi nu suntem nimic. [...] Omul nu ştie pe ce treaptă să se aşeze. El trăieşte în rătăcire. Simte în el urme ale unei stări de fericire din care a căzut şi pe care nu o poate redobândi; o caută cu nelinişte şi fără succes peste tot, în întunecimi de nepătruns. Aici stă începutul luptelor dintre filosofi. Unii dintre ei îşi dau osteneala de a-l ridica pe om, descoperindu-i măreţia, iar alţii de a-l coborî, făcându-l să-şi vadă decăderea [...]; fiecare tabără se serveşte de argumentele celeilalte. Căci mizeria omului se dovedeşte prin măreţia lui, iar măreţia se explică prin mizeria sa. [...]

Pe scurt, omul îşi dă seama că este în stare de decădere; el ştie acest lucru. El este mare tocmai fiindcă-şi cunoaşte starea de decădere. Ce himeră mai este şi acest om?

Ce noutate, ce monstru, ce haos, ce îngrămădire de contradicţii? Judecător al tuturor lucrurilor; imbecil vierme de pământ; depozitar al adevărului; îngrămădire de incertitudine şi eroare; mărire şi lepădătură a universului. Dacă se laudă, eu îl cobor; de se coboară, îl laud şi-l contrazic mereu până ce reuşeşte să înţeleagă că este un monstru de neînţeles. [...]

Omul nu este decât o trestie, cea mai slabă din natură; dar este o trestie cugetătoare. Nu trebuie ca întregul univers să se înarmeze spre a-l strivi. Un abur, o picătură de apă e destul ca să-l ucidă. Însă, în cazul în care universul l-ar strivi, omul ar fi încă mai nobil decât ceea ce-l ucide; pentru că el ştie că moare; iar avantajul pe care universul îl are asupra lui, acest univers nu-l cunoaşte.

Astfel, toată măreţia omului stă în cugetare. De aici trebuie să purcedem, nu de la spaţiu şi de la durată. Să ne silim a cugeta frumos. Iată ideea morală. [...]

Este bine ca omul să-şi aprecieze valoarea. Să se iubească pe sine, întrucât are o fire capabilă de bine. Dar să nu iubească ceea ce-i josnic în el. Pentru aceasta să se dispreţuiască, fiindcă, altfel, toată puterea lui este fără folos."

*(**Blaise Pascal,** Cugetări)*

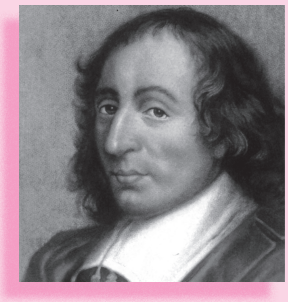

***Blaise Pascal** – filosof, matematician şi fizician francez (1623–1662). Opere principale: *Provinciale, Cugetări.*

Exerciţiul minţii

☞ Ilustrează, prin referire la câte o situaţie concretă de viaţă, concepţiile lui R. Descartes şi B. Pascal referitoare la considerarea *cugetării* ca definitorie pentru *natura umană*.

I.1.3. Sociabilitatea – trăsătură specific umană

Cu ideea potrivit căreia oamenii se disting de animale prin faptul că posedă raţiune şi putere de gândire este de acord şi Aristotel*. Dar, deşi activitatea intelectului reprezintă ceea ce natura umană are mai nobil şi mai elevat, ea nu este suficientă pentru a descrie complet această natură. De ce? Pentru că oamenii nu sunt fiinţe izolate, iar desăvârşirea lor intelectuală nu poate fi atinsă decât în interiorul societăţii, al statului. Omul este un *zóon politikón*, o fiinţă socială, o fiinţă care se poate realiza complet doar în interiorul *cetăţii* (şi aceasta pentru că, pentru ea, comunitatea răspunde unei tendinţe naturale, fundamentale, unei necesităţi primare). Într-un stat, singură comunitatea împlineşte omul, asigurându-i fericirea şi binele către care tinde (viziunea lui Aristotel este una *teleologică**), iar în afara ei nu găsim decât *supraoameni* sau *fiare*.

Instituţie naturală – şi nu rod al unui contract social – statul este anterior omului, raportul stat-om fiind similar raportului corp-membru al corpului (*viziune organicistă**). Comunitatea este cu atât mai bună, cu cât oamenii sunt mai virtuoşi.

Dacă pentru Aristotel statul nu este o capcană artificială pusă în faţa omului natural, pentru Jean-Jacques Rousseau* el reprezintă exact acest lucru. În opinia acestuia, starea naturală corespunde naturii nepervertite a omului, naturii sale care nu a fost distrusă de morală, deci *omului bun de la natură* (*nobilului sălbatic*). Dacă, iniţial, omul era o fiinţă robustă, liberă şi fericită, depinzând doar de ea însăşi, el se va transforma treptat, îşi va dezvolta raţiunea şi va acumula proprietate privată. Acesta este punctul în care apare răul în natura fundamental bună a omului şi de la care se va ajunge la necesitatea încheierii *contractului social*, în vederea apariţiei statului (ca autoritate cu rol de apărare, de pacificare). Prin contractul încheiat, omul natural îşi abandonează libertatea sa primitivă şi acceptă să-şi pună *voinţa individuală* în slujba *voinţei generale* (suverane). Anterior liber şi fericit, acum, în starea artificial creată prin contract, omul cunoaşte inegalitatea, nefericirea, dezordinea. Sociabilitatea, în această accepţie, nu aparţine naturii umane, iar statul, ca atare, nu este o instituţie naturală.

Texte

«Statul este o instituţie naturală» şi omul este, din natură, «o fiinţă socială»

„Comunitatea formată din mai multe comune este statul complet, care realizează, ca să zicem astfel, cea mai mare independenţă a tuturor şi care se creează în vederea vieţii, însă dăinuieşte în vederea vieţii cât mai bune. De aceea, dacă chiar acele tovărăşii dintâi şi primitive sunt instituţii fireşti, cu atât mai mult se potriveşte calificarea aceasta statului, care este desăvârşirea acelora; dar firea unui lucru este tocmai menirea desăvârşită a lui, căci zicem că scopul pentru care este menită orice fiinţă creată este natura sau firea ei [...].

Din toate acestea se vede că statul este o instituţie naturală şi că omul este, prin natura sa, o fiinţă socială, pe când antisocialul prin natură, nu datorită unor împrejurări ocazionale, este ori un supraom, ori o fiară, ca acela batjocorit de Homer."

„Totodată, este clar de ce omul este o fiinţă mai socială decât orice albină şi orice fiinţă gregară; căci natura nu creează nimic fără scop. Însă, dintre toate vietăţile, grai are numai omul. Vocea (nearticulată) este doar semnul plăcerii şi al durerii şi există şi la celelalte vietăţi, căci natura lor se ridică numai până

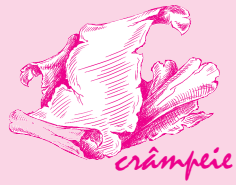

crâmpeie de gând

„Este periculos a arăta prea mult omului cât este de asemenea animalelor, fără a-i arăta măreţia lui; şi este periculos de a-i arăta măreţia lui fără a-i arăta josnicia. Este şi mai periculos de a nu-l lăsa să cunoască nici pe una, nici pe alta. Dar este foarte util de a-i arăta şi una şi alta."

***(B. Pascal**, Cugetări)*

Dicţionar

***teleologism** (din gr. *télos*, împlinire, încheiere; *lógos*, rostire, justificare raţională, discurs, ştiinţă) – teorie asupra finalităţii lucrurilor şi a fiinţelor.

***teorie organicistă** (termenul *organicist* este preluat din biologia modernă, formarea lui pornind de la noţiunea *organism*) – teorie potrivit căreia existenţa societăţii (dar şi a naturii) poate fi asemănată cu cea a organismului viu (întregul, respectiv societatea sau statul), este prim, prin raport cu părţile sale – indivizii umani –, într-un mod similar celui în care organismul viu primează în faţa oricăreia dintre componentele sale).

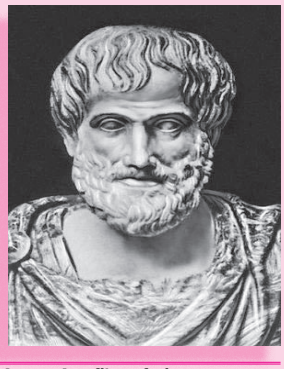

***Aristotel** – filosof și savant grec (384–322 î.Hr.). Elev al lui Platon, este considerat părinte al filosofiei și întemeietor al logicii.
Opere principale: *Metafizica, Etica Nicomahică, Politica.*

crâmpeie de gând

„Fiindcă vedem că orice stat este un fel de asociație și că orice asociație se întocmește în scopul unui bine oarecare [...], tinde către binele cel mai ales acea asociație care este cea mai desăvârșită dintre toate și le cuprinde pe toate celelalte. Aceasta este așa-numitul stat și asociația politică."
*(**Aristotel**, Politica)*

la a avea simţirea plăcerii şi a durerii şi a o semnifica unele altora, pe când limba serveşte la a exprima ce este folositor şi ce este vătămător, precum şi ce este drept şi nedrept.

Iar această însuşire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietăţile, aşa că, singur, el are simţirea binelui şi a răului, a dreptului şi a nedreptului şi a tuturor celorlalte stări morale. Comunitatea unor fiinţe cu asemenea însuşiri creează familia şi statul.

Şi este clar că, din natură, statul este anterior familiei şi fiecăruia dintre noi; căci corpul trebuie să existe mai înainte de organe şi, suprimându-se corpul, nu va mai fi nici picior, nici mână, decât numai cu numele, precum se poate numi mână o mână de piatră; căci, fiind stricată, va fi tot mână (însă numai cu numele), deoarece toate lucrurile se determină prin menirea şi prin puterea (de a împlini această menire), aşa că, dacă nu mai sunt aceleaşi, nu se poate zice că au aceeaşi fire, ci doar acelaşi nume. Aşadar, este clar că statul este, din natură, anterior individului, [...].

Aşadar, din natură există în toţi instinctul pentru o asemenea comunitate; iar cel dintâi care a orânduit-o a fost autorul celor mai mari bunuri. Căci, după cum omul, în perfecţiunea sa, este cea mai nobilă dintre fiinţe, tot astfel, lipsit de lege şi de dreptate, este cea mai rea dintre toate; căci cel mai groaznic lucru este nedreptatea înzestrată cu arme; însă, omul se naşte având ca arme fireşti inteligenţa şi voinţa fermă, care sunt foarte proprii a fi întrebuinţate în scopuri contrarii. De aceea, el este creatura cea mai nelegiuită şi cea mai sălbatică, când este fără virtute; iar în ceea ce priveşte pofta de dragoste şi de mâncare, este cel mai nesăţios. Pe când dreptatea este o virtute socială, căci dreptul nu este decât ordinea comunităţii politice (ori dreptul este hotărârea a ceea ce este just)."

***(Aristotel,** Politica)*

Principiul sociabilității nu este caracteristic omului natural

„Cea mai folositoare şi cea mai puţin înaintată dintre cunoştinţele omeneşti mi se pare că este cea despre om; [...]. De aceea, consider că subiectul acestui discurs constituie una dintre problemele cele mai interesante pe care şi le poate propune filosofia şi, din nefericire pentru noi, una dintre cele mai spinoase chestiuni pe care le pot rezolva filosofii; căci, cum poţi cunoaşte izvorul inegalităţii dintre oameni, dacă nu începi prin a-i cunoaşte chiar pe ei? Şi cum va izbuti să se vadă aşa cum l-a format natura, cu toate schimbările pe care le-a suferit alcătuirea lui originară, din cauza succesiunii timpului şi a lucrurilor, şi cum va putea să deosebească ceea ce aparţine fondului său propriu de ceea ce au adăugat ori au schimbat la starea lui primitivă împrejurările şi progresele sale? Asemenea statuii lui Glaucus, pe care timpul, marea şi furtunile o desfiguraseră într-atâta, încât semăna mai mult cu o fiară decât cu un zeu, sufletul omenesc modificat în sânul societăţii, datorită unei mulţimi de cunoştinţe câştigate şi de erori, datorită schimbărilor intervenite în constituţia corpului şi tulburărilor continue provocate de pasiuni, şi-a schimbat, ca să zicem astfel, înfăţişarea în aşa măsură, încât a devenit aproape de nerecunoscut; nu mai regăsim în el fiinţa care se poartă totdeauna după principii sigure şi neschimbate, nu mai găsim cerească şi majestuoasa simplicitate pe care i-a imprimat-o creatorul lui, ci doar contrastul diform dintre pasiunea care-şi închipuie că raţionează şi intelectul delirant."

„Este uşor de văzut că în aceste schimbări succesive ale constituţiei umane trebuie să căutăm primele origini ale deosebirilor ce-i despart pe oameni [...].

Lăsând, deci, deoparte toate cărţile ştiinţifice care nu ne învaţă decât să vedem oamenii aşa cum s-au făcut ei înşişi şi cugetând asupra primelor şi celor mai simple activităţi ale sufletului omenesc, cred că disting două principii anterioare raţiunii: unul care ne face să fim puternic interesaţi în bunăstarea

şi conservarea noastră şi altul care ne inspiră o repulsie naturală în faţa pieirii sau a suferinţelor oricărei fiinţe simţitoare şi, în primul rând, a semenilor noştri. Din unirea şi îmbinarea pe care spiritul nostru este în stare s-o realizeze cu aceste două principii, fără a fi necesar să fie introdus aici şi principiul sociabilităţii, ni se pare că decurg toate regulile dreptului natural; reguli pe care raţiunea este apoi silită să le restabilească pe alte baze, atunci când, prin dezvoltarea sa treptată, ea a reuşit să înăbuşe natura."

(***J.-J. Rousseau,*** *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni)*

„A găsi o formă de asociere care să apere şi să protejeze de orice forţă comună persoana şi bunurile fiecărui asociat, şi prin care fiecare, unindu-se cu toţi, să nu se supună, totuşi, decât sieşi şi să rămână la fel de liber ca înainte. Aceasta este problema fundamentală pe care o soluţionează contractul social."

(J.-J. Rousseau, *Contractul social)*

I.1.4. Omul – fiinţa creatoare

În timp ce pentru Pascal sau pentru Descartes specificul omului era dat de raţiune sau de cugetare, pentru alţi filosofi, precum Henri Bergson*, esenţial este un alt aspect: *capacitatea de a fabrica unelte*. Această capacitate este proprie doar omului şi – după cum afirmă Bergson – este pregătită de o întreagă evoluţie (creatoare) la nivelul viului, de desfăşurarea şi de diferenţierea continuă, în noi forme, a *elanului vital**. Animalele dispun de instinct (care este mai aproape de esenţa vieţii) şi doar tind către inteligenţă; omul, depăşind instinctul prin inteligenţă, devine capabil să realizeze intenţiile creatoare ale elanului vital. Caracteristica inteligenţei omului, pentru Bergson, este capacitatea sa de a fabrica unelte. Chiar dacă şi instinctul animal poate face acest lucru, „creaţia" acestuia dă expresie doar unei legături originare cu viaţa (uneltele create de el apar ca simple prelungiri ale lucrării de organizare a vieţii). Inteligenţa umană, în schimb, este o modalitate de acţiune instrumentală superioară: ea nu mai fabrică doar instrumente organice, ci unelte independente de organism, permiţând, astfel, larga şi variata lor întrebuinţare în slujba libertăţii creatoare. Crearea permanentă de noi tipuri de *obiecte artificiale* (unelte) este acţiunea de referinţă a istoriei omului; de aceea, va spune Bergson, reperul pentru trecut nu va fi constituit de războaie sau de revoluţii, ci de invenţii (cum este cea a maşinii cu aburi).

Omul apare drept animalul care a dus la dezvoltarea, fără precedent, a inteligenţei instrumentative apărute, în germene, la specii anterioare lui; de aceea, fără a nega calitatea de *sapiens** a omului, Bergson o trece pe aceasta în plan secund, considerând-o prioritară pe cea de *homo faber*.

Depăşind concepţia lui Bergson, căruia îi reproşează viziunea biologic-naturalistă, Lucian Blaga* pune accent pe saltul ontologic reprezentat de apariţia omului în sânul naturii. El defineşte omul ca *fiinţă întru mister şi pentru revelare*, al cărei atribut esenţial este creaţia de cultură. Dispunând de o natură proprie, fără precedent în sânul naturii, marcând o mutaţie ontologică faţă de celelalte vieţuitoare, omul – în accepţiunea lui Blaga – are o existenţă situată, deopotrivă, în orizontul lumii date (încapsulând în el animalitatea, ceea ce-i asigură conservarea biologică) şi în orizontul misterului (rezultat al actului creator al Marelui Anonim). Orizontul misterului este specific uman. Dezocultarea/decriptarea lui face din om o *fiinţă creatoare de cultură, prin excelenţă.*

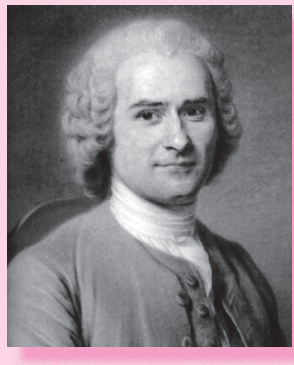

*Jean-Jacques Rousseau – filosof şi scriitor elveţian, de limbă franceză (1712–1778). Opere principale: *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni, Contractul social, Emil sau despre educaţie*.

Dicţionar

***elan vital** – impuls formativ-evolutiv, care susţine şi explică dinamica oricărei realităţi. Reprezintă o cerinţă creatoare a vieţii în general; are o evoluţie divergentă şi discontinuă şi se diferenţiază în trei forme de viaţă: *planta*, *animalul* şi *omul*.

***sapiens** – înţelept (lat.).

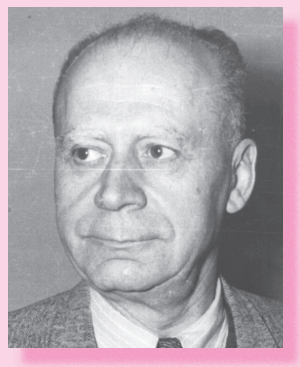

*Lucian Blaga – filosof, poet, dramaturg român (1895–1961). Opere principale: *Trilogia cunoaşterii, Trilogia culturii, Trilogia valorilor*.

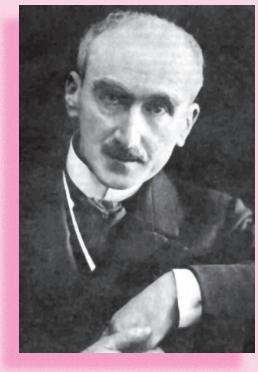

*Henri Bergson – filosof și literat francez (1859–1941). Opere principale: *Evoluția creatoare, Materie și memorie, Cele două surse ale moralei și religiei.*

crâmpeie de gând

„Când putem data apariția omului pe pământ? În vremea confecționării primelor arme, a primelor unelte."
*(**H. Bergson**, Evoluția creatoare)*

Exercițiul minții

☞ Identifică, apelând la cultura generală, argumente în favoarea concepției despre *natura umană* a lui H. Bergson.

Texte

Ne definim ca specie prin capacitatea de «a fabrica obiecte artificiale»

„[...] Vom vedea că, alături de multe acte explicabile prin imitaţie sau prin asocierea automată de imagini, noi nu şovăim să declarăm animalele ca inteligente; la loc de frunte se află cele ce mărturisesc despre ideea *fabricării,* fie că animalul izbuteşte să facă o unealtă grosolană, fie că foloseşte un obiect făcut de om. Animalele situate imediat după om, din punctul de vedere al inteligenţei, maimuţele şi elefanţii, ştiu să folosească un instrument artificial. Sub ele, dar nu prea departe, se vor situa cele ce *recunosc* un obiect fabricat: de pildă, vulpea, care ştie foarte bine că o cursă este o cursă. Fără îndoială, există inteligenţă pretutindeni unde există raţionament; dar raţionamentul, care constă într-o pliere a experienţei trecute în sensul experienţei prezente, este un început de invenţie. Ea devine completă când se materializează într-un instrument fabricat. La aceasta, inteligenţa animalelor tinde ca la un ideal. Iar dacă, de obicei, nu izbuteşte să modeleze încă obiecte artificiale şi să le folosească, ea se pregăteşte pentru aceasta, prin chiar variaţiile executate pe instinctele oferite de natură, în ceea ce priveşte inteligenţa umană, nu s-a remarcat destul că invenţia mecanică a fost, de la început, pasul esenţial, că, şi azi, viaţa socială gravitează împrejurul fabricării şi al folosirii instrumentelor artificiale, că invenţiile care marchează drumul progresului i-au trasat şi direcţia. [...] Obiceiurile noastre individuale şi chiar sociale supravieţuiesc destul de mult timp scopurilor pentru care existau, încât efectele profunde ale unei invenţii se fac observate când, deja, am pierdut din vedere noutatea lor. A trecut un secol de la inventarea maşinii cu abur, şi noi abia începem să resimţim zguduirea profundă pe care a provocat-o. Revoluţia produsă de ea în industrie n-a tulburat mai puţin relaţiile dintre oameni. Idei noi se nasc. Sentimente noi sunt pe cale să se ivească. Peste mii de ani, când regresul trecutului nu va mai îngădui să se perceapă decât liniile mari, războaiele şi revoluţiile noastre vor însemna puţin, admiţând că ne vom mai aminti de ele; dar, despre maşina cu aburi şi invenţiile care au însoţit-o, se va vorbi, poate, cum vorbim azi despre bronz ori piatra şlefuită; maşina cu aburi va defini o vârstă. Dacă am putea să ne lipsim de orgoliu, dacă, pentru a ne defini specia, am respecta ceea ce istoria şi preistoria ne înfăţişează drept caracteristică statornică a omului şi a inteligenţei, n-am mai vorbi, poate, de *Homo sapiens,* ci de *Homo faber. În definitiv, inteligenţa, imaginaţia prin ceea ce pare a fi atitudinea originară, este însuşirea de a fabrica obiecte artificiale, în special unelte de făcut unelte, şi de a varia nelimitat fabricarea.*

*(**Henri Bergson,** Evoluția creatoare)*

Omul – «ființa creatoare de cultură, prin excelență»

„Fiinţa umană manifestă posibilităţi prin care se depăşesc principial raporturile în care animalul se găseşte cu ambianţa. Mai întâi, omul nu apare în aşa de mare măsură condiţionat de-un anume «mediu», ca animalul. Omul, în raport cu ambianţa, devine «subiect» care ia atitudine, care-şi suprimă sau îşi amână reacţiile; ambianţa omului, încetând de a fi «mediu» stăpânit prin instinct şi devenind orizont obiectiv dominat prin inteligenţă, se *dezmărgineşte* mereu. Omul are un orizont concret, care, virtualmente, este larg ca lumea, nu limitat ca mediul natural. Mai mult: ambianţa umană se complică cu încă un aspect, care, în mediul animal, nu apare [...]; acest aspect al ambianţei umane este orizontul necunoscutului (nu numai de suprafaţă, ci şi în adâncime) [...]. Orizontul necunoscutului, ca o dimensiune specifică a ambianţei umane, devine principalul factor ce stimulează pe om la cele mai fertile încercări de a-şi revela sieşi ceea ce este încă *ascuns*.

[...] Ca o consecinţă a structurilor şi a formelor sale, obţinute prin succesive mutaţiuni verticale, omul se afirmă într-o ambianţă dezmărginită până dincolo de lumea concretă, în orizontul necunoscutului. Această enormă dezmărginire este una dintre condiţiile esenţiale prin care omul devine ceea ce este: fiinţa creatoare de cultură, prin excelenţă."

(***Lucian Blaga,*** *Aspecte antropologice)*

I.1.5. Omul se înţelege deplin doar prin raportare la altul

Înțelegerea naturii umane nu se poate realiza în absența raportării la *alteritate**, la celălalt, întrucât omul dispune şi de această capacitate cu totul aparte: aceea de a se putea gândi pe sine ca *identitate**, diferit de celălalt.

Având-şi originea în filosofia Antichității (Aristotel aborda *diferența* drept diversitate care există în lucruri ce aparțin aceluiași gen) şi considerată, în filosofia modernă, ca alteritate față de subiectul cunoscător, proprietatea relațională a omului de a se gândi pe sine ca pe ceva *diferit* va evolua, în contemporaneitate (îndeosebi în filosofia existențialistă), către considerarea acesteia drept esențială, definitorie pentru însuşi destinul existenței umane.

Distincția *sinelui* de celălalt, presupusă de raportarea la acesta ca la alteritate, este înțeleasă, de exemplu, de Karl Jaspers*, ca absolut necesară realizării existenței de sine: *eu nu fiinţez decât împreună cu celălalt; singur, nu sunt nimic*. Aceasta înseamnă că, pentru a ajunge la sinele propriu, existența are nevoie de alteritate. Însă, pentru aceasta, ea are nevoie de *comunicare*.

Experiență definitorie pentru om, alteritatea apare la Emmanuel Levinas* drept *alteritate etică* (deoarece raportul identitate-alteritate nu se poate realiza independent de valorile morale, având conținut etic). Prin prisma considerării primatului eticii față de metafizică, Levinas apreciază că deschiderea omului față de celălalt apare ca o paradigmă a comunicării cu el (celălalt fiind înțeles ca alt eu). Celălalt este revelat la *vederea feței*, iar întâlnirea *chipului* celuilalt (experiența, prin excelență) este mărturie a transcendenței şi a unicității acestuia. Celălalt nu este numai *vedere*, ci şi *auzire şi vorbire*. Vorbirea, care desemnează o relație originară, înseamnă a înțelege o persoană. A fi obiect al comprehensiunii înseamnă a fi interlocutor.

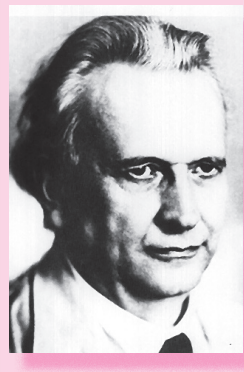

*Karl Jaspers (1883–1969) – filosof, psihiatru şi scriitor politic german, autointitulat „psiholog al existenței". Opere principale: *Filosofia, Despre adevăr, Originea şi sensul istoriei, Psihopatologie generală*.

Texte

«Certitudinea fiinţei autentice se dobândeşte doar în (...) comunicare»

„[...] Dar eu nu fiinţez decât împreună cu celălalt; singur, nu sunt nimic.
Comunicarea care se stabileşte nu de la intelect la intelect, de la spirit la spirit, ci de la *existenţă* la *existenţă* (die Existenz), nu utilizează semnificaţiile şi valorile impersonale decât ca punţi de legătură. Justificările şi atacurile nu sunt, într-o atare comunicare, mijloace pentru dobândirea unui ascendent, ci pentru a realiza apropierea dintre oameni. Lupta este o înfruntare animată de iubire, fiecare punându-i la dispoziţie celuilalt toate armele sale. Certitudinea fiinţei autentice se dobândeşte doar în acea comunicare în care se înfruntă fără rezerve, întru comuniune, libertatea cu libertatea. În felul acesta, toate raporturile cu celălalt nu sunt decât pregătitoare, pentru ca, în momentele hotărâtoare, graţie unei exigenţe reciproce, fiecare interlocutor să-i pună celuilalt întrebări ce merg până la rădăcina lucrurilor. Abia în cadrul

Dicționar

***alteritate** (din lat. *alter*, altul) – calitate esențială a ceea ce este altceva sau diferență caracteristică a altei ființe.

***identitate** (din lat. *idem*, același) – caracter a ceea ce este absolut asemănător cu ceva sau a ceea ce a rămas același (identic cu sine) de-a lungul timpului.

comunicării se realizează pe deplin orice adevăr; doar aici mă simt eu însumi, nu trăiesc factic, ci în mod plenar. Dumnezeu se dezvăluie doar indirect şi nu în afara iubirii de la om la om; certitudinea incontestabilă este doar particulară şi relativă, subordonată întregului; atitudinea stoicilor devine, în acest context, rigidă şi lipsită de conţinut."

(***Karl Jaspers,*** *Texte filosofice)*

«Comprehensiunii celuilalt îi este inseparabilă invocarea»

„Raportul nostru cu el (un altul) constă, în mod cert, în a vrea să-l înţelegem, dar acest raport depăşeşte comprehensiunea. Şi asta nu deoarece cunoaşterea altuia cere, în afară de curiozitate, şi simpatie sau dragoste, moduri de a fi distincte de contemplarea impasibilă. Ci pentru că, în raportul nostru cu altul, acesta nu ne afectează pornind de la un concept. El e fiind şi contează ca atare. [...]

Celălalt nu e mai întâi obiect al comprehensiunii şi apoi interlocutor. Cele două relaţii se confundă. Altfel spus, comprehensiunii celuilalt îi este inseparabilă invocarea.

A înţelege o persoană înseamnă deja a-i vorbi. [...] Vorbirea desemnează o relaţie originară. E vorba despre a percepe limbajul nu ca subordonat faptului de a lua cunoştinţă despre prezenţa altuia, sau despre vecinătatea lui, sau despre comuniunea cu el, ca o condiţie a acestei «luări de cunoştinţă». [...] Şi acolo, dacă se doreşte, înţeleg fiinţa în altul dincolo de particularitatea sa de fiind; persoana cu care sunt în raport o numesc fiinţă, dar, apelând-o fiinţă, fac apel la ea. Nu mă gândesc doar că este, [ci] îi vorbesc. Ea este asociatul meu în interiorul relaţiei care trebuie doar să mi-o facă prezentă. I-am vorbit, adică am neglijat fiinţa universală pe care o incarnează, pentru a-mi considera fiinţa particulară drept ceea ce este. [...]

Omul este singura fiinţă pe care nu o pot întâlni fără să-i exprim însăşi această întâlnire, întâlnirea se distinge de cunoaştere chiar prin aceasta. Există, în întreaga atitudine faţă de uman, un salut, fie şi sub forma refuzului de a saluta. Perceperea nu se îndreaptă aici spre orizontul individului – câmpul libertăţii mele, al puterii mele, al proprietăţii mele –, pentru a se sesiza, pe acest fond familiar. Ea se raportează la individul pur, la fiindul ca atare. Şi aceasta înseamnă cu exactitate, dacă vrem să o spunem în termeni ai «comprehensiunii», că înţelegerea mea pentru fiindul ca atare este deja expresia pe care i-o ofer despre această comprehensiune.

Imposibilitatea de a-l aborda pe altul fără a-i vorbi înseamnă că, în acest caz, gândirea este inseparabilă de exprimare. Dar exprimarea nu constă în a trece, într-un fel oarecare, un gând ce aparţine cuiva în spiritul altuia. [...] Exprimarea nu constă, mai puţin, în a articula comprehensiunea pe care, de acum încolo, o împărtăşesc cu celălalt. Ea constă, înainte de orice participare la un conţinut comun prin comprehensiune, în a institui socialitatea printr-o relaţie ireductibilă, aşadar, în comprehensiune.

Relaţia cu altul nu este ontologică. Această legătură cu altul, care nu se reduce la reprezentarea celuilalt, ci la invocarea lui, în care invocarea nu este precedată de o comprehensiune, o numim religie. Esenţa discursului este rugăciune. Ceea ce distinge gândirea care vizează un obiect de legătură cu o persoană e că, în aceasta din urmă, se articulează un vocativ: ceea ce e numit este, în acelaşi timp, ceea ce este apelat.[...]

Fiindul este omul şi este pe atât de aproape, pe cât este omul de accesibil. Ca o faţă. [...]

Întrucât vederea feţei nu e numai vedere, ci auzire şi vorbire ... ."

(***Emmanuel Levinas,*** *Între noi – încercare de a-l gândi pe celălalt)*

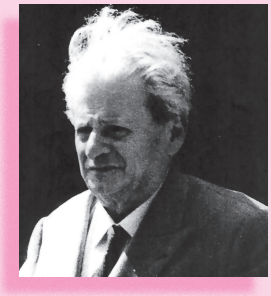

*Emmanuel Levinas – filosof francez (1906–1995). Opere principale: *De la existență la existent, Timpul și celălalt, Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate, Umanismul celuilalt*.

Exercițiul minții

☞ Ilustrează, prin referire la câte o situație concretă de viață, concepțiile lui K. Jaspers și E. Levinas, referitoare la considerarea raportării la alteritate ca definitorie pentru înțelegerea naturii umane.

APLICAȚII ŞI ACTIVITĂȚI DE ÎNVĂȚARE

1. Raportându-te critic la concepțiile despre om studiate, formulează un răspuns personal şi argumentat la întrebarea: *Ce este omul?*

2. Abordată din anumite unghiuri, natura omului este înțeleasă diferit. Realizează un portret succint al omului, având în vedere următoarele perspective: ♦ *religioasă;* ♦ *psihologică,* ♦ *istorică;* ♦ *civică;* ♦ *economică;* ♦ *literară;* ♦ *a ştiințelor exacte*.

3. Precizează, în cadrul unei activități de tip *brainstorming*, cât mai multe *posibile definiții* ale omului. Grupează-le pe categorii, ierarhizându-le, totodată, potrivit relevanței trăsăturilor umane identificate.

4. Fie următorul text:

„– Sufletul este, prin urmare, ceva mai asemenea imperceptibilului decât corpul; pe când acesta este mai asemenea celor vizibile.” ***(Platon,** Fedon)*

■ Precizează înțelesul pe care îl au, la Platon, noțiunile de *suflet* şi *corp*.

■ Ilustrează, prin exemple concrete, înțelesul pe care îl capătă, la Platon, cele două noțiuni.

5. Fie următoarele texte:

➢ „O definiție a omului, a ideii de om, nefiind posibilă la scară umană, ne mulțumim cu caracteristici neesențiale, reduse la patru forme axiologice: *homo sapiens, homo faber, homo ludens şi homo stultus*.”

➢ „Omul a fost astfel definit de vechii înțelepți: omul este un animal rațional, «muritor» […]. Sau: «creatura bolnavă înăuntrul creației» […]. «Omul este un animal depravat […]. Definiții.”

➢ „Omul este o ființă care se întreabă şi întreabă.”

*(**Petre Țuțea,** Omul. Tratat de antropologie creştină)*

■ Precizează ideea susținută de Petre Țuțea în textele date.

■ Explică, succint, ideea principală desprinsă din texte.

■ Compară concepția lui Petre Țuțea cu alte teorii despre om studiate.

■ Formulează un punct de vedere personal şi argumentat, cu privire la esența umană.

6. Folosind metoda „Pălăriilor gânditoare”, comentați:

„Corol: Reiese din aceasta că esența omului este constituită din anumite modificări ale atributelor lui Dumnezeu. Căci, esența substanței nu aparține esenței omului. Omul, deci, este ceva ce există în Dumnezeu şi nu poate să existe şi să fie conceput fără Dumnezeu; cu alte cuvinte, omul este o modificare sau un chip care arată natura lui Dumnezeu într-un fel cert şi determinat.” ***(B. Spinoza**, Etica)*

7. Numeroase definiții date omului subliniază că acesta este doar un *zóon*, un animal (e drept, în cele mai multe cazuri, unul dotat cu capacități particularizatoare). Folosindu-te de cunoştințele de religie, istorie, psihologie, anatomie, literatură etc., argumentează pro sau contra ideii că *între om şi animal nu există deosebiri marcante*.

8. Potrivit filosofului existențialist Jean Paul Sartre, *important este nu ceea ce face societatea din om, ci ceea ce face omul din ceea ce a făcut societatea din el*.

■ Explică sensul afirmației lui Sartre.

■ Identifică, în cadrul teoriilor despre natura umană, concepții similare şi concepții diferite de cea susținută de Sartre.

■ Ilustrează, printr-un exemplu concret, înțelesul pe care îl are la Sartre, potrivit enunțului de mai sus, noțiunea de *om*.

9. Formați grupe de câte 4-6 elevi şi, distribuind aleatoriu între grupe cerințele, analizați, succint, câte o asemănare şi câte o deosebire existente între concepțiile despre om ale filosofilor: ♦ Platon şi Augustin; ♦ Pascal şi Descartes; ♦ Aristotel şi Rousseau;♦ Bergson şi Aristotel; ♦ Levinas şi Jaspers.

Structura analizei/comentariului unui text filosofic

✓ **Introducere**: plasarea textului în opera şi în contextul gândirii autorului; precizarea conceptelor esențiale şi/sau a ideii/ideilor principale din text.

✓ **Cuprins**: explicitarea conceptelor esențiale folosite de autor; analizarea/explicarea argumentelor şi a demonstrațiilor utilizate de autor în susținerea ideii/ideilor principale; prezentarea succintă a unor puncte de vedere similare şi a unora diferite de abordarea autorului; formularea unui punct de vedere personal şi argumentat cu privire la ideea/ideile susținute de autor.

✓ **Concluzie**: revenirea asupra soluției date problemei de către autor; plasarea ideii principale susținute în textul dat, în contextul mai amplu al problematicii abordate.

Structura studiului comparativ

✓ **Introducere**: precizarea temei filosofice propuse spre comparare; sublinierea locului şi a importanței temei în problematica filosofică de ansamblu; evidențierea interogațiilor esențiale pentru temă.

✓**Cuprins**: precizarea concepțiilor filosofice comparate şi a tezelor susținute de fiecare în parte; analizarea fiecăreia dintre concepțiile filosofice propuse spre comparare; identificarea şi explicarea similitudinilor şi a deosebirilor dintre concepțiile filosofice comparate; explicarea posibilității existenței unor soluții diferite pentru aceeaşi temă filosofică.

✓**Concluzie**: revenirea asupra temei propuse; sublinierea progresului realizat în tratarea ei față de punctul de plecare şi formularea de reflecții privind variantele rezolutive ale acesteia.

I.2. SENSUL VIEȚII

Are viața omului vreun sens? Respectiv, are vreun *rost*, vreun *scop* sau *menire*? A căuta răspunsuri la asemenea întrebări este similar cu a căuta un punct de sprijin care să justifice demersurile omului, care să justifice, în ultimă instanță, însăşi existența umană.

Un răspuns afirmativ se asociază, în genere, cu o viziune optimistă asupra calităților şi a posibilităților creatoare ale omului şi ale umanității în genere. Au exprimat o asemenea *viziune umanistă** cei care, considerând că omul are un loc privilegiat în univers, i-au apărat valoarea şi demnitatea.

Dar perspectiva umanistă nu este una unitară. Este o mare diferență între *umanismul clasic* – cel care a cultivat ideea unei rațiuni absolute, perfecte şi, bazată pe aceasta, ideea că viața omului are un sens: cunoaşterea, fericirea, binele sau orientarea către Dumnezeu – şi *noul umanism* – care se întemeiază pe o viziune pesimistă asupra ființei umane. Pentru acesta din urmă, adevărul constă în contradicții, căci ceilalți – departe de a fi un punct de sprijin – constituie infernul, iar Dumnezeu nu există.

Care mai este, în acest caz, sensul vieții? Mai merită viața a fi trăită?

Friedrich Nietzsche*, ca şi cei care i-au succedat (existențialiştii atei, precum Jean-Paul Sartre* sau Albert Camus*), afirmă că ideea demnității omului este însoțită şi condiționată de cea a *morții lui Dumnezeu*. Negarea lui Dumnezeu este premisa afirmării depline a omului şi are semnificația refuzului predestinării vieții. Omul inventează acțiuni, îşi creează valori, îşi propune idealuri şi, prin toate acestea, el dă sens propriei vieți.

E drept că la Nietzsche nu toți oamenii au acest privilegiu, ci numai cei cu *voință de putere*, cei pentru care restul omenirii nu reprezintă decât o *masă de manevră*. Progresul vieții nu poate fi asigurat decât de o castă superioară, aristocrația, a cărei singură menire dă şi măsura şi adevăratul sens al societății şi al istoriei: pregătirea apariției *supraomului*.

Dacă Dumnezeu nu există, atunci nu există o natură umană, căci nu are cine să o conceapă, va spune Sartre. *Existența precede esența*, iar sensul vieții umane stă în propria acțiune: omul este cel care se construieşte pe sine, proiectându-şi viitorul conform propriilor alegeri.

În această lume părăsită de Dumnezeu, Albert Camus descoperă un om înstrăinat şi condamnat la singurătate, o lume ostilă şi absurdă (lipsită de legi, de sens şi de semnificație). Omul este asemenea lui Sisif, cel care devine prototipul eroului absurd; ca şi acesta, omul nu are ca soluție decât să se revolte împotriva absurdului care îl înconjoară din toate părțile.

Într-o manieră similară filosofiei nietzscheiene, Emil Cioran* dezvoltă o gândire sceptică şi critică, al cărei subiect îl constituie vidul universal al lucrurilor, *tragedia, drama aproape monumentală,* pe care o încearcă omul pe această lume. Din perspectiva unei neliniști oarecum mistice, lumea pare fără sens, iar existența omului – de neînțeles.

Abordând prin prisma credinței creştine problematica omului şi a sensului existenței acestuia, Petre Țuțea* descrie neliniştile omului în relațiile cu Divinitatea, cu Universul, cu tot ceea ce îl înconjoară (oameni şi lucruri) şi cu sine. Alungat fiind din Paradis, acest om istoric (profan, satanizat) este o *făptură nedeplină*, a cărei viață are loc sub semnul neîmplinirii. Care mai este sensul vieții, în acest caz? *Să se orienteze către ordinea creştină*, despre care Noica

Dicționar

*__umanism__ (lat. *humanitas*, umanitate*, fire omenească, dragoste de oameni; derivat din lat. *homo*, om) – în sens larg, orice doctrină care are drept obiect evoluția omului.

*__umanitate__ – genul uman; ansamblu de caracteristici proprii speciei umane.

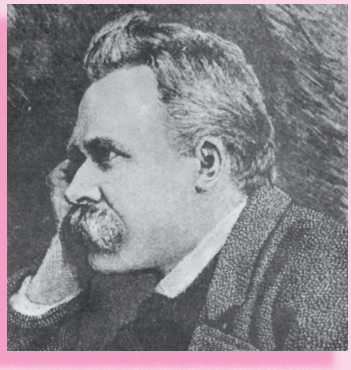

*__Friedrich Nietzsche__ – filosof şi filolog german (1844–1900). Opere principale: *Dincolo de bine şi de rău, Aşa grăit-a Zarathustra, Naşterea tragediei.*

afirmă că se va instaura atunci când, *prin grație divină, vor dispărea: cultul forței, orgoliul, ura şi maniheismul. Să întrebe şi să se întrebe necontenit, respectiv, să facă istorie*.

Texte

«Prosperitatea unei singure specii de oameni mai puternici – aceasta, da, ar fi un progres»

„Dimensiunile unui «progres» chiar **se măsoară** prin mărimea a tot ceea ce a trebuit să-i fie sacrificat; omenirea ca masă de sacrificiu pentru prosperitatea unei singure specii de oameni **mai puternici** – aceasta, da, **ar fi** un progres.... Pun acest punct de vedere principal al metodei istorice în evidenţă, cu atât mai mult, cu cât el vine, în fond, în contradicţie tocmai cu instinctul şi gustul dominant al epocii care s-ar acomoda cu mai multă plăcere hazardului absolut, ba chiar şi mecanicii absurde a oricărei întâmplări, decât cu teoria unei **voinţe de putere** care se produce în orice eveniment. Idiosincrazia democratică împotriva a tot ce stăpâneşte şi vrea să stăpânească [...] s-a transpus, încet-încet, [...] până în ştiinţele cele mai riguroase, cele mai obiective în aparenţă; îmi pare chiar că s-a şi înstăpânit în toată fiziologia şi în învăţătura despre viaţă, spre răul lor, cum se înţelege de la sine, întrucât le-a escamotat o noţiune de bază, pe aceea a propriu-zisei **activităţi**. Sub presiunea respectivei idiosincrazii se aduce, în schimb, în prim-plan «adaptarea», adică o activitate de calitatea a doua, o simplă reactivitate, mai mult încă, viaţa însăşi a fost definită ca o din ce în ce mai eficientă adaptare internă la circumstanţele exterioare (Herbert Spencer). Prin aceasta, se nesocotea, însă, esenţa vieţii, **voinţa ei de putere**; prin aceasta, se trecea cu vederea rangul principal prioritar pe care îl au forţele spontane, agresive, uzurpatoare, nou-orientatoare, nou-formatoare, sub acţiunea cărora, abia după aceea, urmează «adaptarea»; în felul acesta, este negată chiar suveranitatea celor mai înalte funcţii în organism, cele în care voinţa de viaţă se manifestă activ şi formator.

(***Friedrich Nietzsche,*** *Despre genealogia moralei)*

Omul nu este altceva decât ceea ce face din el însuşi

„Existenţialismul ateu, pe care îl reprezint, este mai coerent. El afirmă că, dacă Dumnezeu nu există, există măcar o fiinţă în care existenţa precedă esenţa, o fiinţă care există înainte de a putea fi definită de vreun concept: această fiinţă este omul, sau, cum spune Heidegger, realitatea umană. Ce înseamnă, în acest caz, că existenţa precedă esenţa? Înseamnă că omul există, înainte de toate, se află, se înalţă în lume şi se defineşte doar după aceea.

Conform concepţiei existenţialiste, omul nu poate fi definit prin faptul că la început nu este nimic. El va exista după cum va acţiona. Astfel, nu există o natură umană, fiindcă nu există un Dumnezeu care să o conceapă. Omul nu este doar cel care se concepe, ci şi cel care vrea să fie. El se concepe doar după existenţă, după impulsul către existenţă: omul nu este altceva decât ceea ce face din el însuşi. Acesta este principiul existenţialismului. Şi mai este acela care poartă numele de subiectivitate, termen care ni se reproşează într-atât. Dar ce vrem să spunem noi, astfel, decât că omul are o demnitate mai mare decât piatra sau masa? Fiindcă noi vrem să spunem că omul, mai întâi de toate, există, fiindcă se lansează către viitor şi fiindcă este conştient că se proiectează către viitor. [...]"

(***Jean-Paul Sartre,*** *Existenţialismul este un umanism)*

Revolta împotriva absurdului dă «vieţii întregul său preţ»

„Nu ştiu dacă lumea are un sens care o depăşeşte. Dar ştiu că eu nu cunosc acest sens şi că-mi este cu neputinţă pentru moment să-l cunosc. Ce înseamnă pentru

***Jean-Paul Sartre** (1905–1980) – filosof francez, unul dintre principalii exponenți ai existențialismului ateu. Opere principale: *Ființa și neantul, Existențialismul este un umanism, Imagine și conștiință, Critica rațiunii dialectice.*

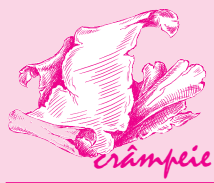

crâmpeie de gând

„Omul se definește, prin urmare, în raport cu o ignoranță originară. El are o legătură profundă cu această ignoranță. Și tocmai în funcție de ea definește el ce este și ce caută."
(***J.-P. Sartre***, *Adevăr și existență)*

*Albert Camus – filosof existențialist, scriitor și eseist francez (1913–1960). Opere principale: *Mitul lui Sisif, Omul revoltat, Străinul, Ciuma*.

mine o semnificaţie în afara condiţiei mele de om? Nu pot înţelege decât în termeni umani. Nu înţeleg decât ceea ce ating, ceea ce îmi rezistă. Şi mai ştiu că nu pot pune de acord aceste două certitudini: setea mea de absolut şi de unitate şi ireductibilitatea acestei lumi la un principiu raţional şi rezonabil. Ce alt adevăr mai pot recunoaşte fără să mint, fără să fac apel la o speranţă pe care nu o am şi care nu înseamnă nimic în limitele condiţiei mele?

Dacă aş fi copac printre copaci, pisică printre animale, viaţa aceasta ar avea un sens sau, mai curând, problema nu s-ar mai pune, căci aş face parte din această lume. *Aş fi* această lume căreia mă împotrivesc acum cu toată conştiinţa mea şi prin întreaga mea exigenţă de apropiere. Tocmai această raţiune atât de derizorie mă opune întregii creaţiuni. Iată de ce n-o pot nega dintr-o trăsătură de condei. Trebuie, aşadar, să menţin ceea ce cred adevărat. Trebuie să susţin, chiar împotriva mea, ceea ce îmi apare atât de evident. Căci fondul conflictului, al divorţului dintre lume şi spiritul uman, constă tocmai în faptul că sunt conştient de el. Dacă vreau, aşadar, să-l menţin, nu o pot face decât printr-o conştiinţă perpetuă, mereu reînnoită, mereu încordată. Iată ce trebuie să reţin pentru moment. În această clipă, absurdul, atât de evident şi totodată atât de greu de cucerit, intră în viaţa unui om, regăsindu-şi patria."

„Pot aborda acum noţiunea de sinucidere. Din cele arătate, s-a văzut ce soluţie i se poate da. Ajunşi aici, problema este inversată. Până acum, important era să ştim dacă viaţa, pentru a fi trăită, trebuie să aibă un sens. Acum, dimpotrivă, apare limpede că ea va fi cu atât mai bine trăită, cu cât nu va avea niciun sens. A trăi o experienţă, un destin înseamnă a-l accepta în întregimea lui. Or, nu vom trăi acest destin, ştiindu-l absurd, dacă nu vom face totul pentru a menţine absurdul revelat de conştiinţă. [...] A trăi înseamnă a face să trăiască absurdul. A-l face să trăiască înseamnă, înainte de orice, a-l privi. Spre deosebire de Euridice, absurdul nu moare decât când îţi întorci faţa de la el. Astfel, una dintre puţinele poziţii filosofice coerente este revolta. Ea este o confruntare perpetuă a omului şi a propriei sale ignoranţe. [...]

Aici se vede cât de mult se îndepărtează experienţa absurdă de sinucidere. S-ar putea crede că sinuciderea urmează revoltei. E inexact. Căci ea nu reprezintă concluzia logică a revoltei. Sinuciderea este exact contrariul revoltei, prin consimţământul pe care-l presupune. [...]

Această revoltă dă vieţii întregul său preţ. Manifestată de-a lungul unei întregi existenţe, ea îi restituie măreţia. Pentru un om care vrea să vadă, nu există spectacol mai frumos decât cel al inteligenţei în luptă cu o realitate care o depăşeşte. Spectacolul orgoliului uman este inegalabil."

(***Albert Camus,*** *Mitul lui Sisif)*

Omul – «disperat de rosturile şi sensul omenirii»

„Tot mai mult mă conving că omul este un animal nefericit, abandonat în lume, sortit să-şi găsească o modalitate proprie de viaţă, aşa cum natura n-a mai cunoscut înaintea lui. De pe urma aşa-zisei lui libertăţi, suferă mai mult decât după cel mai mare prizonierat posibil în existenţa naturală. Şi atunci, nu mă mir de ce omul ajunge uneori să invidieze o floare sau o altă plantă. A voi să trăieşti ca o plantă, să creşti înrădăcinat, înflorind şi uscându-te sub soare, în cea mai deplină inconştienţă, a dori să fii o parte intimă din fecunditatea pământului, o expresie anonimă a cursului vieţii, este a fi disperat de rosturile şi sensul omenirii. Şi de ce să nu schimb cu o floare? Cunosc ce înseamnă a fi om, a avea idealuri şi a trăi în istorie. Ce mai pot aştepta de la asemenea realităţi? Este, desigur, mare lucru a fi om; încerci una dintre cele mai serioase tragedii, o dramă aproape monumentală, căci a fi om înseamnă a vieţui într-o ordine de existenţă cu totul nouă, mai complicată şi mai dramatică decât cea naturală. Din ce scobori de la om înspre natura neanimată, intensitatea fenomenului dramatic scade treptat, până la a deveni nulă. Omul tinde tot mai mult să ia monopolul dramei şi al suferinţei din lume. De aceea, mântuirea este pentru el o problemă atât de arzătoare şi de insolubilă. Nu pot avea mândria că sunt om, fiindcă am trăit acest fenomen până în rădăcini.

crâmpeie de gând

„O lume pe care o poți explica, chiar cu argumente explicabile, este o lume familiară. Dimpotrivă, într-o lume dintr-odată lipsită de iluzii și de lumină, omul se simte un străin."
*(**A. Camus**, Mitul lui Sisif)*

crâmpeie de gând

„Acumulând întruna mistere găunoase și monopolizând nonsensul, viața inspiră mai multă spaimă decât moartea."
*(**E. Cioran**, Manual de descompunere)*

Numai aceia care n-au vieţuit cu mare intensitate acest fenomen se mai pot mândri că sunt oameni, deoarece ei *tind* să devină. Astfel, încântarea lor este firească. Între oameni, există unii care n-au depăşit cu mult forma de existenţă animală sau de plantă. Este natural ca ei să dorească şi să admire fenomenul om. Dar acei care cunosc ce înseamnă a fi om caută să devină orice, numai om nu. Dacă ar fi posibil, m-aş transforma în fiecare zi într-o formă particulară de viaţă animală şi de plantă. [...] Toate speciile să le trăiesc cu o frenezie sălbatică şi inconştientă, să parcurg seria întreagă a naturii, să-mi schimb forma cu uşurinţa unei graţii naive, fără teatru, întocmai ca într-un proces natural. Cum aş umbla prin cuiburi, prin grote, prin singurătăţi de munte şi de mare, prin dealuri sau prin câmpii. Numai această aventură cosmică, trăită în interiorul substanţial al vieţii, în intimitatea ei organică, urmând arabescul formelor vitale şi pitorescul naiv al plantelor, mi-ar mai putea deştepta gustul să redevin om. Căci, dacă diferenţa dintre om şi animal rezidă în faptul că animalul nu poate fi decât animal, pe când omul poate fi *neom*, adică altceva decât el însuşi – atunci eu sunt un neom."

(***Emil Cioran***, *Pe culmile disperării)*

Omul – fiinţă care se întreabă «asupra originii şi a sensului existenţei sale şi a lumii»

„Omul este captiv al eului – imaginaţie, intelect şi simţuri –, al lumii şi al lucrurilor. Mirarea, curiozitatea şi nevoia îl silesc să întrebe şi să se întrebe în cercetarea opacităţilor materiale, dar elementele şi căile lui nu sunt suficiente pentru înţelegerea naturii problemei. El nu poate răspunde explicativ de ce întreabă şi se întreabă necontenit, adică de ce face istorie."

„Acest om bio-istoric este permanent incomplet, formal, invariant, al cărui dinamism este contradictoriu; caută perfecţiunea şi, văzând că «se mişcă asimptotic» spre ea, devine «perfectibil, istoric deschis», permanent mărginit psihofizic – neisprăvit –, silit să întrebe şi să se întrebe asupra originii şi a sensului existenţei sale şi a lumii, trăind în această chinuitoare *civitas terrena sive diaboli*. Faustul părţii a doua a tragediei moare, fiindcă şi-a atins scopul. Sfârşitul lumii, ca desăvârşire a unei evoluţii interioare, necesare, este amurgul zeilor."

„Ce poate face în mod cuviincios, aici, omul întrebător, dacă este conştient de limitele lui, adică dacă ştie că întrebarea satanică primordială l-a transformat în animal raţional şi muritor, iar mersul lui istoric s-a depărtat de Dumnezeu, neglijându-L sau transformându-L în ficţiune, golindu-se de suflet, de entitate, mărginit, degradat şi murind ca toate vietăţile?

Să se şi să întrebe asupra eului, a lumii, a lucrurilor din ea şi a semenilor, mişcându-se, în căutările lui, între concret şi fantastic şi să nu depăşească raţionalul, empiricul şi magicul. Sunt, de fapt, limitele filosofiei, ale ştiinţei, ale artei şi ale tehnicilor existente."

(***Petre Ţuţea,*** *Omul. Tratat de antropologie creştină)*

Aplicaţii şi activităţi de învăţare

1. În cadrul activităţii pe echipe, analizaţi succint, pe baza celor învăţate, câte o asemănare şi câte o deosebire existente între concepţiile despre *sensul vieţii umane* ale filosofilor:
   - ♦ Nietzsche şi Camus;
   - ♦ Cioran şi Ţuţea;
   - ♦ Camus şi Cioran;
   - ♦ Camus şi Ţuţea.
2. Fie următorul text:

„[…] şi printre oameni, reuşitele constituie întotdeauna excepţia, şi chiar o

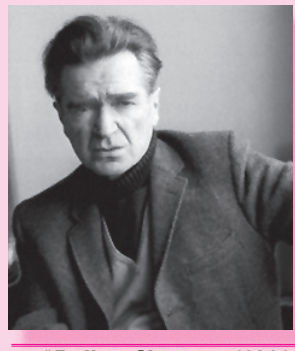

*Emil Cioran (1911-1995) – filosof şi scriitor român stabilit în Franţa. Opere principale: *Pe culmile disperării, Manual de descompunere, Cartea amăgirilor, Neajunsul de a te fi născut*.

*Petre Ţuţea – filosof şi gânditor creştin român (1901–1991). Opere principale: *Omul – Tratat de antropologie creştină, Între Dumnezeu şi neamul meu, Bătrâneţea şi alte texte filosofice*.

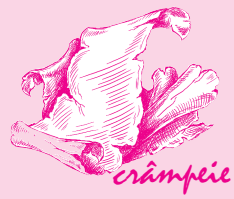

„Când omul caută un sens lumii şi existenţei sale, termină în absurd."
***(P. Ţuţea**, Între Dumnezeu şi neamul meu)*

Recapitulare şi fixare

☞ Termenul de *natură umană* vizează ansamblul caracteristicilor care definesc fiinţa umană, exprimând, astfel, *esenţa umană* şi diferenţiind-o de cea a altor fiinţe.

☞Filosofii identifică *originea esenţei şi a demnităţii umane* fie în *suflet* şi în *capacitatea omului de a cugeta*, fie în *sociabilitate*, în *capacitatea de a fabrica unelte* sau de a se înţelege pe sine doar prin *raportare la celălalt*.

☞Termenul de *sensul vieţii* face trimitere la *rostul* sau *scopul* vieţii; dacă umanismul clasic oferea o viziune optimistă, noul umanism oferă o viziune pesimistă asupra vieţii şi sensului ei.

Structura eseului filosofic

✓ **Introducere**: precizarea importanței temei date în enunț; identificarea interogațiilor esențiale pentru tema dată; precizarea ideii principale/tezei ce urmează a fi dezvoltată în eseu; evidențierea aspectelor principale (a subdiviziunilor) eseului.

✓ **Cuprins**: analizarea ideii principale/tezei date; precizarea diferitelor modele de tratare filosofică a temei date; analizarea concepțiilor sau a pozițiilor filosofice presupuse de aceste modele de tratare (prezentarea lor argumentată și critică); formularea unui punct de vedere personal și argumentat cu privire la tema dată.

✓ **Concluzie**: evidențierea succintă a soluției date problemei analizate; indicarea implicațiilor mai largi sau a perspectivelor deschise de interogațiile cu privire la tema eseului.

excepție rară, dacă avem în vedere faptul că omul este *animalul al cărui specific nu este încă fixat*. Şi chiar mai rău: cu cât tipul uman care îl reprezintă pe un om este de un grad mai înalt, cu atât mai mare este improbabilitatea *reuşitei* sale: hazardul, legea absurdului ce domneşte în economia globală a umanității îşi exercită cea mai înspăimântătoare influență distrugătoare a sa de-a dreptul asupra oamenilor superiori, ale căror condiții de viață sunt delicate, complexe şi greu previzibile." ***(Fr. Nietzsche,** Dincolo de bine şi de rău)*

Pe baza textului dat, elaborează un eseu, de aproximativ 2-3 pagini, în care să analizezi concepția despre om a lui Fr. Nietzsche.

În realizarea eseului, vei avea în vedere următoarele repere:

- delimitarea conceptuală a problematicii filosofice a umanului;
- precizarea locului ocupat de Fr. Nietzsche în ansamblul concepțiilor despre om;
- prezentarea concepției despre om a lui Fr. Nietzsche;
- prezentarea succintă şi argumentată a unui punct de vedere personal privind concepția despre om a lui Fr. Nietzsche.

3. Imaginează-ți o întâlnire între următorii filosofi:

- Nietzsche şi Țuțea;
- Camus şi Blaga;
- Leibniz şi Blaga;
- Augustin şi Cioran.

Alcătuieşte un scurt *dialog posibil* între filosofii amintiți mai sus, pe tematica sensului existenței umane. În elaborarea dialogului, vei respecta specificul fiecărei concepții filosofice în parte.

4. Omul este obişnuit să se compare, pentru a-şi surprinde esența, cu celelalte viețăți şi chiar cu Divinitatea creatoare.

În condițiile evoluției cercetării tehnico-științifice actuale, cât de relevantă ar fi lărgirea ariei de raportare a omului la lumea roboților şi a calculatoarelor, în vederea identificării specificului lui? Care ar fi trăsăturile relevante pentru om, în acest context? Argumentează răspunsul.

Evaluare sumativă

1. Precizează sensul noțiunii de *natură umană*.

2. Menționează cinci dintre caracteristicile considerate definitorii pentru natura umană de către diferiți filosofi.

3. Descrie succint oricare dintre răspunsurile filosofice date la întrebarea: *Ce este omul?*

4. Numeşte două viziuni filosofice despre *sensul vieții*, precizând, totodată, o idee prin care acestea se aseamănă şi una prin care ele se deosebesc.

5. Analizează o concepție filosofică referitoare la *sensul vieții*, formulând, totodată, şi un punct de vedere personal şi argumentat cu privire la aceasta.

6. Elaborează un eseu, de 1-2 pagini, pe tema: *Natura umană şi sensul existenței omului, sub lupa filosofilor*.

II

MORALA

OBIECTIVE SPECIFICE

După parcurgerea acestei teme, vei fi capabil:

- ✓ să defineşti conceptele şi categoriile esențiale pentru studiul filosofiei morale (binele, răul, etica, morala, teoria morală, etica aplicată);
- ✓ să recunoşti consecințele etice implicate de o anumită poziție filosofică;
- ✓ să formulezi un punct de vedere propriu, în cadrul unor dezbateri etice, pornind de la o faptă concretă sau de la una relatată într-o sursă mediatică;
- ✓ să compari concepțiile a doi sau mai mulți filosofi;
- ✓ să utilizezi argumentarea şi analiza de text în caracterizarea problemelor morale, în cadrul unor activități pe grupe.

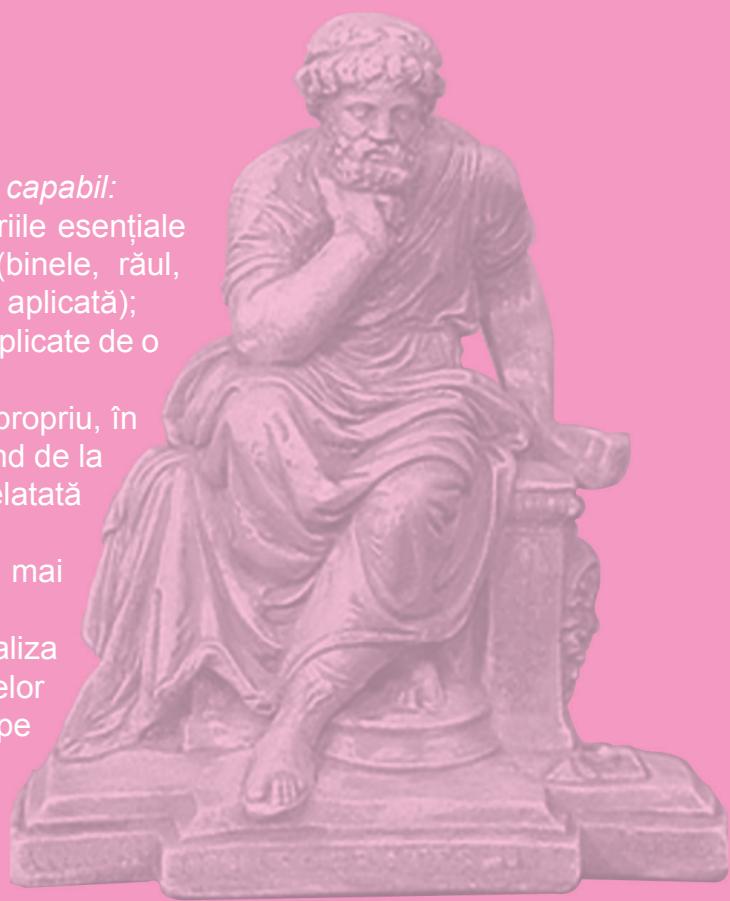

Morala este constituită din totalitatea regulilor de conduită, care sunt valabile universal şi necondiţionat. Multe dintre aceste reguli nu aparţin, însă, exclusiv moralei, ci se regăsesc şi ca norme prescrise prin tradiţie, ca porunci religioase sau ca reglementări juridice. Normele morale se disting prin faptul că sunt liber asumate ca reguli universale de comportament, întrucât sunt în acord cu valorile ce sunt dezirabile şi demne de respect.

Ce înseamnă să fim morali? Aparent, răspunsul este cât se poate de simplu. Ca să fim morali în tot ceea ce facem, nu se cer îndeplinite decât două condiţii: în primul rând, să ştim ce trebuie să facem sau, altfel spus, să avem discernământul necesar spre a deosebi binele de rău; în al doilea rând, trebuie să vrem şi să putem acţiona în conformitate cu ideile pe care ni le facem despre bine şi rău.

II.1. BINE ŞI RĂU

Dicţionar

amoral (lat. *a-mores*, fără moravuri) – care ignoră valorile, fără a avea conştiinţa binelui şi a răului.

bine (lat. *bene*, bine; bun) – (în accepţiunea generală) ceea ce este obiect de aprobare sau de satisfacţie. Problema etică esenţială este de a distinge „falsul bine", binele înşelător, de „adevăratul bine".

etică (gr. *ethikos*, care priveşte moravurile, *ta ethe*) – reflecţie filosofică asupra problemelor morale, asupra naturii binelui, a fundamentului datoriei, a sensului vieţii etc. Etica se poate caracteriza drept o concepţie coerentă despre conduita în viaţă sau drept o doctrină a moralei practice.

II.1.1. Despre *bine* şi *rău* sau despre moralitate

BINELE este valoarea supremă în domeniul moral, înfăptuirea practică a binelui presupunând a urmări întruparea cât mai deplină a unor valori ca: dreptatea, generozitatea, curajul, sinceritatea, prietenia etc. La întrebări precum: *Ce sunt binele şi răul? Ce înseamnă dreptatea? Ce este curajul? Dar virtutea? Când şi faţă de cine se cer cultivate prietenia sau intransigenţa?,* răspunsurile, aparent simple, comportă soluţii variate şi, uneori, chiar opuse. Frecvent, astfel de întrebări sunt formulate în legătură cu propriile acţiuni sau pentru a aprecia faptele altora. Unele situaţii par neproblematice şi, spontan, oricine le poate caracteriza ca fiind rele: fapta unei mame care îşi abandonează copilul sau şoferul care părăseşte locul accidentului fără să ajute victima.

Există şi situaţii în care este dificil să decidem ce este bine: o mamă care fură pentru a-şi hrăni copiii minori, tatăl ce minte în instanţă apărându-şi fiul care a comis un jaf, elevul care-i suflă un răspuns colegului său, riscând, astfel, să fie pedepsit.

Judecăm moralitatea unei fapte în funcţie de *consecinţe/scop* sau pe baza *intenţiei* care a stat la baza ei? Privită în funcţie de consecinţe (femeia îşi salvează copiii de la moarte), fapta pare a fi bună; dacă ne raportăm la norma ce recomandă *Să nu furi!*, fapta este rea.

Teoriile etice, indiferent de natura lor, au în centru ideea de bine. Dacă *răul* (latinescul *malum*) poate fi şi nefericire, atunci *binele* poate fi echivalentul fericirii? Potrivit mai multor gânditori, răspunsul este pozitiv, dar mulţi îşi recunosc neputinţa în a indica o cale spre atingerea fericirii.

Întrebările prezentate mai sus sunt de primă importanţă în etică, iar soluţionarea lor îndeamnă la reflecţie filosofică.

Socrate, la fel ca şi Platon, afirma că *virtutea se învaţă*. Întreaga problematică morală se va constitui în jurul acestei probleme, unii gânditori încercând să demonstreze posibilitatea creării unei ştiinţe ce are ca obiect morala fondată pe

principii indubitabile, iar alții argumentând că încercarea de a deduce norme de comportament pe baza unor principii unice este sortită eșecului.

J. Locke* (ca și Immanuel Kant, de altfel) susține posibilitatea întemeierii moralei ca știință. El consideră că putem fundamenta morala pe două premise: *existența lui Dumnezeu* și *ideea de om ca ființă rațională*. Așa cum teoremele din geometrie pot fi deduse din premise evidente, tot așa, dacă suntem imparțiali, putem deduce „natura binelui și a răului" și toate normele morale ce ne ghidează acțiunea și comportamentul, din premisele menționate anterior.

La polul opus, Fr. Nietzsche consideră că idealurile morale, lipsite de orice fundament transcendent (*Dumnezeu a murit*), sunt judecăți de valoare, aprecieri care exprimă atitudinea în fața vieții a celor ce le formulează. Astfel, judecata morală nu poate fi revelatoare decât pentru un anumit tip de om, a cărui fiziologie îi explică modul de a fi și, în consecință, valorile.

Ierarhia valorilor este un fapt lipsit de legitimitate și de fundament, dar nu ne putem da seama de aceasta decât pornind dinspre fapt spre sursă, analizându-i presupozițiile latente, întreprinzând o *genealogie a moralei**. Morala este semnul unor anumiți oameni și al unor anumite voințe. Ea încearcă să corecteze viața și s-o transforme, visează la o viață plină de virtute, la o viață care să respingă dorințele și plăcerile simțurilor, la o viață eliberată de corp.

Această respingere a vieții reale, în numele unei alte vieți veșnice, se exprimă, în plan religios, prin speranța fericirii eterne în *lumea de dincolo,* iar în filosofie, prin opoziția dintre lumea aparențelor și cea a esențelor. În opinia lui Nietzsche, atât filosofia, cât și religia resping viața și preferă ceva ce nu există. Acestea prescriu imperative vieții, judecând-o și condamnând-o neîncetat, iar atitudinea lor este nihilistă, de negare a vieții.

Omul slab este cel care-și exprimă, prin voință, incapacitatea de a-și putea asuma viața cu toate dimensiunile ei (dorință, violența instinctelor), mărturisindu-și, prin aceasta, neputința. Libertatea voinței înseamnă libertatea de a acționa. Voința fără putere servește la ascunderea neputinței celui slab. Morala convertește slăbiciunea în forță, convertire ce manifestă *secreta dorință a celui slab de a-l domina pe cel puternic*. Toate modalitățile prin care s-a încercat convertirea oamenilor la moralitate au fost în esență imorale, conchide Nietzsche.

Pascal, la rându-i, afirmă că omul nu e capabil să renunțe la fericire, dar nici nu știe calea pe care să o obțină.

Texte

Morala poate fi demonstrată

„Ideea unei ființe supreme, dotate cu nemărginită putere, bunătate și inteligență, care ne-a creat și de care depindem, și ideea despre noi înșine, ca ființe inteligente și raționale, aceste idei, doar înțelese de mintea noastră, examinate pas cu pas, cum se cuvine, cred că ne-ar putea furniza fundamentele îndatoririlor noastre și reguli de conduită care ar putea așeza morala printre științele susceptibile de a fi demonstrate. Nu mă îndoiesc că, din premise evidente prin ele însele, am putea afla adevărata natură a binelui și a răului, prin deducții necesare și tot atât de incontestabile ca și cele matematice, dacă ne-am dedica studiului moralei cu aceeași nepărtinire și atenție, cum facem și cu celelalte științe. Este sigur că se pot percepe relații și în alte moduri, tot atât de bine ca și cu privire la număr și întindere; și nu văd de ce nu ar fi și ele susceptibile de demonstrație, dacă li s-ar aplica metoda potrivită pentru a examina și număra acordul sau dezacordul lor. «Unde nu există proprietate, nu există nedreptate» este o propoziție tot atât de certă ca orice demonstrație din Euclid; căci ideea de proprietate fiind un drept la ceva, iar ideea numită

Dicționar

genealogia moralei – titlul operei lui Fr. Nietzsche și, totodată, metodă prin care se încearcă determinarea surselor moralei și demistificarea acestora.

imoral – care este contrar moralei.

morală (sinonim cu *etica*) – (în sens filosofic) teoria normativă a acțiunii omenești.

rău (lat. *malum*, rău, nefericire) – (în accepțiunea generală) ceea ce afectează omul, ceea ce este dăunător din punct de vedere fizic sau psihic.

Exercițiul minții

☞ Precizează care erau normele morale pe care le respecta Robinson Crusoe? Argumentează.

«nedreptate» însemnând cotropirea şi violarea acestui drept, este evident că, aceste idei fiind astfel stabilite şi numite, eu pot cunoaşte tot atât de cert că această propoziţie este adevărată, după cum cunosc că un triunghi are cele trei unghiuri egale cu două unghiuri drepte."

*(**John Locke,** Eseu asupra intelectului omenesc)*

Morala ca «negare a vieţii»

„A te abţine reciproc de la practicarea ofensei, a violenţei, a jafului, a recunoaşte voinţa semenului ca fiind egală cu a ta, acestea pot deveni, într-un sens general, reguli de bună-cuviinţă între indivizi, în caz că există condiţiile necesare pentru aceasta (şi anume, o reală asemănare a puterilor şi a criteriilor indivizilor, precum şi apartenenţa lor comună la unul şi acelaşi corp social). Însă, din momentul în care s-ar încerca extinderea acestui principiu, mergându-se chiar până la considerarea ei ca principiu fundamental al societăţii, ea s-ar arăta, pe dată, în adevărata ei lumină: aceea de voinţă de negare a vieţii, de principiu al descompunerii şi al decăderii. În acest domeniu, trebuie să pătrundem temeinic până în străfunduri şi să ne stăvilim toate slăbiciunile sentimentale: viaţa însăşi este, *în esenţă,* sustragere, rănire, biruinţă asupra celui străin şi asupra celui mai slab, oprimare, duritate, impunerea cu forţa a formelor proprii, asimilare sau, cel puţin şi în cel mai blând caz, exploatare – dar la ce bun să întrebuinţăm mereu aceste cuvinte în care s-a întipărit din vremuri străvechi un sens defăimător? Chiar şi corpul în interiorul căruia, după cum s-a presupus mai sus, indivizii se tratează ca egali – aceasta se întâmplă în toate aristocraţiile sănătoase –, acest corp este obligat el însuşi, în caz că e un corp viu şi nu unul muribund, să întreprindă, împotriva celorlalte corpuri, fapte de la care indivizii care îl alcătuiesc se abţin reciproc; el va trebui să fie întruchiparea voinţei de putere, el va dori să crească, să se extindă, să acapareze, să dobândească preponderenţa – şi aceasta nu pe temeiul vreunei moralităţi sau imoralităţi oarecare, ci din cauză că el trăieşte şi pentru că viaţa este tocmai voinţă de putere. [...] «Exploatarea» aparţine nu unei societăţi corupte sau imperfecte şi primitive, ea aparţine esenţei vieţii, ca funcţiune organică fundamentală, ea este o consecinţă a voinţei de putere propriu-zise, cea care e însăşi voinţa de a trăi. – Presupunând că, în teorie, acestea ar fi o inovaţie, în realitate, ele constituie, de fapt, factorul primordial al întregii istorii: să fim măcar atât de cinstiţi ca s-o recunoaştem!"

*(**Friedrich Nietzsche,** Dincolo de bine şi de rău)*

«Suntem incapabili de a nu dori adevărul şi fericirea»

„Neputându-se lecui de moarte, de necazuri, de neştiinţă, oamenii au găsit cu cale, spre a fi fericiţi, să nu se mai gândească la aceste lucruri – este tot ce au putut inventa ei, pentru a se mângâia de atâtea rele. [...] Toţi oamenii doresc să fie fericiţi; toţi, fără excepţie. Oricât de diferite ar fi mijloacele pe care le întrebuinţează, ei năzuiesc toţi către această ţintă. Ceea ce-l face pe unul să meargă la război, iar pe altul să nu meargă, este dorinţa în care se află amândoi, însoţită de vederi diferite. Voinţa nu face niciodată nici cel mai mic gest decât cu acest scop (al fericirii). Acesta-i, de când lumea, motivul tuturor acţiunilor omeneşti, chiar al celor ce se omoară sau se spânzură. Şi, cu toate acestea, de un număr mare de ani, nicicând fără credinţă nimeni n-a ajuns la acest punct la care toţi tind continuu. Toţi se plâng: principi şi supuşi, nobili şi oameni de rând, bătrâni şi tineri, tari şi slabi, savanţi şi ignoranţi, sănătoşi şi bolnavi; din toate ţările, din toate timpurile, de toate vârstele şi condiţiile. O încercare atât de lungă, atât de continuă şi de uniformă ar trebui să ne convingă cu adevărat despre neputinţa în care suntem, de a ajunge la fericire prin sforţările noastre proprii [...]."

„Ceea ce pare straniu la om este faptul că nu există nimic în natură, care să nu fie în stare de a ţine loc de scop şi în care el să nu caute fericirea [...]. Unii au căutat fericirea în autoritate, alţii în cercetări şi ştiinţe, alţii în voluptăţi.

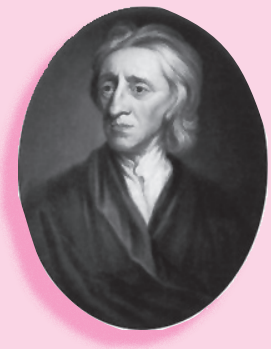

***John Locke** (1632–1704) – filosof francez, întemeietor al empirismului modern. Opere principale: *Încercare asupra intelectului omenesc, Două studii asupra guvernării, Despre raţionalitatea creştinismului.*

crâmpeie de gând

„Iată antinomia: în măsura în care credem în morală, condamnăm existenţa."

*(**Fr. Nietzsche,** Voinţa de putere)*

Exerciţiul minţii

☞ Construieşte un argument în care concluzia să fie: *Etica este o teorie a virtuţii.*

Aceste trei plăceri pământeşti au format trei secte, iar cei pe care-i numim filosofi n-au făcut altceva decât să urmeze, în mod efectiv, una dintre ele. Cei ce s-au apropiat cel mai mult de ele au găsit cu cale că este necesar ca binele universal, pe care toţi oamenii îl doresc, să nu stea în niciunul dintre lucrurile particulare ce nu pot fi posedate decât de un singur om şi care, având mai multe părţi, mai mult întristează pe posesorul lor, din cauza lipsei părţii pe care acesta nu o are, decât îl mulţumesc prin satisfacţia ce-i procură partea care-i aparţine. Ei au înţeles că adevăratul bine trebuie să fie în aşa fel, încât toţi să-l poată poseda în acelaşi timp, fără micşorare şi fără invidie, şi nimeni să nu-l poată pierde împotriva voinţei sale. Ei au înţeles acest fel de bine, dar nu l-au putut găsi; şi, în locul unui bine solid şi efectiv, n-au îmbrăţişat decât imaginea găunoasă a unei virtuţi fantastice. Instinctul ne spune că trebuie să căutăm fericirea noastră în noi. Pasiunile ne împing în afară, chiar când lucrurile exterioare prin ele însele nu le stârnesc. Lucrurile din afara noastră ne ispitesc de multe ori şi ne cheamă când nici nu ne gândim la ele. Aşa că, filosofii zadarnic vor spune: «Reintraţi în voi înşivă; acolo veţi găsi bogăţia». Nimeni nu-i va crede. Cei care-i cred sunt cei mai goi şi mai nătărăi. Căci ce este mai ridicol şi mai în van decât ceea ce spun stoicii?

Ceilalţi spun: «Ieşiţi în afară; căutaţi fericirea în divertisment». Şi nici asta nu-i adevărat; vin bolile. Războiul lăuntric al raţiunii împotriva pasiunilor a făcut ca acei care au voit să aibă pacea să se împartă în două secte. Unii au voit să renunţe la pasiuni şi să devină dumnezei; ceilalţi au voit să renunţe la raţiune şi să devină vite. Dar nici unii, nici ceilalţi n-au putut-o face; şi raţiunea rămâne totdeauna în picioare, acuzând nimicnicia şi nedreptatea pasiunilor care tulbură odihna celor ce li se abandonează; şi pasiunile sunt totdeauna vii, chiar şi în sufletul care face efortul de a renunţa la ele. [...] În ceea ce priveşte dovezile, suntem neputincioşi [...]. Căutăm adevărul, dar nu găsim decât incertitudine. Căutăm fericirea, dar nu găsim decât nefericire şi mizerie. Suntem incapabili de a nu dori adevărul şi fericirea, însă nu suntem capabili nici de certitudine, nici de fericire. [...] Fericirea nu e nici în afara noastră, nici în noi, ci în Dumnezeu, fie că-i din afară, fie că-i din noi."

(***B. Pascal,*** *Cugetări)*

II.1.2. Virtutea – calea spre fericire

Etica greacă are în centru termenii de *eudaimonia* (fericire) şi *arete* (virtute), relaţia dintre fericire şi virtute fiind una foarte complexă.

Platon şi Aristotel susţin că oamenii, ca şi lucrurile, pot fi posesori ai virtuţii, considerată a fi acel ceva în care excelează sau ar trebui să exceleze, în funcţie de esenţa proprie.

Pentru Platon, nimeni nu e rău de la natură, ci doar din ignoranţă. Viaţa bună este o viaţă morală, iar virtutea este suficientă pentru fericire. El respinge ideea că morala şi legile ar fi convenţii; cunoaşterea binelui presupune trecerea dincolo de lumea aparenţelor, pentru a descoperi *Binele în sine*, care aparţine lumii *Formelor Ideale*. Virtutea este ştiinţa care ne învaţă să folosim cu chibzuinţă anumite însuşiri, care, de altfel, pot fi ori utile, ori dăunătoare. Virtuţile cardinale sunt, din această perspectivă: curajul, cumpătarea, înţelepciunea şi dreptatea.

Aristotel îl critică pe Platon, considerând că este imposibil să reduci tot ce e bine la o singură idee; în schimb, el consideră că există *bine* în activitate sau artă, în medicină sau strategie. Binele este acel ceva în vederea căruia se fac toate celelalte: în medicină – sănătatea, în strategie – victoria etc. Acest *Bine*

crâmpeie de gând

„Răul este uşor de făcut. Există o infinitate [de rele]; binele este aproape unic."

„Niciodată răul nu este făcut aşa de plin şi cu atâta bucurie ca atunci când este făcut cu conştiinţă."

„Astfel, prezentul nesatisfăcându-ne niciodată, trăim cu speranţe înşelătoare, care, din nenorocire în nenorocire, ne duc până la moarte, capăt şi culme, de unde nu te mai întorci. "

***(B. Pascal**, Cugetări)*

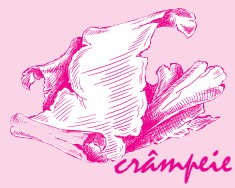

crâmpeie de gând

Filosofii greci practicau virtutea (înţelepciune, cumpătare etc.).

Cu referire la **Aristotel**:

„Auzind că cineva îşi bătuse joc de el, spuse: «în absenţa mea, poate chiar să mă şi bată cu biciul»."

Cu referire la **Socrate**:

„Înainte de a bea cucuta, Apollodoros îi oferi o haină frumoasă, ca să moară îmbrăcat cu ea. «Cum aşa – îi zise Socrate – haina mea a fost destul de bună cât am trăit şi acum nu-i bună ca să mor?»"

***(Diogene Laertios**, Despre vieţile şi doctrinele filosofilor)*

suprem este *fericirea*. Fericirea este o *activitate a sufletului, conformă cu virtutea*. Aristotel distinge, la rându-i, între virtuți raționale și virtuți morale. Virtuțile raționale (înțelepciunea, înțelegerea, cumințenia) se învață, în timp ce virtuțile morale (generozitatea, măsura, bunătatea) se capătă prin obișnuință. Virtuțile morale sunt definite ca o medie rațională între prea mult și prea puțin (calea de mijloc).

Texte

Cunoașterea – «mijloc de purificare»

„SOCRATE: Numai că, minunatul meu Simmias, tare mă tem că, pentru obținerea virtuții, nu acesta este schimbul cel cinstit, să dai plăceri pentru plăceri, dureri pentru dureri, o teamă pentru altă teamă, una mai mare în schimbul uneia mai mici, de parcă ar fi vorba de schimbat monede. Cred, dimpotrivă, că, în schimbul tuturor acestor lucruri, valoare are doar o singură monedă, și aceea e gândirea. Și cred că toate, când sunt prețuite astfel, când sunt cumpărate și vândute cu asemenea preț, cu cunoaștere deci, toate sunt cu-adevărat ceea ce sunt: curaj și cumpătare și dreptate, într-un cuvânt, virtute autentică, fie că se adaugă, fie că lipsesc plăceri sau temeri sau orice altceva de acest fel. Și, dimpotrivă, dacă toate acestea sunt despărțite de cunoaștere și sunt schimbate numai între ele, una pentru alta, atunci mă tem că nu sunt decât umbre jucate pe-un perete, iar o asemenea virtute vrednică numai de un sclav și neavând în ea nimic nici sănătos și nici adevărat, în realitate, și cumpătarea și dreptatea și curajul reprezintă fără îndoială, fiecare, rezultatul unei purificări de toate acestea. Cât despre cunoașterea însăși, ea este, de bună seamă, un mijloc de purificare.”

(***Platon,*** *Fedon)*

«Viața fericită pare a fi o viață conformă virtuții»

„Să ne întoarcem la problematicul bun, ca să arătăm în ce poate consta el. [...] În medicină, ar putea fi sănătatea, în strategie – victoria, în artă – construcția, ca și în celelalte arte. [...] Totuși, trebuie să încercăm să lămurim aceasta mai bine, fiindcă scopurile sunt, fără îndoială, multiple și câteva dintre ele nu sunt voite decât pentru alte scopuri; de exemplu: bogăția, flautul și, în general, instrumentul; apare atunci evident că nu sunt scopuri finale, în timp ce Bunul Suprem trebuie să fie un scop final și ceva perfect. [...] Prin scopul final, în sensul cel mai înalt, înțelegem pe acela care este pentru el însuși și nu este dorit niciodată în vederea altui lucru [...]. O asemenea natură nu pare, însă, a aparține decât FERICIRII. Noi o voim întotdeauna pentru ea însăși, niciodată în vederea altui lucru, în timp ce onoarea, plăcerea, înțelegerea și orice altă virtute sunt dorite, desigur, și pentru ele însele [...], dar le dorim și în vederea fericirii [...]. Fericirea, din contră, nu este dorită de nimeni în vederea altor bunuri și, în general, nu este căutată de nimeni în alt scop.

Fericirea trebuie înțeleasă, evident, ca o activitate care este de dorit pentru ea însăși și nu în vederea uneia dintre acelea care sunt de dorit numai ca mijloace. În fine, sunt încă de dorit activitățile prin care nu căutăm altceva decât însăși acțiunea.

Acțiunile virtuoase par să aibă, desigur, acest caracter.

Fiindcă o acțiune frumoasă și în acord cu virtutea este de dorit pentru ea însăși [...]. Fericirea nu constă, de aceea, în satisfacție. Ea nu constă în joc sau glumă.

Ar fi contradictoriu ca destinul nostru final să fie joc sau glumă și ca osteneala

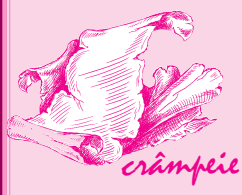

crâmpeie de gând

Cu referire la concepția lui **Platon**:

„Fericirea cuprinde cinci părți. O parte este a lua hotărâri bune; a doua este a avea simțuri bune și sănătate trupească, a treia este reușita în ceea ce întreprinzi; a patra-i reputația bună printre oameni și a cincea abundența de bani și a bunurilor folositoare pentru viață.”

*(**Diogene Laertios**, Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

Exercițiul minții

☞ Analizează activitățile prin care cauți să obții fericirea. Sunt ele în acord cu virtutea, în sens aristotelic? Argumentează.

crâmpeie de gând

„Dintre virtuți numim pe unele dianoetice sau virtuți ale intelectului, pe celelalte, virtuți etice (morale). Virtuți intelectuale sunt înțelepciunea, inteligența și prudența; virtuți morale, dărnicia și cumpătarea.”

*(**Aristotel**, Etica nicomahică)*

sau suferința unei vieți întregi să aibă ca scop numai jocul. [...] Jocul este un fel de recreație și avem nevoie de recreație, pentru că nu putem lucra încontinuu. Dar recreația nu este un scop, fiindcă ea este numai în vederea activității. De aceea, viața fericită pare a fi o viață conformă virtuții, aceasta este, însă, o viață de muncă serioasă și nu de jocuri vesele."

(***Aristotel,*** *Etica nicomahică)*

II.1.3. De la *eudaimonia* la *beatitudo*

Pentru Augustin, cine posedă pe Dumnezeu, acela este fericit. Sufletul are capacitatea de a contempla în sine ideile eterne, dar și adevărurile morale. Acestea au caracter veșnic, pentru că sunt de origine divină (și, de aceea, sunt de preferat celor trecătoare). Un bine mai înalt este de preferat unui bine mai mic. Și păcătoșii cunosc adevărurile morale, chiar dacă le încalcă.

Augustin este preocupat și de originea răului din lume. În opinia sa, răul nu face parte din ordinea creată de Dumnezeu, este doar o privare de bine, o *lipsă,* o *neîmplinire*. Omul, posedând liber arbitru, poate alege să facă bine sau rău. În funcție de faptele lor, cei drepți sunt răsplătiți, iar cei răi sunt pedepsiți.

Sursa filosofiei morale a lui Toma d'Aquino* este gândirea aristotelică, dar el dă un sens supranatural scopului virtuții: de la *fericire* (*eudaimonia*) la *binecuvântare* (*beatitudo*), care constă în unirea eternă cu Dumnezeu. Împlinirea legii morale este posibilă prin rațiune. Acțiunea conformă rațiunii este una liberă și virtuoasă. Libertatea voinței este fundamentată pe primatul intelectului.

Toma d'Aquino distinge între virtuți naturale (curajul, modestia) și virtuți supranaturale (credința, speranța, iubirea). Conformitatea cu natura rațională îl poate conduce pe om la fericire, dar beatitudinea adevărată constă în contemplarea lui Dumnezeu.

Identificarea Binelui cu Dumnezeu apare în filosofia modernă, începând cu Leibniz*, ca *problema teodicee**. A creat Dumnezeu în mod intenționat ceva rău? Sau nu a fost capabil să producă o lume mai bună? Leibniz a respins aceste întrebări, ca nefiind compatibile cu esența dumnezeirii. Dumnezeu, ființa necesară, *care își are în sine temeiul propriei sale existențe* și care este temeiul ultim al tuturor lucrurilor, această *substanță originară simplă*, atotputernică, atotștiutoare, atotbinevoitoare și, în cel mai înalt grad, justă nu poate să producă nimic imperfect, ci numai ceea ce este cel mai bun. Dumnezeu, ca *sursă a tot ceea ce este bun*, nu poate fi sursa răului și a urâtului în lume, dar, sursă a tuturor existențelor și posibilităților, alege pentru om *cea mai bună dintre lumile posibile*. Lipsa de perfecțiune rezultă din *limitarea esențială și originară proprie creaturii*, o limitare care, în concepția creștină, este o consecință a păcatului originar și a negației binelui.

Analizând experiența universală a sacrului, Mircea Eliade* ajunge a-l considera drept un element structural al conștiinței omului și nu o etapă efemeră. Omul religios crede în sacru și depășește experiența sensibilă prin accederea la transcendent, sperând la beatitudinea nemuririi.

***Toma d'Aquino** (1225–1274) – teolog italian, spiritul cel mai sistematic al Epocii Medievale și cea mai importantă figură a filosofiei scolastice*. Opere principale: *Summa contra gentiles, Summa theologica.*

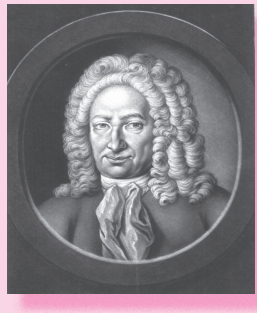

***Gottfried Wilhelm Leibniz** (1646–1716) – filosof și savant german. Opere principale: *Discurs despre metafizică, Monadologia, Noi eseuri asupra intelectului omenesc.*

Texte

Fericire și credință

„Departe, Doamne, departe de inima servului Tău, care se mărturisește Ție, departe gândul de a mă socoti fericit când mă bucur de orice bucurie. Căci este o bucurie care nu se acordă nelegiuiților, ci acelora care Te cinstesc

pentru dragostea Ta şi a căror bucurie eşti Tu însuţi. Şi însăşi viaţa fericită constă în faptul de a se bucura la Tine şi din cauza Ta. […] Aşadar, nu este sigur că toţi vor să fie fericiţi, pentru că aceia care nu vor să se bucure de Tine, singura viaţă fericită, nu vor viaţa fericită. Sau toţi vor acest lucru, dar, fiindcă «trupul pofteşte împotriva duhului, iar duhul împotriva trupului», ca să nu facă ceea ce vor, cad în ceea ce pot şi sunt mulţumiţi cu acest lucru, pentru că lucrul pe care nu-l pot săvârşi nu-l doresc atât de mult cât este destul ca să-l poată face.

Căci eu îi întreb pe toţi: Oare vor să se bucure mai mult de adevăr sau de minciună? Ei nu îndrăznesc să spună că vor să se bucure de adevăr, atât cât nu se îndoiesc să spună că vor să fie fericiţi. În adevăr, viaţa fericită este bucuria de adevăr. Căci aceasta este bucuria de Tine, «Care eşti adevărul», Dumnezeu, luminarea mea, salvarea feţei mele, Dumnezeul meu. Această viaţă fericită toţi o vor, această viaţă care, singură, este fericită toţi o vor, bucuria de adevăr toţi o vor.

Am văzut mulţi oameni care voiau să înşele pe alţii, dar n-am văzut pe nimeni care să voiască să fie înşelat. Unde, deci, au cunoscut această viaţă fericită, dacă nu acolo unde au cunoscut chiar adevărul? Căci ei iubesc chiar adevărul, fiindcă nu vor să fie înşelaţi, şi, când iubesc viaţa fericită, căci nu este altceva decât bucuria de adevăr, în orice caz iubesc chiar adevărul şi nu l-ar iubi, dacă nu ar fi o oarecare cunoaştere a lui în memoria lor.

Aşadar, de ce se bucură de adevăr? De ce nu sunt fericiţi? Pentru că sunt mai puternic ocupaţi cu acele lucruri care-i fac mai degrabă nefericiţi, decât îi fac fericiţi, acel lucru de care-şi amintesc slab. Şi când este slabă lumina la oameni, să meargă, să meargă, «Ca să nu-i cuprindă întunericul».”

*(**Augustin,** Confesiuni)*

Creştinismul şi valorile vieţii

„Creştinismul a adus din nou în lumină valorile sufletului şi ale dragostei; adică valorile vieţii. Numai un cercetător superficial poate spune că creştinismul a umilit şi a exaltat moartea. Dimpotrivă, triumful vieţii este atât de categoric, în mesajul lui Christos, încât şi moartea este mântuită, şi ea este transfigurată prin speranţa celei de a doua veniri. Moartea nu mai e acum definitivă. Ea nu mai e nimicire, evanescenţă, neant, ci un popas de odihnă înaintea Nemuririi. Sensul morţii e răsturnat. […] Simplitatea creştinismului este tocmai această răsturnare de valori; economia lumii este înlocuită printr-o economie spirituală, în care dreptul trece înaintea bogatului şi păcătosul pocăit, înaintea dreptului. Tot ce era umilit şi condamnat de către lumea veche este exaltat şi promovat de către creştinism. Şi această totală răsturnare de valori are un sens dinamic şi vital. Viaţa iese mai plenară, mai victorioasă din această revoluţie a valorilor. Iisus pătrunde în Moarte şi o învinge. Lumina despică întunericul şi-l risipeşte. Din această simplă confruntare de contrarii, reiese întreaga măreţie a Creştinismului. [...] Mesajul creştin se alimentează direct din marea dramă a existenţei umane. Lupta dintre viaţă şi moarte, dintre lumină şi întuneric – se găseşte intactă în mesajul creştin. De la Iisus încoace, nu se mai poate vorbi de un triumf definitiv al morţii, de o instaurare definitivă a întunericului. Moartea nu mai e destin; moartea ajunge, de acum, întâmplare, fapt. Oamenii mor ca să se odihnească înainte de marea beatitudine a nemuririi. Moartea e prefacere, palingeneză, drum nou – moartea poate fi orice, în afară de evanescenţa sau de lespedea mormântului antic.”

*(**Mircea Eliade,** Sentimentul morţii în creştinism, în Taina Indiei)*

Dicţionar

***teodicee** (gr. *theos,* Dumnezeu, *dikè,* dreptate, judecată) – termen creat de Leibniz şi titlul unei lucrări ce avea drept scop să îl disculpe pe Dumnezeu de faptul că a creat o lume imperfectă, în care răul există. Dacă Dumnezeu este creatorul lumii, cum se face că, dintr-o substanţă pur şi simplu bună, poate să provină ceva mai puţin bun şi, în cele din urmă, exact opusul binelui?

***scolastica** (lat. *scolasticus*, învăţător, profesor) – filosofia ce datează din perioada Evului Mediu Timpuriu până la Renaştere. Scolastica menţine filosofia în cadrele fixate de Aristotel, încercând să concilieze revelaţia şi lumina naturală a raţiunii.

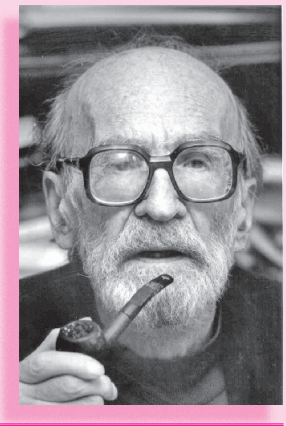

***Mircea Eliade** (1907–1986) – istoric al religiilor, filosof, scriitor şi eseist român stabilit la Chicago. Opere principale: *Istoria credinţelor şi ideilor religioase, Tratat de istoria religiilor, Sacrul şi profanul.*

APLICAȚII ŞI ACTIVITĂȚI DE ÎNVĂȚARE

1. Stabileşte două asemănări şi două deosebiri existente între concepția lui J. Locke şi cea a lui Fr. Nietzsche în privința moralei.

2. Grupați-vă pe echipe de câte 4-5 elevi. Construiți argumente şi contraargumente la afirmația: *Virtutea se învață*.

3. Folosind metoda „*Pălăriilor gânditoare*", comentați:

„În complexitatea vieții moderne, criteriile moralei sunt cea mai sigură piedică de care te loveşti şi care îți oferă mijlocul precis al înfrângerii. O afirmăm aceasta nu că, principial, am fi împotriva moralei, dar că, plecând de la realități, suntem siliți a face aceste constatări.

Individul care vrea să se ridice îşi dă seama după fiecare pas că ceea ce a învățat în educația sa ca fiind «bine», «frumos» etc., în viață nu mai are nicio valoare, că sinceritatea este sterilă şi ipocrizia – fecundă. *Acele valori le cultivă oamenii care privesc viața retrospectiv*, pentru care viața nu mai este trăire, ci amintire. […] Morala în sine reprezintă o funcțiune socială; or, chiar această funcțiune este desconsiderată în cazul celor care încearcă să se afirme în viață." *(**Emil Cioran,** Revelațiile durerii)*

4. Notează ce activități ai făcut din momentul în care te-ai trezit şi până acum.
- Câte dintre aceste acțiuni au fost subordonate unei norme morale?
- Precizează care este acea normă.
- Cât de liber te-ai simțit când a trebuit să faci acel lucru?
- Compară răspunsurile notate de tine cu cele ale colegilor tăi.

5. Compară punctele de vedere referitoare la moralitate, exprimate de E. Cioran şi de Fr. Nietzsche.

6. Gândeşte-te la bunurile pe care le deții în prezent. Pornind de la aceasta:
- Enumeră bunurile a căror posesie crezi că ar putea să te facă fericit.
- Argumentează alegerea făcută.
- Compară lista alcătuită de tine cu cea a colegilor.
- Identifică bunul care figurează atât pe lista ta, cât şi pe cea a tuturor (sau a majorității) colegilor tăi. Încearcă să determini caracteristicile acelui bun.
- Care dintre bunurile enumerate corespund următoarelor cerințe formulate de filosoful ***B. Pascal***: „[…] adevăratul bine trebuie să fie în aşa fel, încât toți să-l poată poseda în acelaşi timp, fără micşorare şi fără invidie şi nimeni să nu-l poată pierde împotriva voinței sale". (*Cugetări*)
- Poate fi credința un astfel de bun? Argumentează răspunsul.

crâmpeie de gând

„[...] Căci nu numai eu sau puțini oameni, ci absolut toți dorim să fim fericiți. Acest fapt, dacă nu l-am fi cunoscut printr-o cunoaştere sigură, nu l-am dori cu o voință atât de sigură. [...] Iar dacă s-ar întreba doi inşi dacă voiesc să fie militari, s-ar putea ca unul dintre ei să răspundă că vrea, iar altul că nu vrea. Dacă, însă, li s-ar pune întrebarea dacă vor să fie fericiți, fiecare dintre ei pe loc, fără niciun fel de ezitare, ar răspunde că vrea."
*(**Augustin,** Confesiuni)*

II.2. TEORII MORALE

II.2.1. Morala, între teorie şi viață

Teoriile* morale* sunt structuri abstracte, ce clasifică indivizi, acțiuni sau efecte în categorii corespunzătoare. Categoriile după care se face clasificarea sunt: virtuos/vicios, corect/incorect, permis/interzis, bine/rău. Rolul teoriilor morale este acela de a justifica universalitatea lor şi, prin aceasta, caracterul constrângător al principiilor sau al valorilor promovate.

Dicționar

eudaimonism** (*gr. eudaimonia, fericire*) – doctrină care consideră fericirea ca fiind binele suprem; scopul căruia îi este subordonat ansamblul activităților noastre (în teoriile etice este opus ***hedonismului).

***hedonism** (*gr. hedone*, plăcere) – din punct de vedere istoric, doctrina cirenaicilor și apoi a lui Epicur, potrivit căreia plăcerea este binele suprem; în sens general, orice doctrină care face din plăcere scopul activității umane.

***teorie** – în genere, are înțelesul de construcție a spiritului, care leagă consecințele de un principiu.

***teorii morale** (sinonim cu *etica*) – teorii normative ale acțiunii omenești.

În funcție de răspunsurile formulate la întrebarea *Care este cel mai mare bine pentru om?,* distingem între *teoriile teleologice* și *teoriile deontologice*. Ambele operează cu două concepte fundamentale: *binele* și *corectitudinea*. Modul în care sunt definite și îmbinate cele două noțiuni diferențiază, însă, teoriile morale amintite.

În teoriile teleologice, binele este definit independent de corectitudine, iar corectitudinea, ca element de maximizare a binelui. Adepții acestei teorii resping ideea că ar exista acțiuni care sunt corecte sau greșite prin ele însele, aprecierea trebuind realizată în funcție de consecințe, de raportarea la un bine suprem. Obligația morală își are sursa în ordinea naturală sau în cea divină. Fiecare individ are un loc sau o funcție determinate natural sau divin, care îi indică datoriile de împlinit. Din perspectivă teleologică, comportamentul demn și just este un mijloc în vederea atingerii unui scop absolut – fericirea sau plăcerea. Fapta bună este cea săvârșită de către omul virtuos, în conformitate cu modelele exemplare de oameni desăvârșiți. Astfel, abordarea teleologică pune accentul pe *valorile-scop,* care orientează normele pe care le respectăm și deciziile noastre morale. În funcție de ceea ce determină ca finalitate a acțiunilor, teoriile teleologice sunt *eudaimonismul** și *hedonismul**.

Etica deontologică respinge ideea definirii corectitudinii prin bine și ideea potrivit căreia binele ar fi premergător corectitudinii. Un fapt nu este greșit prin consecințe, ci este greșit pentru că încalcă o normă, și va fi considerat greșit chiar și atunci când consecințele vor fi benefice unui individ sau mai multora. Cea mai importantă distincție este cea realizată între acțiuni permise și acțiuni interzise. Sfera moralei trebuie să cuprindă acțiunile permise, fără să prezinte și calea optimă de acțiune. Din perspectivă deontologică, nu contează decât *intenția*: dacă aceasta a fost bună, consecințele sunt indiferente. Astfel, o promisiune trebuie oricând respectată, chiar dacă prin nerespectarea acesteia am evita un rău.

Un om acționează moralmente corect, atunci când nu-și arogă sieși niște avantaje și privilegii, în dauna celorlalți, ci recunoaște faptul că toți oamenii au, în egală măsură, dreptul de a beneficia de același tratament.

Andrei Pleșu*, reprezentant de seamă al filosofiei românești, consideră că „Etica însăși e o «știință» oarecum paradoxală, un amestec neobișnuit de *contingență* și *universalitate*, vizând mai curând înțelepciunea (*phronesis*) decât știința propriu-zisă. *În etică nu se poate geometriza.*” În plus, teoriile morale nu au nimic în comun cu viața omului obișnuit.

În spirit nietzscheian, Emil Cioran acuză morala că pierde din vedere viața, căci aceasta pleacă de la principii spre om, pe când firesc ar fi ca punctul de plecare să fie omul.

Texte

Etica, între «contingență și universalitate»

„Ajunși aici, să amintim, în treacăt, minimala distincție între etică și morală […]: *etica* are conotația unei rubrici academice și, ca atare, poate face obiectul unei profesionalizări savante. *Morala* e aspectul circumstanțial al eticii, etica particulară, prelucrare subiectivă a moralității genetice (*Sittlichkeit*), de care se ocupă etica. Pe temeiul acestei distincții, vom sfârși prin a spune că specialistul în etică poate avea competență etică, dar nu are, în chip necesar, autoritate și competență morală. Or, pe noi nu ne interesează decât aceasta din urmă. Competența morală nu se dobândește

prin lectură şi prin hermeneutică istorică. Ea nu se pretează la sistematica severă a *ştiinţei*. Lăsând deschisă disputa socratică din jurul posibilităţii de «a învăţa virtutea», ne vom refugia, deocamdată, în pacea disciplinată a conceptelor aristotelice, pentru a spune că fapta morală nu poate fi obiectul unei cunoaşteri exacte, întrucât ea nu e *necesară*, nu are loc *mereu* în acelaşi fel. Pe de altă parte, fapta morală nu e nici *accidentală* în asemenea măsură, încât să nu dea nicio şansă raţiunii investigatoare. Ea face parte din categoria faptelor *generale*, adică a faptelor care au loc *de cele mai multe ori* în acelaşi fel. De cele mai multe ori, dar nu întotdeauna. Faptele morale circumscriu un domeniu al nuanţei, al varietăţii, al relativităţii, a cărui bogăţie nu poate fi cadastrată ingineresţe. Etica însăşi e o «ştiinţă» oarecum paradoxală, un amestec neobişnuit de *contingenţă* şi *universalitate*, vizând mai curând înţelepciunea (*phronesis*) decât ştiinţa propriu-zisă. *În etică nu se poate geometriza.* Discursul ei ezită ameţitor între febra aspră a vieţii şi efortul ordonator al conştiinţei, între imprevizibil şi ordine, între nemijlocirea imperativă a actului şi medierea răbdătoare a reflectării sale. Etica ne confruntă neîncetat cu un complicat amestec al legii cu nelegiferabilul. […] *Nimic nu e mai străin de simţul comun decât etica*. Etica începe acolo unde simţul comun intră în criză, constatând că niciuna dintre regulile pe care le îngână mecanic, în numele iluzoriei sale competenţe morale, nu mai este valabilă. Drama etică apare, de aceea, din punctul de vedere al simţului comun, drept o formă de nevroză, drept o neregulă care îi tulbură habitudinile. […] Ordinea morală, ca rezultat al veghii morale, e – spre deosebire de ordinea comună – o ordine de tip *patetic*, o ordine care nu se asociază cu confortul şi cu securitatea lăuntrică; e o ordine alcătuită din suferinţă şi risc, o ordine cu grad minim de previzibilitate."

(***Andrei Pleşu,*** *Minima moralia)*

Morala şi viaţa

„Trebuie să plecăm de la om, spre a înţelege sensul şi valoarea moralei, nu de la morală înspre om. Morala clasică şi cea care circulă zilnic pleacă de la valorile ei înspre om – de aici, lipsa ei de elasticitate şi de comprehensiune a realului. Prin aceasta, se trece peste elementul esenţial pe care-l vizează ea: omul. Normele moralei pleacă de la omul abstract, cu consecvenţa lăuntrică rigidă, cu uniformitatea unei vieţi sufleteşti lipsite de orice contradicţie, de orice nelinişte lăuntrică. Scurt: omul fixat şi anchilozat în forme, pentru care viaţa şi-a pierdut consistenţa spirituală. Este natural că aceasta nu este existentă decât la oamenii care, din punct de vedere social, trăiesc într-o stabilitate care-i privează de dorinţe şi-i scuteşte de surprize. Pentru aceştia, morala are sens. Ea le oferă criteriile de valorificare a vieţii. Este, de altfel, în structura moralei funcţia de valorificare, prin care realitatea nu este privită în sensul ei imanent, în conformaţia organizaţiei ei interioare, care este destin, sens lăuntric al unui proces ineluctabil, ci prin criteriile transcendente ale unei atitudini cristalizate prin tradiţie socială. Normele ei încearcă o rezistenţă faţă de real. Interpretând realul ca plasticitate, este natural ca să dovedească o organică incomprehensiune a destinului. De aici, lipsa de perspectivă care stă la baza valorificărilor morale. Ele pleacă dintr-o viaţă cu posibilităţile închise şi limitate, căreia-i lipseşte elementul dinamic. Din acest motiv, morala este totdeauna o armă a celor «ajunşi»."

(***Emil Cioran,*** *Revelaţiile durerii)*

* **Andrei Pleşu** (1948 –) – scriitor şi eseist român care abordează o problematică morală, teologică şi existenţială. Opere importante: *Minima moralia, Jurnalul de la Tescani, Despre îngeri*.

crâmpeie de gând

„Trăim într-o inflaţie barocă a competenţei morale, într-o lume a cărei principală dezordine riscă să fie faptul că toţi membrii ei se simt moralmente în ordine, sau că toţi resimt dezordinea proprie drept neglijabilă. *L'enfer c'est les autres* – părem a concede cu toţii. Prin urmare, *le paradis c'est nous-mêmes*."

*(**A. Pleşu**, Minima moralia)*

II.2.2. Teoriile eudaimonist-raţionaliste

Adepții teoriilor eudaimoniste consideră că binele suprem este fericirea (*eudaimon*). Aceasta nu este înțeleasă doar ca o stare plăcută, ci este atribuită unui om care posedă bunuri pe care oricine şi le dorește: bogăția, puterea, sănătatea. Fericirea poate fi aflată pe căi diferite: fie prin acțiuni ce exprimă esența omului, adică prin rațiune, fie prin raportarea la ceva mai înalt: Dumnezeu.

Aristotel distinge între *valorile-scop*, prețuite şi urmărite pentru ele însele, şi *valorile-mijloc*, prețuite şi urmărite în vederea atingerii altor scopuri, mai înalte. Valoarea-scop, prin excelență, este fericirea, întrucât toți oamenii vor, în mod natural, să fie fericiți şi nimeni nu urmăreşte să dobândească fericirea ca mijloc pentru altceva, ci numai ca scop în sine. *Desăvârşit în mod absolut este scopul urmărit întotdeauna pentru sine şi niciodată pentru altceva. Un asemenea scop pare să fie fericirea: pe ea o dorim totdeauna pentru sine şi niciodată pentru altceva*.

În *Metafizica*, Aristotel operează distincția fundamentală dintre *potență* şi *act*. Totul apare pe lume ca o sumă de puteri virtuale, iar devenirea în natură şi în societate nu este altceva decât un proces de actualizare a acestor puteri virtuale. Fericirea, în viziunea aristotelică, reprezintă maxima actualizare a potenței din fiecare individ, maxima realizare a umanității din fiecare. Fericirea este starea sau condiția stabilă a omului care dobândeşte şi amplifică anumite valori-mijloc, numite de către Aristotel virtuți.

Omul se deosebeşte de toate celelalte viețuitoare prin rațiune; totodată, ține de natura omului ca el să se formeze şi să trăiască împreună cu semenii lui, în societate. Orice activitate care corespunde esenței omului este morală.

Aristotel nu formulează norme sau reguli de conduită, ci recomandă valorile care actualizează potențialul uman. Practicarea acestor valori conduce la adevărata fericire.

Texte

Fericirea – scop în sine

„Bunurile pot fi împărțite încă în alt fel. Se pot astfel distinge bunuri care sunt oricând şi oriunde de dorit. Dreptatea şi, în general, toate virtuțile sunt de dorit oriunde şi oricând. Forța, bogăția, puterea şi lucrurile din acest ordin nu sunt de dorit oricând şi cu orice preț.

Iată încă o împărțire diferită: printre bunuri se pot distinge acelea care sunt scopuri şi acelea care nu sunt scopuri. Astfel, sănătatea este un scop; dar, ceea ce facem ca să o căpătăm, nu este un scop. În toate cazurile asemănătoare, scopul este totdeauna mai bun decât lucrurile prin care el este urmărit; şi, de exemplu, sănătatea valorează mai mult decât lucrurile care trebuie să o procure; într-un cuvânt, acest obiect general în vederea căruia facem tot restul este totdeauna mult mai sus decât lucrurile care nu sunt făcute decât pentru el.

Printre scopurile înseşi, scopul care este mai complet este totdeauna mai bun decât un scop incomplet. Numesc complet ceea ce nu mai lasă loc niciunei nevoi, din moment ce este căpătat. Şi incomplet, un lucru pe care, deşi l-am obținut, lasă încă să existe nevoia altui lucru. Aşa de exemplu, dreptatea: avem, în afară de ea, nevoie de multe lucruri; dar cu fericirea, nu mai avem

crâmpeie de gând

„Nu ştiu ce e bine şi ce e rău, dar calific acțiunile în bune şi rele. Dacă m-ar întreba cineva de ce numesc o acțiune bună şi alta rea, nu i-aş putea răspunde."
*(**Emil Cioran**, Revelațiile durerii)*

Exercițiul minții

☞ Fă o trecere în revistă a activităților efectuate de tine de-a lungul zilei. Care dintre acestea sunt scopuri, din perspectiva filosofiei eudaimoniste aristotelice, şi care sunt mijloace? În ce raport se află aceste scopuri cu valoarea-scop numită de Aristotel *Fericire*?

crâmpeie de gând

„Chiar dacă fericirea se dobândeşte prin virtute şi o anumită învățătură sau exercițiu şi nu este hărăzită de către zei, ea pare să facă parte din lucrurile cele mai divine."
*(**Aristotel**, Etica nicomahică)*

nevoie de nimic. Binele suprem pe care îl căutăm este, deci, un scop final şi complet; or, scopul final şi complet este cel mai bun; şi, într-un mod general, scopul este binele.

Trebuie adăugat că bunurile pot fi încă clasate în alt fel. Unele sunt în suflet; acestea sunt virtuțile; altele, în corp, ca sănătatea, frumusețea; unele ne sunt cu totul exterioare, ca bogăția, puterea, onorurile şi alte avantaje asemănătoare; între toate aceste bunuri, cele ale sufletului sunt, fără îndoială, cele mai prețioase. Bunurile sufletului se împart şi ele în trei clase: gândire, virtute, plăcere."

(***Aristotel,*** *Morala Mare)*

II.2.3. Teoriile hedoniste

Hedonismul, în toate variantele sale, consideră că obținerea plăcerii şi evitarea suferinței reprezintă binele suprem. Punctul de plecare al hedonismului este teza reprezentanților şcolii cirenaice*: plăcerea este principiul oricărei acțiuni, iar fericirea nu este decât suma plăcerilor particulare, indiferent de natura acestora.

Cel mai important teoretician al hedonismului antic* este Epicur*. Şcoala fondată de acesta are ca scop găsirea principiilor care ne ajută să ne disciplinăm propria viață, în vederea obținerii fericirii. Hedonismul epicurian propune câteva căi pline de înțelepciune, care să ne conducă la o fericire durabilă. Pentru a fi fericit, omul trebuie să învețe să-şi învingă suferințele şi temerile. Pot provoca suferință amintirile trecutului sau incertitudinile viitorului. Prin cunoaştere, omul înțelept este capabil să-şi elimine teama de moarte şi teama de zei. Cunoaşterea este „terapeutică" şi, aflată în serviciul moralei, conduce la o liniște totală (*ataraxia* – absența tulburărilor).

John Stuart Mill* consideră că o faptă bună se defineşte prin efectele sau consecinţele sale. *Actele morale* sunt acelea care, prin consecinţele lor, fac să sporească în lume binele, pe când cele imorale fac să sporească în lume răul. Binele înseamnă fericire, răul înseamnă, dimpotrivă, nefericire.

Fericirea înseamnă *dobândirea plăcerii şi evitarea suferinţei*, pe când nefericirea, asociată cu răul, înseamnă *absenţa plăcerii* şi *durere*. Prin aceste consideraţii, John Stuart Mill se înscrie în curentul hedonist; distanţându-se, însă, de *hedonismul antic*, care cultiva interesul pentru plăcerile individuale, el promovează un *hedonism social*, bazat pe următorul principiu utilitarist: *acţiunile sunt corecte, în măsura în care ele tind să promoveze fericirea, şi sunt incorecte, în măsura în care tind să producă inversul fericirii. Prin fericire, înţelegem plăcerea şi absenţa durerii; prin nefericire, durerea şi privarea de plăcere (Utilitarismul).* „Principiul Celei Mai Mari Fericiri" capătă semnificaţie utilitaristă prin precizarea că plăcerea maximă este moralmente corectă, atunci când de efectele ei beneficiază un număr cât mai mare de oameni şi nu un singur individ.

Plăcerea ar fi singurul bun pe care oamenii îl urmăresc exclusiv pentru sine şi care nu are nevoie de nicio întemeiere suplimentară. În acelaşi timp, „Recunoaşterea faptului că unele genuri de plăcere sunt mai dezirabile şi mai valoroase decât altele e pe deplin compatibilă cu principiul utilității. Ar fi absurd ca, în condițiile în care, atunci când evaluăm un lucru, o facem atât

Exercițiul minții

☞ Eşti de acord că trebuie să ne merităm fericirea? Argumentează răspunsul.

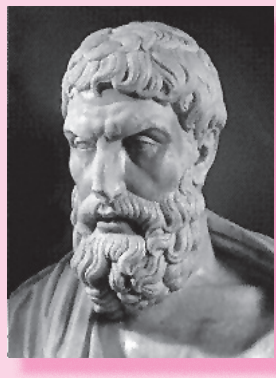

*Epicur (341–270 î.Hr.) – filosof grec, preocupat de morală, inițiator al şcolii în aer liber numită *Grădina lui Epicur*. Consideră că plăcerea este *binele suprem*, aceasta presupunând, însă, înțelepciune şi practicarea virtuții. Din numeroasele sale opere, s-au păstrat doar trei scrisori şi o culegere de maxime.

Dicționar

*__hedonism antic__ (gr. *hedonè*, plăcere) – doctrina cirenaicilor și a lui Epicur, care face din plăcere binele suprem.

*__școala cirenaică__ (sec. V–IV î.Hr.) – școală filosofică întemeiată de Aristip din Cyrene, unul dintre discipolii lui Socrate. Într-o viziune hedonistă, cirenaicii consideră scopul vieții ca fiind plăcerea prezentă (contează doar plăcerea adusă de simțuri).

din punctul de vedere al cantității, cât și al calității, evaluarea plăcerilor să fie făcută numai sub aspect cantitativ". În opinia sa, plăcerile spirituale sunt superioare celor senzuale, iar obținerea fericirii presupune și renunțarea – acest lucru fiind valabil doar în cazul omului, nu și al animalului. De fapt, plăcerile spirituale sunt cele care îl deosebesc pe om de animal: „E mai bine să fii o ființă umană nesatisfăcută decât un porc satisfăcut; e mai bine să fii un Socrate nesatisfăcut decât un idiot satisfăcut. Iar dacă idiotul sau porcul sunt de altă părere, aceasta se datorează faptului că ei văd numai o latură a problemei. Ceilalți sunt, însă, conștienți de ambele laturi." (***John Stuart Mill**, Utilitarismul)*. Plăcerea și reflecția sunt întru totul compatibile. Obligația morală este rezultatul unui proces de învățare și, ca urmare, individul este capabil de progres moral.

În *Utilitarismul*, Mill susține teza potrivit căreia promovarea fericirii generale constituie condiția oricărei acțiuni drepte din punct de vedere moral. Imperativul care determină moralitatea faptelor are în vedere consecințele pe care acțiunile noastre le au pentru toți semenii noștri. Pentru a garanta fericirea celui mai mare număr de oameni, etica utilitaristă consideră că sarcina sa este de a determina limitele pe care fiecare în parte trebuie să le aibă în vedere în urmărirea propriilor scopuri. Limitele sunt legate de compatibilitatea acțiunilor fiecăruia cu interesele celorlalți (care ar putea pretinde ca și acțiunilor lor să li se acorde o considerație egală). Fericirea generală înseamnă starea unei societăți ce acordă membrilor săi atâta libertate câtă au nevoie; fiecare își fixează propriile scopuri, urmând a le realiza pe căi acceptabile social; în acest sens, *fericirea se confundă cu utilitatea*.

Texte

«Principiul Celei Mai Mari Fericiri: plăcerea-utilitate»

„Cei ce știu câte ceva despre acest subiect sunt conștienți de faptul că fiecare autor care a susținut teoria utilității [...] a înțeles prin utilitate nu ceva deosebit de plăcere, ci plăcerea însăși, laolaltă cu evitarea durerii; și, în loc să opună utilul agreabilului sau ornamentalului, ei au declarat întotdeauna că utilul înseamnă tocmai aceste lucruri, între altele. [...] Concepția care acceptă ca fundament al moralei Utilitatea sau Principiul Celei Mai Mari Fericiri *(The Greatest Happiness Principle)* susține că acțiunile sunt corecte (*right*), în măsura în care ele tind să promoveze fericirea, și sunt incorecte *(wrong)*, în măsura în care tind să producă inversul fericirii. Prin fericire înțelegem plăcerea și absența durerii; prin nefericire, durerea și privarea de plăcere. [...]

Ființele umane au facultăți mai evoluate decât poftele animalelor și, odată ce au devenit conștiente de ele, nu privesc drept fericire nimic ce nu presupune satisfacerea lor. [...] Recunoașterea faptului că unele *genuri* de plăcere sunt mai dezirabile și mai valoroase decât altele e pe deplin compatibilă cu principiul utilității. Ar fi absurd ca, în condițiile în care, atunci când evaluăm un lucru, o facem atât din punctul de vedere al cantității, cât și al calității, evaluarea plăcerilor să fie făcută numai sub aspect cantitativ.

Dacă sunt întrebat ce înțeleg prin diferența calitativă a plăcerilor sau ce anume face ca o plăcere să fie mai valoroasă decât alta, exclusiv în calitatea ei de

plăcere, deci făcând abstracție de cantitatea ei mai mare, nu văd decât un singur răspuns posibil. Dintre două plăceri, dacă există una căreia i-au dat o categorică preferință toți – sau aproape toți – aceia care au avut experiența amândurora, independent de orice sentiment de obligație morală care i-ar face să o prefere, apoi aceea este plăcerea cea mai dezirabilă. Dacă una dintre cele două plăceri este plasată – de către aceia care sunt cunoscători competenți ai amândurora – atât de sus deasupra celeilalte, încât ei o preferă chiar dacă știu că atingerea ei e însoțită de o mai mare cantitate de insatisfacție și nu abandonează urmărirea ei pentru nicio cantitate din cealaltă plăcere, atunci avem dreptul să atribuim acestei desfătări preferate o superioritate calitativă, ce covârșește atât de mult cantitatea, încât o face, comparativ, nesemnificativă."

(***John Stuart Mill,*** *Utilitarismul)*

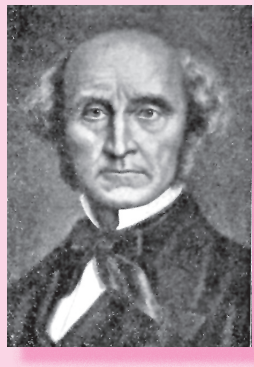

***John Stuart Mill** (1806–1873) – filosof și economist englez; concepția sa filosofică se originează în utilitarism și asociaționism. Lucrarea sa, *Sistem de logică inductivă și deductivă,* expune principiile unei teorii empiriste asupra cunoașterii. Socialist liberal, el dezvoltă o reflecție politică concretă și originală. Opere principale: *Principii ale economiei politice, Utilitarismul, Despre libertate*.

II.2.4. Teoriile deontologice

Kant* este principalul reprezentant al acestui tip de etică. El se întreabă în ce condiții datoria omului de a acționa moral și dreptul la fericire se pot armoniza și cum este posibil, în mod practic, binele suprem. Aceste condiții sunt: nemurirea sufletului și existența lui Dumnezeu. Binele suprem poate fi atins numai dacă există un Dumnezeu care are grijă ca fiecare să fie fericit după măsura virtuții sale. Existența lui Dumnezeu are valoare de postulat*, – o judecată teoretică, indemonstrabilă, – întrucât depinde inseparabil de o lege practică, având a priori valoare necondiționată. Tot ceea ce se enunță despre modul de a fi și despre proprietățile lui Dumnezeu are inevitabil un caracter teoretic, deoarece nu poate fi verificat în mod nemijlocit (prin experiență), și nici în mod mijlocit. Dumnezeu este garant al binelui omenesc suprem, permițând contopirea noțiunilor de virtute și fericire.

Kant face deosebirea dintre *imperativele ipotetice* și *imperativele categorice*. Un imperativ este *ipotetic,* atunci când realizarea a ceea ce este poruncit este supusă unei condiții: „Dacă vrei să reușești la facultate, învață!". Un *imperativ categoric* comandă o acțiune care nu este subordonată ca mijloc niciunei alteia, ci este *scop în sine.* De exemplu, „Fii sincer!" este un imperativ categoric, pentru că ordonă fără condiție: oricare ar fi circumstanțele și consecințele actului meu, conștiința morală îmi comandă să acționez cu intenția de a spune oricând adevărul. Supunerea la imperativul categoric garantează moralitatea actului meu, care nu depinde decât de *voința* mea *bună*, adică de voința de a acționa așa cum oricare altul ar trebui să acționeze, indiferent de situație.

În teoria kantiană există un singur imperativ categoric, căruia Kant îi găsește, însă, trei formulări diferite, fiecare dintre ele reliefând un alt aspect al condiției morale. În prima sa formulare, imperativul categoric este: *„acționează numai conform acelei maxime prin care să poți vrea, totodată, ca ea să devină o lege universală*". Reluând, Kant afirmă: „*imperativul universal al datoriei ar putea fi exprimat și astfel: acționează ca și când maxima acțiunii tale ar trebui să devină, prin voința ta, lege universală a naturii.*" (*Metafizica moravurilor*) Concret, Kant ne cere să stabilim mai întâi principiul pe baza căruia acționăm – principiu pe care el îl numește *maximă**. Dacă putem voi ca maxima noastră să fie urmată de către oricine, înseamnă că ea este corectă din punct de vedere moral.

***Immanuel Kant** (1724–1804) – filosof german, cel mai de seamă reprezentant al iluminismului german. Preocuparea și contribuția lui esențială a fost în domeniul gnoseologiei, filosofia lui fiind, în principal, o critică a cunoașterii. Opere principale: *Critica rațiunii pure, Critica rațiunii practice, Critica puterii de judecare, Bazele metafizicii moravurilor*.

Dicționar

***imperativ** (lat. *imperare,* a comanda, a ordona) – enunț care are forma unei porunci.

***maximă** (lat. medievală, *maxima,* sentință generală) – la Kant, principiu subiectiv al unei conduite care enunță cum anume vrea agentul să acționeze; o maximă nu este, așadar, cu necesitate morală: pentru a acționa din datorie, trebuie ca maxima acțiunii mele să poată deveni universală, ca ea să-mi prescrie ceea ce oricare altul trebuie să facă, și nu doar ceea ce eu vreau să fac.

***postulat** (lat. *Postulatum,* de la *postulare,* a cere) – într-o teorie deductivă, propoziție indemonstrabilă, care trebuie admisă pentru a putea construi demonstrația.

Exercițiul minții

☞ Identifică, în experiența personală, un exemplu de comportament compatibil și unul de comportament contrar concepției deontologice a lui Kant.

Argumentează alegerea făcută.

Ideea universalității și a necesității legilor morale este strâns legată de înțelegerea eticului ca domeniu al egalității tuturor indivizilor, în calitate de ființe umane raționale. Omul este valoarea supremă și trebuie respectat mai presus de orice.

Calitatea esențială și definitorie a omului este *libertatea voinței* raționale. Ceea ce trebuie respectat în orice ființă umană este tocmai capacitatea ei de a-și conduce comportamentul pe baza unor decizii conștiente. În cea de-a treia sa formulare, imperativul categoric (*principiul autonomiei*) enunță că *ideea voinței oricărei ființe raționale, ca voință universal legislatoare,* trebuie să ne călăuzească în toate acțiunile orientate către ceilalți. A fi moral înseamnă să te supui propriilor tale reguli, neimpuse de nicio forță sau autoritate exterioară, cu condiția ca aceste reguli să fie validate de rațiune ca legi universal valabile, întrucât, prin aplicarea lor practică, umanitatea din fiecare individ (ca valoare supremă) este respectată și valorizată.

Texte

Imperativul categoric

„Principiul care transformă anumite acțiuni în datorii este o lege practică. Regula celui care acționează, din care el însuși face un principiu, pe temeiuri subiective, se numește maxima sa; din acest motiv, la legi identice pot exista maxime foarte diferite ale celor care acționează.

Imperativul categoric, care enunță doar în genere ce este obligativitatea, este: acționează conform unei maxime care, în același timp, poate avea valoare de lege universală! – Tu poți să-ți evaluezi acțiunile tale, în primul rând, după principiul lor subiectiv, pentru ca acest principiu să fie valabil și din punct de vedere obiectiv, să se califice la o astfel de legiferare universală, tu nu poți să știi decât dacă rațiunea ta îl supune probei prin care tu îl gândești, în același timp, ca fiind legiferat universal. [...] Acordul unei acțiuni cu legea datoriei este legitatea (*legalitas*) – cel al maximei acțiunii cu legea este moralitatea *(moralitas)* acțiunii. Maxima, însă, este principiul subiectiv al acțiunii, pe care subiectul însuși îl dă ca regulă (cum anume va acționa). Dimpotrivă, principiul datoriei este cel căruia rațiunea îi poruncește în mod absolut, deci obiectiv (cum anume trebuie să acționeze).

Principiul suprem al teoriei moravurilor este: acționează conform unei maxime care, în același timp, poate fi valabilă ca lege universală. – Orice maximă care nu se califică în acest fel este contrară moralei.

Legile provin din voință; din liberul arbitru, maximele. La om, liberul arbitru este liber; voința, care nu se contopește cu nimic altceva decât cu legea, nu poate fi numită nici liberă, nici neliberă, pentru că nu decurge din acțiuni, ci, nemijlocit, din legiferarea maximelor acțiunilor (și din rațiunea practică însăși), așadar, ea e pur și simplu necesară, nefiind capabilă de nicio obligare. Numai liberul arbitru poate fi numit liber. [...]

Lege (moral practică) este o propoziție care include un imperativ categoric (o poruncă). Cel care dispune (*imperans*) printr-o lege este legislatorul (*legislator*). El este inițiatorul (*autor*) obligativității față de lege, dar nu e întotdeauna inițiatorul legii, în ultimul caz, legea ar fi pozitivă (contingentă) și arbitrară. Legea care ne obligă a priori și necondiționat, prin propria noastră rațiune, poate, de asemenea, să fie reprezentată ca decurgând din voința unui legislator suprem, adică a unuia care e înzestrat cu drepturi depline și cu

nicio datorie (prin urmare, a voinței divine), prin care se înțelege numai ideea unei ființe morale, a cărei voință este lege pentru toată lumea, fără să gândim, însă, această voință ca inițiatoare a legii înseși."

*(**Immanuel Kant,** Metafizica moravurilor)*

APLICAȚII ŞI ACTIVITĂȚI DE ÎNVĂȚARE

1. Compară punctele de vedere ale lui Augustin şi Kant despre *Binele suprem*.

2. Presupunând că eşti posesorul întregii fericiri şi că ar trebui să o împarți celorlalți, ce criteriu ai folosi pentru a nu nedreptăți pe nimeni? Argumentează răspunsul.

3. În cadrul activității pe grupe, imaginați-vă un dialog între un profesor de etică şi elevul său, pe tema *Binelui suprem.*

4. Analizează moralitatea următoarelor fapte din perspectiva teoriilor teleologice şi deontologice:

- Un muncitor, în ziua de salariu, bruschează un cerşetor. Se gândea la faptul că nici în această lună nu va putea să cumpere un calculator pe care copilul lui şi-l doreşte de mult timp.
- Un hoț pătrunde în casa unei femei singure. O găseşte întinsă pe jos, fără suflare. Dă telefon la salvare, după care dispare.
- Comuniştii au naționalizat fabricile, pentru a desființa inegalitățile sociale.

crâmpeie de gând

„De aceea, morala nici nu este cu adevărat doctrina cum să ne facem fericiți, ci cum să devenim demni de fericire."

*(**Imm. Kant**, Critica rațiunii practice)*

II.3. PROBLEME DE ETICĂ APLICATĂ

Rezolvă teoriile morale toate problemele eticii? Ori de câte ori mă voi afla într-o dilemă, voi găsi oare calea de rezolvare apelând la una dintre aceste teorii? E uşor să mă comport în aşa fel încât norma urmată de mine să poată deveni regulă generală? Urmărind anumite scopuri, folosesc cele mai corecte mijloace?

Conştiința morală este una *nefericită*: chiar dacă fac binele, niciodată nu voi şti dacă am făcut destul. Ar trebui să mă simt vinovat când mănânc, gândindu-mă la cele câteva milioane de oameni care mor de foame? Ce îi răspund unui prieten care îmi mărturiseşte că şi-a mințit părinții pentru a veni la discotecă?

În timp, teoriile teleologice şi deontologice au fost acuzate de:

- universalism nefondat – pentru că nu țin cont de contextul cultural căruia îi aparțin indivizii, de codul moral presupus în înfăptuirea unei acțiuni;
- caracterul prea abstract şi normativitatea principiilor rezultate printr-un demers strict deductiv;
- reducționism, fiecare teorie concentrându-se asupra unui singur aspect (consecințele sau datoria) al moralității şi neglijându-le pe celelalte;
- caracterul impersonal al argumentării exclusiv raționaliste şi ignorarea determinărilor subiective.

În replică la teoriile morale, au fost elaborate *eticile aplicate*, ca demers inductiv care constă în derivarea unor principii din analiza unor fapte concrete sau în determinarea unor principii care guvernează un *anumit* act sau tip de comportament.

Problemele puse în dezbatere din perspectiva acestui tip de etică sunt diverse şi numeroase: sărăcia ca problemă globală, eutanasia, etica ecologică, avortul, egalitatea dintre sexe, discriminarea şi tratamentul preferențial, drepturile animalelor, etica relațiilor de afaceri, politica şi problema „mâinilor murdare", războiul şi pacea, clonarea, tehnocrația etc.

Exercițiul minții

☞ Imaginează-ți că viața ta ar fi analizată de Aristotel: prin prisma preceptelor lui, viața ta ar putea fi considerată una morală?

Argumentează răspunsul.

Exercițiul minții

☞ Problema sărăciei și cea a corupției se înscriu în cadrul preocupărilor de etică aplicată.

Formulează argumente filosofice prin care să susții soluționarea lor favorabilă.

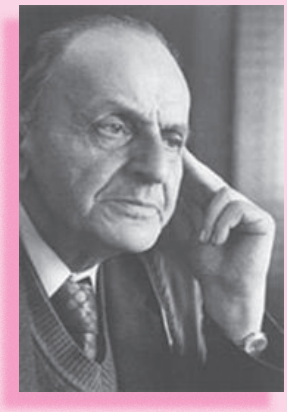

*__Constantin Noica__ – filosof român (1909–1988). Opere principale: *Povestiri despre om, Devenirea întru ființă, Scrisori despre logica lui Hermes.*

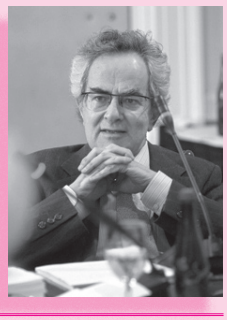

*__Thomas Nagel__ (1937–) – filosof american de origine sârbă, profesor de Filosofie și Drept la New York University. Opere principale: *Oare ce înseamnă toate astea?, Veșnice întrebări, Ultimul cuvânt.*

În analizele contemporane, moralitatea în spațiul public este o problemă abordată din diverse perspective. Mita, corupția, demagogia, discriminarea, favoritismul, manipularea, nerespectarea promisiunilor – toate acestea sunt semnalate constant de mass-media. Cum se explică oare faptul că oameni oneşti, ajunşi în funcții publice, își schimbă comportamentul?

O posibilă explicație este formulată de Thomas Nagel*, care consideră că există o problemă în ceea ce privește efectele și rolurile funcțiilor publice. Aceste roluri îi creează omului impresia că este „agentul unor vaste forțe impersonale sau slujbaşul unor instituții mai presus de orice individ", cu efect „corupător". Rolurile deținute în viața publică încurajează eliberarea, nejustificată, de restricțiile morale. Explicația: efectul lor moral a fost deformat prin impunerea unor restricții personale (o persoană publică nu acționează în interes propriu) care compensează lipsa restricțiilor oficiale. Actele capătă un caracter depersonalizat, iar autorii „se ascund în spatele responsabilităților impuse de funcția lor".

C. Noica* atrage atenția asupra unui alt aspect al comportamentului public: demagogia, falsele promisiuni.

O problemă etică majoră este determinată de imposibilitatea omului de a stăpâni *demonii creației*. Noica, optimist, speră, însă, într-o *înțelepțire* a omului prin *cumpătul cel bun*.

Texte

Cinismul în viața publică

„Pentru a explica diferența dintre viața publică și cea particulară trebuie să revenim la un fapt menționat anterior: acela că moralitatea publică ar putea fi nederivabilă din cea privată, nu pentru că ele provin din surse diferite, ci pentru că fiecare dintre ele conține elemente derivate în mod separat dintr-o sursă comună. [..] Principala mea obiecție se referă la faptul că nivelul la care cinismul este acceptabil în viața publică (modul în care actorii publici ar putea fi obligați să-și mânjească mâinile) depinde de trăsăturile morale ale instituțiilor prin care se desfășoară acțiunea lor.

Două tipuri de preocupare determină conținutul moralei: grija pentru ceea ce se va întâmpla și preocuparea pentru ceea ce faci; în măsura în care principiile comportamentului sunt determinate de primul tip de preocupare, ele vor fi centrate pe rezultat sau consecvențialiste, cerându-ne să promovăm cele mai bune rezultate globale; în măsura în care suntem determinați de cel de-al doilea tip de preocupare, influența consecințelor va fi limitată de anumite restricții asupra mijloacelor folosite și, de asemenea, de o atenuare a obligației de a urmări întotdeauna cele mai bune rezultate. [...] Atunci când aplicăm aceeași concepție dual instituțiilor și activităților publice, rezultatele sunt diferite, din mai multe motive. Instituțiile nu sunt persoane și nu au vieți particulare și, de obicei, nici rolurile instituționale nu absorb în mod complet viețile ocupanților lor. Instituțiile publice sunt făcute să servească scopuri mai largi decât cele ale persoanelor particulare sau ale familiilor lor. Ele tind să realizeze interesele unor mase de oameni [...]. În plus, acțiunile publice sunt împărțite între mulți actori și subinstituții; există o diviziune a muncii atât în executarea, cât și în luarea deciziei. Toate acestea au ca rezultat un raport diferit între moralitatea rezultatelor și moralitatea acțiunilor. Aceste două tipuri de constrângeri morale sunt exprimate diferit în viața publică și ambele iau forme impersonale.

Unele dintre aceste restricții asupra mijloacelor, restricții centrate pe agent, se vor aplica atât acțiunii publice, cât și celei private. Dar unele dintre ele vor fi mai slabe, permițând angajarea publică a metodelor coercitive, manipulative sau obstructive, care n-ar fi permise indivizilor. [...] Poate că cea mai importantă calitate centrată pe agent a moralității publice este obligația specială de a trata membrii populației în mod egal. [...]

În ceea ce privește rezultatele, moralitatea publică diferă de cea privată prin faptul că le acordă o mai mare importanță. Este o consecință a slăbirii anumitor constrângeri și permisiuni centrate pe acțiune [...].

Pe această cale destul de complexă, echilibrul dintre morala orientată spre rezultat și morala orientată spre acțiune va justifica înființarea instituțiilor publice ai căror angajați să poată face lucruri care n-ar fi acceptate în viața particulară. Unele dintre aceste deviații vor fi, evident, consecvențialiste; altele vor exprima într-un alt mod caracterul impersonal al moralității publice. Nu vor lipsi constrângerile centrate pe acțiune; vor mai exista restricții asupra mijloacelor, dar aceste restricții pot fi mai slabe în ceea ce privește rezultatele, decât sunt ele pentru indivizi.

S-ar putea spune, de asemenea, că aplicarea separată a acestor constrângeri fundamentale la instituțiile sociale și la comportamentul individual generează o diviziune morală a muncii între individ și societate, în care idealurile individuale și cele sociale sunt legate în mod inseparabil. Toleranța impersonală a moralității publice e făcută să ofere un motiv pentru care individualismul este acceptabil în moralitatea privată."

*(**Thomas Nagel,** Veșnice întrebări)*

Politică și demagogie

„Un înțelept din Roma Veche rostea odată o vorbă care trebuia să facă epocă: «*Vir bonus*, *dicendi peritus*». Ceea ce însemna: «Omul de treabă e priceput la vorbă».

Ce curios ni se pare astăzi gândul acesta. Scriitorul roman voia să spună că un om cinstit, un om cu sufletul curat și cu gândul pornit din omenia lui cea adevărată nu poate să nu găsească cuvintele în care să-și îmbrace simțirea. Nu e nevoie, deci, să înveți prea multă retorică. Ci trebuie să fii sincer, să-ți spui gândul tău curat, fără nicio șovăială și nicio prefăcătorie; [...]

Mai ales în planul politicii și, în general, în cel al vieții publice, vorbele s-au golit de tot de substanță. Astfel, când s-a vorbit întâi de «interesele superioare ale statului», formula era fericită și cel care o rostea o născocise poate din toată sinceritatea gândului său. De atunci, au mai repetat-o câțiva, cu aceeași cinste sufletească și putere de convingere. Dar câți n-au reluat-o apoi, câți n-au făcut scandal în numele «intereselor superioare ale statului» – formulă care venea acum prea ușor pe buze, care era prea fericită pentru a mai dovedi ceva. [...]"

*(**C. Noica,** Vir bonus, Între suflet și spirit)*

Cumpăt, computer și cumpătul vremii

„În cumpătul vremii de astăzi se întâlnesc, din perspectiva noastră românească, două cuvinte: tocmai acesta de cumpăt – și cel de computer, calculator, mașină electronică de calculat. Ele poartă cu ele două lumi, două experiențe istorice și două mentalități diferite, dar au fost cândva înfrățite și sunt sortite să se recunoască unul într-altul, dacă lumea de azi nu vrea să intre în descumpănire. [...] Cuvântul nostru (*cumpăt*) este chiar atât de bătrân, încât nu mai știe bine de unde se trage [...]. Totuși, stăruie și în el, în orice

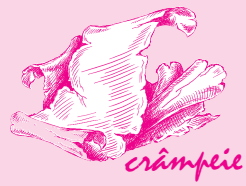

crâmpeie de gând

„Monștrii politici faimoși au personalități morale suficient de puternice pentru a depăși limitele rolurilor publice pe care le dețin; ei își asumă întreaga greutate a faptelor lor ca proprietate morală personală."
*(**Th. Nagel**, Veșnice întrebări)*

Exercițiul minții

☞ Identifică personalități istorice al căror portret moral corespunde descrierii din „*Crâmpeie de gând*".

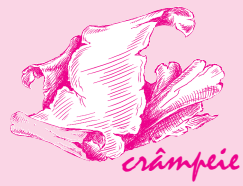

crâmpeie de gând

„Am ajuns astăzi să nu mai punem niciun preț pe vorba frumoasă. Prea mulți oameni mincinoși au spus lucruri cu aparență de adevăr și prea multe discursuri convingătoare, pornite din neadevăr și interes, au tulburat spiritele [...]."
*(**C. Noica**, Vir bonus, Între suflet și spirit)*

Recapitulare şi fixare

☞Morala este constituită din totalitatea *regulilor de conduită*, care sunt valabile universal şi necondiţionat.

☞Valoarea supremă în domeniul moral este *binele*.

☞În funcţie de răspunsul formulat la întrebarea *Care este cel mai mare bine pentru om?* distingem între teoriile teleologice şi teoriile deontologice.

☞Teoriile etice teleologice sunt *cea eudaimonistă* şi *cea hedonistă*.

☞Eticile aplicate apar ca alternativă la teoriile morale, acuzate de: universalism nefondat, reducţionism, caracter abstract şi impersonal.

fel l-ai lua, calculul, acel calcul care şi în alte cazuri (seamă, socoteală) duce numărarea şi enumerarea până la *chibzuinţă*.

Cumpătul este, însă, bătrân şi pentru un alt temei: pentru că a trecut prin multe. A început de la socoteala pe care şi-o face omul, fie şi numai când stă la răspântie de drumuri. [...] De aici, în chip firesc, s-a trecut la chibzuinţă, reflexiune, prevedere şi astăzi, prin extensiune, la echilibru sufletesc, judecată dreaptă, stăpânire de sine. [...]"

„Ce altfel decât bătrânul cumpăt, care din calcul putea sfârşi în lipsă de calcul, este cuvântul tânăr al calculatoarelor, computer! El spune un singur lucru, ca orice făptură tânără, şi nu vrea să ştie de altceva. [...]

O lume a calculului, cum va fi tot mai mult lumea de mâine, stă cu incalculabilul ei în faţa cugetelor. Ea le dă realităţi noi, înţelesuri noi, ba vrea să le impună şi limbaje noi. [...] Computerul va putea orice; dar e o întrebare dacă va avea şi cumpăt. [...]

Dar nu cu simple discursuri pe tema riscurilor faţă de om ale lumii de mâine. Am merita ca lumea noastră românească, cu experienţa ei spirituală, să consimtă şi mai mult demoniei tehnice. [...] Aşa cum universalul se poate întrupa în cuvântul românesc, noutatea de azi a lumii poate fi însuşită de omul ce-l rosteşte.

E adevărat, prima dată, acolo unde a venit drum-de-fier au pierit cântecele, cum se întrista Eminescu. Dar, la a doua revoluţie tehnică a lumii, acolo unde vin computerele, s-ar putea să nu piară cumpătul. Căci totul vine să-l ceară, şi ferice de lumile care nu trebuie să-l invente, ci îl au."

*(**C. Noica,** Cuvânt împreună despre rostirea românească)*

Aplicaţii şi activităţi de învăţare

1. Lucrând în perechi, determinaţi problemele de ordin etic ce apar în legătură cu descoperirile din domeniul ingineriei genetice. Compară lista de probleme alcătuită de tine cu cele ale colegilor.

2. Poate fi *clonarea* o soluţie la problemele medicale cu care se confruntă omenirea? Argumentează răspunsul.

3. Lupta pentru egalitatea de gen este o problemă de etică aplicată. De cine depinde soluţionarea ei? Argumentează răspunsul.

4. Astăzi, se vorbeşte tot mai mult despre problema eliberării animalelor.

■ Analizează această problemă din perspectiva eticii aplicate: este exploatarea celorlalte specii naturală şi inevitabilă, sau ea este o continuă încălcare a moralei?

■ Identifică argumente pentru susţinerea sau respingerea ideii eliberării animalelor, în datele ştiinţei sau în religie.

Evaluare sumativă

1. Analizează sensurile conceptelor de *bine* şi *rău*.

2. Menţionează care sunt teoriile morale şi precizează criteriile de diferenţiere a acestora.

3. Explică ce corelaţie există între *scop*, *virtute* şi *fericire* în teoria morală a lui Aristotel.

4. Compară *etica morală kantiană* cu *principiile moralei creştine*.

5. Precizează care sunt obiecţiile pe care le aduc adepţii eticii aplicate teoriilor morale?

6. Elaborează un eseu cu tema: *Omul – singura fiinţă morală*.

III

POLITICA

OBIECTIVE SPECIFICE

După parcurgerea acestei teme, vei fi capabil:

- ✓ să defineşti conceptele şi categoriile esențiale pentru studiul filosofiei politice (libertate, responsabilitate, dreptate, egalitate);
- ✓ să recunoşti consecințele unei teorii politice în plan uman, în ceea ce priveşte libertatea, dreptatea, egalitatea;
- ✓ să formulezi un punct de vedere propriu, în cadrul unor dezbateri asupra unor probleme de ordin politic;
- ✓ să compari concepțiile a doi sau a mai mulți gânditori;
- ✓ să utilizezi argumentarea şi analiza de text în caracterizarea problematicii libertății, responsabilității, egalității şi dreptății, în cadrul unor activități pe grupe.

Libertatea este un concept a cărui semnificație este greu de surprins într-o definiție. Astfel, întrebării „Ce este libertatea?" i s-ar putea da un răspuns similar celui oferit de Augustin, cu privire la timp: dacă nu ne întreabă nimeni, ştim ce este, dar, dacă ne întreabă cineva, nu mai ştim.

Libertatea este dezirabilă şi binefacerile ei le prețuim îndeosebi atunci când suntem supuşi constrângerii. Am dori să ne trezim mai târziu, când trebuie să plecăm la şcoală, să traversăm strada pe oriunde, când ne grăbim etc. A fi liber nu este numai plăcut, ci este şi riscant: eşti liber să decizi dacă înveți de nota zece sau de nota trei, dacă vei fi muncitor sau hoț. Atunci când deciziile ne aparțin, trebuie să ne asumăm consecințele. Libertatea presupune responsabilitate.

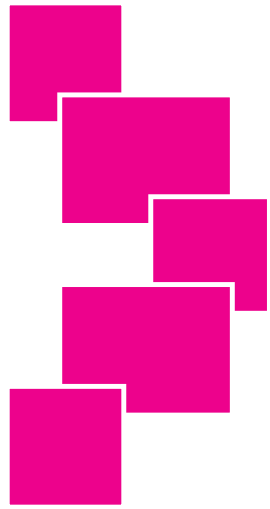

III.1. LIBERTATE ŞI RESPONSABILITATE SOCIAL-POLITICĂ

În România, după 1990, am auzit (şi mai auzim încă) replici de tipul: *Trăim într-o țară liberă!, E libertate!*, *E democrație!,* încât tindem să credem că *„Lanțurile au redactat definiția libertății"* (T. Muşatescu). Experiența îndelungată a constrângerii generează *dorința* de libertate, care se poate transforma, însă, în *abuz* de libertate.

Ce este libertatea? Care sunt limitele ei? Care sunt fundamentele libertății? Ce raport există între libertate şi lege? Sunt întrebări legitime la care încearcă să răspundă nu numai filosofii, dar şi istoricii, sociologii, politicienii etc.

A fi liber înseamnă, în primul rând, a nu fi împiedicat să faci ceea ce vrei – de exemplu, a-ți exprima punctul de vedere sau a urma ce facultate dorești.

III.1.1. Libertate, libertăți, responsabilitate

Libertatea, în sens inițial, se opune servituții/constrângerii/coerciției şi se definește, în mod negativ, drept absența constrângerii exterioare.

Libertate şi libertăți – în acest caz, ca şi în cazul tuturor valorilor*, singularul spune mai mult decât pluralul: singularul *libertate* trimite la universal; pluralul *libertăți* trimite la general. Dorim libertatea pentru ea însăşi, chiar dacă sacrificăm unele libertăți. Libertatea este domeniul potențialului: iubim zilele libere, vacanțele, concediile, chiar dacă nu ştim ce vom face în acest timp. Libertatea este, în termenii filosofiei lui Noica, deschiderea care închide. Este deschidere, pentru că oferă oportunitatea alegerii din *n* alternative, dar, odată alegerea făcută, ne-am închis în ea, libertatea devenind nonlibertate.

În numele libertății, oamenii sunt în stare de orice, chiar să-şi sacrifice viața. Tinerii care în decembrie 1989 au ieşit cu mâinile goale în stradă strigau: *Nu plecăm acasă până nu vom dobândi libertatea noastră!*. Ei nu doreau locuri de muncă sigure şi nici certitudinea că, după o perioadă de aşteptare, vor primi o casă. Libertatea este de dorit în sine şi nu pentru altceva, este scop, iar alegerea mijloacelor este opțiunea fiecăruia.

Libertățile sunt mijloace, căci poți să dispui de libertăți şi să nu fii liber. Eşti liber dacă nimeni nu-ți dictează ce să faci. Prioritară este libertatea individuală*, care permite să faci orice din ceea ce nu este interzis de lege. Libertatea individuală presupune: independența individului, protejarea intereselor private, libertatea de expresie, absența opresiunii. Acestea sunt valori esențiale.

Friederich A. Hayek*, în *Constituția libertății*, distinge între libertate şi libertăți şi arată că libertățile sunt mai multe, dar că *libertatea este una, variind în grad, dar nu şi în natură*. Libertatea *presupune ca individul să aibă o sferă privată asigurată, iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra cărora alții să nu poată interveni. (Constituția libertății*) Libertatea, susține Hayek, se referă la relația oamenilor cu alți oameni, iar încălcarea ei are în vedere coerciția pe care unii o pot exercita asupra altora. Libertățile sunt „față de" şi „de a", fără să fie specii ale aceluiaşi gen. Libertățile pe care Hayek le pune în contrast cu libertatea sunt: libertatea politică, libertatea interioară, libertatea fizică de a face ceva (putere). Confuzia dintre libertate şi libertăți conduce la abuzuri cu efect devastator. Hayek îşi exprimă clar preferința pentru libertatea individuală, căreia îi asociază responsabilitatea*.

Karl Jaspers consideră că esența libertății constă tocmai în imposibilitatea de a fi redată în concepte definite, de aceea nu există un răspuns unic la întrebarea *Ce este libertatea?*. Libertatea nu este un *obiect*, nu are o *realitate factică* ce ne-ar putea permite cercetarea. Ea poate fi doar conştientizată prin gândire, ca o construcție conceptuală, şi supusă analizei. Acțiunea liberă presupune sacrificarea unor posibilități şi, prin aceasta, se autolimitează*: Prin realizare, libertatea capătă conținut, dar pe calea ce duce către o nonlibertate*. (***Karl Jaspers,*** *Originea şi sensul istoriei*)

Texte

Libertate individuală şi responsabilitate

„Astfel, libertatea presupune ca individul să aibă o sferă privată asigurată, iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra cărora alții să nu poată interveni. [...]

Primul sens al «libertății» – pe care trebuie să îl punem în contrast cu utilizarea pe care o dăm noi acestui termen – este unul recunoscut, în general, ca distinct. Este vorba despre ceea ce numim, în mod obişnuit, «libertate politică», participarea oamenilor la alegerea guvernanților, la procesul legislativ şi la controlul asupra administrației. [...]

Un alt sens al termenului «libertate» este acela de libertate «interioară» sau metafizică (uneori, şi «subiectivă»). Poate că ea este mai strâns legată de libertatea individuală – şi, astfel, mai uşor de confundat cu aceasta. Sensul respectiv se referă la gradul în care o persoană este călăuzită în acțiuni de propria voință, de rațiune sau de convingerile sale profunde, mai degrabă decât de impulsurile sau împrejurările de moment. Dar opusul «libertății interioare» nu este coerciția de către alții, ci influența emoțiilor trecătoare ori cea a slăbiciunilor morale sau intelectuale. [...]

Niciuna dintre aceste confuzii între libertatea individuală şi alte concepte exprimate prin acelaşi cuvânt nu este mai periculoasă decât confuzia cu un al treilea sens al cuvântului, la care ne-am referit deja, pe scurt: folosirea cuvântului «libertate», pentru a descrie «capacitatea fizică de a face ceea ce doresc», puterea de a ne satisface dorințele sau mărimea gamei de alternative între care putem opta. Acest tip de «libertate» apare în visele multora, sub

Dicționar

*__libertate individuală__ – definită ca fiind dreptul de a acționa fără nicio constrângere impusă din exterior, cu condiția să nu afecteze drepturile şi libertățile legitime ale celorlalți indivizi.

*__responsabilitate__ (lat. *respondere*) – (în sens comun) desemnează o anumită maturitate psihologică, facultatea de a lua decizii rezonabile şi avizate sau o însărcinare pe care cineva şi-o asumă; din punct de vedere juridic, responsabilitatea poate fi civilă – stabileşte o relație directă între un act dăunător şi autorul acestuia – sau penală – pune problema măsurii în care un agent poate fi recunoscut ca autor real al infracțiunii.

*__valoare__ (lat. ***valori***) – calitate a lucrurilor, a persoanelor, a conduitelor, pe care conformitatea lor cu o normă sau apropierea de un ideal le face dezirabile şi demne de stimă.

Exercițiul minții

☞ Consideri că dispui de libertate individuală? Argumentează.

forma iluziei că pot zbura, că sunt eliberaţi de gravitaţie şi se pot mişca «liberi ca păsările cerului» oriunde doresc sau că au puterea de a schimba mediul înconjurător, după voinţă. [...]

Această confuzie a libertăţii ca putere cu libertatea, în sensul ei originar, duce la identificarea libertăţii cu avuţia; aceasta permite exploatarea întregii atracţii conţinute în cuvântul «libertate», în sprijinul unei cereri de redistribuire a avuţiei. Totuşi, deşi atât libertatea, cât şi avuţia sunt lucruri bune [...], ele rămân diferite.

Dacă dorim ca discuţia despre libertate să fie cât de cât clară, definiţia ei nu trebuie să depindă de aceea că lumea o consideră sau nu un lucru bun. Mai mult ca sigur, există oameni care nu preţuiesc libertatea de care ne ocupăm noi, care nu văd că pot extrage din ea avantaje mari şi care ar fi gata să renunţe la ea, spre a câştiga alte avantaje; s-ar putea chiar ca unii să considere necesitatea de a acţiona conform planurilor şi deciziilor proprii mai curând o povară decât un avantaj. Dar libertatea poate fi dezirabilă, chiar dacă nu toţi beneficiază de ea. [...]

În primul rând, trebuie să recunoaştem că putem fi liberi şi, totuşi, demni de milă. Libertatea nu înseamnă toate lucrurile bune sau absenţa relelor. Este adevărat că a fi liber poate însemna libertatea de a muri de foame, de a face greşeli grave sau de a-ţi asuma riscuri fatale. În sensul în care folosim termenul, vagabondul fără niciun ban în buzunar, care trăieşte precar, din permanente improvizaţii, este într-adevăr mai liber decât un soldat, cu toată securitatea şi confortul său relativ. Dar chiar dacă libertatea poate să nu pară întotdeauna preferabilă altor bunuri, ea este un bun distinct ce are nevoie de un nume distinct. [...]

Libertatea nu înseamnă doar că individul are atât oportunitatea, cât şi povara opţiunii; ea mai înseamnă şi că el trebuie să suporte consecinţele acţiunilor sale, că va fi lăudat sau blamat pentru ele. Libertatea şi responsabilitatea sunt inseparabile. O societate liberă nu va funcţiona şi nu va rezista fără ca membrii ei să considere just ca fiecare individ să ocupe poziţia rezultată din acţiunea sa şi să o accepte ca atare. [...]

Această credinţă în responsabilitatea individuală, totdeauna puternică atunci când oamenii credeau cu tărie în libertatea individuală, a decăzut vizibil – şi, odată cu ea, stima faţă de libertate. [...] Totuşi, această negare a responsabilităţii se datorează, de obicei, fricii de responsabilitate, sentiment care se transformă, în mod necesar, în frică de libertate. Fără nicio îndoială, mulţi se tem de libertate din cauză că şansa de a-şi crea propria viaţă înseamnă neîncetat o disciplină pe care omul trebuie să şi-o impună, dacă vrea să-şi atingă scopurile."

(***Friedrich A. Hayek,*** *Constituţia libertăţii)*

«Potenţial, libertatea este totul»

„În toate contradicţiile voinţei noastre, ceva pare că întruneşte, totuşi, consensul: oamenii, popoarele, regimurile politice revendică în unanimitate libertatea. Dar, în ceea ce priveşte conţinutul şi căile realizării ei, opiniile diverg în mod subit şi radical. [...]

Se vorbeşte de libertate politică, libertate socială, libertate personală, libertate economică, libertate religioasă, libertate de conştiinţă, libertate de gândire, libertate a presei, libertate de asociere etc. În prim-planul discuţiilor se află libertatea politică.

Dacă considerăm această libertate drept cadru al participării tuturor cetăţenilor la elaborarea deciziilor comunităţii, drept cunoaştere şi acţiune comună, istoria ne arată că libertatea politică nu a fost experimentată decât în Occident. Dar cele mai multe realizări în această direcţie au eşuat. [...]

Conceptul politic de libertate devine superficial şi fals, dacă nu rămâne întemeiat pe sensul libertăţii, care trebuie considerat drept fiinţa şi fapta autentică a omului. Să încercăm în cele ce urmează o expunere filosofică a esenţei libertăţii.

1) Libertatea înseamnă *depăşirea a ceea ce îmi este exterior,* a ceea ce mă constrânge. Ea apare atunci când alteritatea nu-mi mai rămâne străină, când, dimpotrivă, mă recunosc în ea sau unde necesitatea exterioară devine moment al fiinţării mele factice, fiind cunoscută şi modelată de mine.

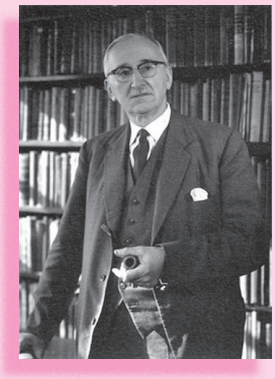

***Friederich A. Hayek**
(1899–1992) – economist şi filosof britanic de origine austriacă, laureat al premiului Nobel pentru economie, în 1974. Adept al ultraliberalismului, consideră că economia de piaţă este un sistem autoreglabil, care nu are nevoie de intervenţia statului. Opere: *Drumul către servitute, Constituţia libertăţii.*

Exerciţiul minţii

☞ Identifică, în propria experienţă, exemple simple, ilustrative pentru ideea de *libertate individuală* şi pentru cea de *responsabilitate.*

Libertatea înseamnă, de asemenea, depăşirea *bunului-plac personal*. Libertatea coincide cu necesitatea adevărului, ce îmi devine lăuntric prezent.

Dacă sunt liber, atunci vreau nu pentru că vreau, ci pentru că m-am convins de justeţea dorinţei mele. Exigenţa libertăţii nu înseamnă, prin urmare, a acţiona conform bunului-plac sau dintr-o ascultare oarbă, ci dintr-o adâncă cunoaştere a lucrurilor. [...] Libertatea cere depăşirea simplei opinii. Această depăşire are loc prin legătura pe care noi, ca indivizi, o stabilim în relaţiile cu ceilalţi. Libertatea se realizează în cadrul comunităţii. Eu pot fi liber numai în măsura în care şi ceilalţi sunt liberi. [...]

2) Libertatea pretinde ca nimic să nu fie omis. Tot ceea ce are fiinţă şi sens trebuie să fie pus în dreptul său. Deschiderea cea mai largă este condiţia libertăţii. De aceea, conţinutul libertăţii se manifestă, prin intermediul vieţii, în *polarităţi şi opoziţii*.

Faţă de orice poziţie se iveşte poziţia contrară. Potenţial, libertatea este totul. [...]

3) Dar, dacă libertatea coincide cu necesitatea adevărului, atunci libertatea noastră rămâne întotdeauna fragilă. Căci noi nu avem niciodată pe deplin şi definitiv certitudinea adevărului. Libertatea noastră rămâne dependentă de altceva, ea nu este *causa sui*. Dacă ea ar fi aceasta, atunci omul ar fi Dumnezeu. Libertatea autentică este conştientă de limitele ei."

(***Karl Jaspers,*** *Originea şi sensul istoriei)*

III.1.2. Fundamentele libertăţii – raţiunea sau tradiţia

Libertatea ține de natura umană sau este o convenție? Dacă libertatea ține de natura umană, atunci cum se justifică restricțiile la care este supus omul în societate?

J. Locke, J.-J. Rousseau şi Kant fundamentează libertatea pe raţiunea umană. J. Locke face distincția dintre *starea naturală* şi *starea civilă*. Starea naturală este o stare de libertate şi de perfectă egalitate între oameni. Oamenii conduşi de legea naturală respectau drepturile altuia, în ceea ce priveşte *sănătatea, libertatea sau proprietatea*. Starea naturală nu desemnează atât o condiție originară, prepolitică, ci, mai mult, îi desemnează pe „oamenii trăind rațional", fără o instanță care să-i judece, ci fiecare judecându-şi propria cauză şi rezolvându-şi interesele; acestea generează conflicte. Diferendele se pot transforma într-un *război al tuturor împotriva tuturor*; de aici, decurge necesitatea contractului sau a pactului social.

Rolul societății civile sau politice îl constituie asigurarea proprietății şi reglarea justă a conflictelor dintre cetățeni. Puterile politice ale societății civile sunt limitate de scopurile în care au fost instituite, deci nu pot fi absolute. Scopurile care legitimează folosirea forței: apărarea păcii civile, a libertății şi a proprietății.

Locke face o distincție capitală între virtutea morală şi virtutea civică; aceasta din urmă nu se referă la bine şi la dreptate în sine, ci la ceea ce este util din viața socială: virtuțile sociale trebuie practicate, întrucât sunt folositoare omului, în raporturile sale cu ceilalți.

Într-o viziune diferită, libertatea este rodul civilizației, iar civilizația este rezultatul cumulat, obținut prin *încercare şi eroare*. Instituțiile care asigură libertatea sunt create de oameni şi, pe măsură ce s-au văzut avantajele oferite de ele, acestea au fost perfecționate. Această viziune, ce pune accentul pe tradiții şi valori, pe calitatea omului de a perfecționa instituțiile care mențin şi apără libertatea, este împărtăşită de Benjamin Constant*. El dorea legitimarea libertății pe moştenirea *Revoluției Franceze* de la 1789, opunând democrației *Teroarea*

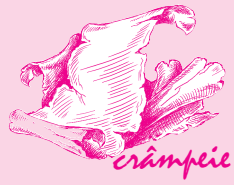

crâmpeie de gând

„Libertatea absolută ridiculizează dreptatea. Dreptatea absolută neagă libertatea."

*(**A. Camus**, Omul revoltat)*

„Prin libertate se înțelege protecția împotriva tiraniei politice."

*(**J. S. Mill,** Despre libertate)*

„Libertățile acordate acționează împotriva libertății concepute ca autodeterminare."

*(**H. Marcuse,** Scrieri filosofice)*

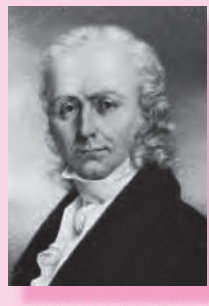

***Benjamin Constant** (1767–1830) – gânditor politic francez, exponent al unui *liberalism pur,* în contextul tranziției şi al eşecului Revoluției Franceze. Opere: *Despre libertate; Principii de politică aplicabile tuturor guvernărilor reprezentative.*

și *Imperiul*. Libertatea este întemeiată pe principiile legalității și ale demnității morale. Aceasta, ca și legitimitatea, stă sub semnul relativității, al naturii umane imperfecte, dar perfectibile.

Benjamin Constant distinge între libertatea anticilor (politică: directă și colectivă) și cea modernă (civilă). Modernii nu trebuie să renunțe la drepturile politice, care sunt exercitate într-o altă formă (reprezentativitatea); totodată, trebuie extinse drepturile individuale, care lipseau în Antichitate.

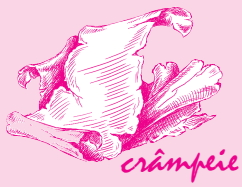

crâmpeie de gând

„Dacă nu vrem ca lumea să se prăbușească din nou în nenorocire, ar trebui să renunțăm la visele noastre de a ferici lumea. Totuși, trebuie să rămânem corectori ai lumii, dar niște corectori corecți."

***(K. Popper**, Mizeria istoricismului)*

„Raționalistul ce ar vrea să subordoneze totul rațiunii umane se confruntă, astfel, cu o veritabilă dilemă. Folosirea rațiunii tinde către control și previzibilitate. Dar procesul de dezvoltare a rațiunii se bazează pe libertate și pe imprevizibilitatea acțiunii umane."

***(Fr. Hayek**, Constituția libertății)*

Exercițiul minții

☞ Explică sensul afirmației lui B. Constant: „Nu vreau să renunț la libertatea politică."

☞ Ilustrează, printr-un exemplu simplu, conceptul de *libertate politică*.

Texte

Legea rațiunii

„Legea care trebuia să i se aplice lui Adam era aceeași care trebuia să se aplice tuturor urmașilor lui – legea rațiunii. Însă, urmașii săi, intrând într-un alt chip în lume decât el – anume prin nașterea naturală –, nu sunt supuși acelei legi. Căci nimeni nu poate fi sub o lege care nu a fost promulgată pentru el; or, cum această lege a fost promulgată sau făcută cunoscută numai prin rațiune, nu putem spune despre cel care nu a ajuns să folosească rațiunea că e sub această lege. Or, cum copiii lui Adam nu cad sub legea rațiunii imediat ce s-au născut, ei nu au fost atunci liberi. Căci legea, potrivit noțiunii ei adevărate, nu e atât de mult limitarea, cât direcționarea unui agent liber și inteligent către interesul lui propriu, și nu prescrie mai mult decât ceea ce privește binele general al celor supuși legii. Dacă ei ar fi mai fericiți fără ea, legea ar pieri de la sine, ca un lucru nefolositor; de aceea, oricât de greșită ar fi, rostul legii nu este să desființeze și să restrângă libertatea, ci să o păstreze și să o extindă. Căci în toate statele care cuprind creaturi în stare să se supună legilor, dacă nu există nicio lege, nu există nicio libertate. Căci libertatea înseamnă să fii liber de restricțiile și violența din partea altora – și aceasta nu poate să existe acolo unde nu există lege."

*(**John Locke,** Al doilea tratat despre cârmuire)*

Libertate politică și civilă

„Libertatea la antici consta în exercitarea colectivă, însă directă, a mai multor părți din întreaga suveranitate, ea consta în a delibera, în piața publică [...]. Dar, înțelegând în felul acesta libertatea, anticii nu considerau, totuși, incompatibilă cu această libertate colectivă subordonarea completă a individului față de autoritatea ansamblului social. Nu veți afla la ei aproape niciuna dintre binefacerile pe care, după cum am văzut, le conține libertatea la moderni. [...]

Libertatea individuală, repet, aceasta este adevărata libertate modernă. Garanția ei e libertatea politică, în consecință ea este indispensabilă. Dar, a le cere popoarelor din zilele noastre să sacrifice, precum cele din vechime, totalitatea libertății lor individuale pentru libertatea politică – acesta e mijlocul cel mai sigur de a le priva de una dintre ele; și, odată ajunși aici, nu ar întârzia să o piardă și pe cealaltă. [...]

Nu vreau să renunț la libertatea politică; ceea ce cer este libertate civilă, împreună cu alte forme de libertate politică. Guvernările nu au dreptul, mai mult ca altădată, de a-și aroga o putere nelegitimă. Dar cele care provin dintr-o sursă legitimă au, mai puțin ca altădată, dreptul de a exercita o supremație arbitrară asupra indivizilor. Mai dispunem încă și astăzi de drepturile pe care le-am avut dintotdeauna, aceste drepturi eterne de a aproba legile, de a delibera asupra intereselor noastre, de a face parte integrantă din corpul social ai cărui membri suntem. Dar guvernările au obligații noi. Progresele civilizației, schimbările produse de trecerea vremii, impun autorității mai mult respect pentru obiceiurile, sentimentele, independența indivizilor. Ea trebuie să acționeze, în toate aceste privințe, cu mai multă prudență și delicatețe. [...]"

„Puterea trebuie, aşadar, să se resemneze: ne trebuie libertatea şi o vom avea. Dar cum libertatea care ne trebuie e diferită de cea a anticilor, ea are nevoie de o altă organizare decât aceea care ar putea conveni libertăţii antice. În cazul celei din urmă, cu cât consacra omul mai mult timp şi mai multă energie exercitării drepturilor sale politice, cu atât el se considera mai liber. În cazul tipului de libertate convenabilă nouă, ea va fi cu atât mai preţioasă pentru noi, cu cât exercitarea drepturilor politice ne va lăsa mai mult timp pentru interesele noastre personale.

De aici, apare, domnilor, necesitatea sistemului reprezentativ. Sistemul reprezentativ nu e altceva decât o organizare cu ajutorul căreia o naţiune trece asupra unor indivizi o sarcină pe care nu poate sau nu vrea să o ducă singură."

*(**Benjamin Constant,** Despre libertate la antici şi moderni)*

III.1.3. Lege şi libertate

Libertatea este valoarea politică fundamentală. Modernismul a dezvoltat un adevărat *cult al libertăţii*, considerând-o valoarea absolută, de dorit în sine. La origini, libertatea este condiţia omului care nu este sclav (*servus*) sau prizonier. Libertatea apare, astfel, ca un privilegiu şi, totodată, ca o relaţie, o condiţie socială şi politică garantată printr-un ansamblu de drepturi. Aceasta este rezultatul unei ordini sociale ce se constituie la un moment dat. În Antichitate, sclavia era un fapt firesc, în vreme ce constituţiile contemporane interzic orice formă de sclavie. Necesitatea menţinerii acestei ordini prin norme determină reglementarea comportamentului fiecărui individ. Prin aceste norme se prescriu fiecărui individ limitele în care el poate să facă ceea ce doreşte. Acest spaţiu este necondiţionat, limitele lui fiind date de libertatea celorlalţi.

Problema concilierii între supunerea în faţa legii şi libertate este esenţa filosofiei politice a lui Jean-Jacques Rousseau, mai ales a uneia dintre cărţile sale, *Contractul social.* Soluţia pe care o aduce se bazează pe noţiunea de *voinţă generală*, căreia îi dă o putere universală, fără să recurgă la concepţia teologică tradiţională, a unui drept natural transcendent. În cartea sa, *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii între oameni*, Rousseau descrie trecerea de la starea naturală la starea socială şi acuză societatea contemporană în care domină nedreptatea. Starea socială a condus la o degradare a condiţiei primare a omului. Încheierea pactului ce a dus la apariţia societăţii a fost mai mult un joc al întâmplării decât o necesitate. *Omul s-a născut liber şi pretutindeni se află în lanţuri (Contractul social*), iar Rousseau caută o ieşire din această situaţie. El nu propune o întoarcere la starea naturală, ci solicită reformarea societăţii. Legea suverană poate reda starea de bine pe care omul a pierdut-o când a semnat pactul social. Legile unui stat trebuie să-i aibă în vedere pe toţi cetăţenii şi să nu acorde privilegii nimănui. Obiectul legii este general, ca şi la Kant, acesta asigurându-le corectitudinea. Legile sunt acte ale *voinţei generale* şi, de aceea, nu pot fi nedrepte, *deoarece nimeni nu este nedrept faţă de sine însuşi*; legile nu sunt decât decizii ale corpului social majoritar.

Ca şi Locke, Kant fundamentează legea pe raţiune. Totodată, libertatea este un drept înnăscut şi, în virtutea acestui drept, putem să refuzăm să ne supunem unor legi care ne încalcă demnitatea sau care sunt aplicate incorect. Legile drepte sunt cele care sunt generale şi nu conferă nimănui privilegii.

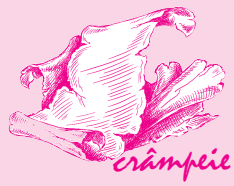

crâmpeie de gând

„Libertatea cere să fii stăpân pe tine însuţi şi să alegi, ca fiinţă cât se poate de contingentă şi de particulară, o direcţie a gândirii sau a acţiunii dintr-un punct de vedere exterior persoanei tale, dar la care poţi ajunge, totuşi, din interiorul tău."

*(**Th. Nagel**, Ultimul cuvânt)*

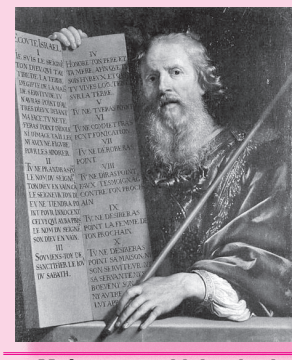

Moise cu tablele de legi, de *Philippe de Champaigne.*

Exerciţiul minţii

☞ Construieşte un argument al ideii că legea se fundamentează pe raţiune.

În fața legii, toți suntem egali. Principiul libertății se exprimă într-o formă dublă, cea a imperativului categoric moral, ca principiu interior, şi legea universală a dreptului, care pretinde ca un om să-şi utilizeze în aşa fel liberul său arbitru, încât să „poată coexista cu libertatea fiecăruia".

Karl R. Popper*, adept al statului de drept, pune în evidență faptul că legile, doar în principiu, pot împiedica, pe de o parte, abuzul de libertate, iar pe de alta, abuzul de putere.

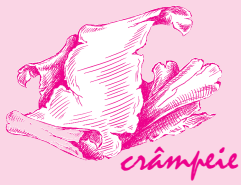

crâmpeie de gând

Cu referire la **Solon**:

„El spunea [...] că legile seamănă cu pânza de păianjen: cade într-însa ceva mai uşor şi slab, ea ține; pe când un lucru mai mare o sparge şi trece printr-însa."

*(**Diogene Laertios**, Despre viețile şi doctrinele filosofilor)*

Texte

«Soarta libertății este legată totdeauna de soarta legilor»

„În zadar se urmăreşte a se confunda independența cu libertatea. Aceste două lucruri sunt foarte deosebite, ba chiar se exclud reciproc. Când fiecare face ce-i place, se face adesea ceea ce nu place altora. Aceasta nu înseamnă libertate. Libertatea înseamnă mai puțin a face ce vrem, cât a nu fi supuşi altuia: ea înseamnă, totodată, a nu supune voința altuia voinței noastre. Niciun om care este stăpân nu poate fi liber. Nu cunosc altă voință liberă decât aceea căreia nimeni nu are dreptul să i se opună împiedicând-o; în libertatea comună, nimeni nu are dreptul să facă ceea ce îi interzice libertatea altuia, căci adevărata libertate nu se distruge niciodată pe sine însăşi. De aceea, libertatea fără justiție este o adevărată contradicție, căci, oricum am face, totul e stingheritor în acțiunea unei voințe dezordonate.

Prin urmare, nu există libertate acolo unde nu sunt legi sau unde cineva este deasupra legilor; nici chiar în starea de natură, omul nu este liber decât datorită legii naturale, care porunceşte tuturor. Un popor liber se supune, dar nu ca o slugă: el are conducători, nu stăpâni. El se supune legilor, dar nu se supune decât lor. Tocmai datorită legilor, el nu se supune oamenilor. Toate îngrădirile ce se impun puterii magistraților de către republici nu urmăresc decât să-i împiedice de a se atinge de incinta sfântă a legilor, căci ei sunt slujitorii, nu stăpânii legilor şi trebuie să le păzească, nu să le calce. Un popor este liber, orice formă ar avea guvernământul său, atunci când în cel care îl guvernează nu vede deloc omul, ci organul legii, într-un cuvânt, soarta libertății este legată totdeauna de soarta legilor: ea domneşte sau piere odată cu ele. Nu cunosc ceva mai sigur ca acest lucru."

*(**J.-J. Rousseau,** Scrisori scrise de pe munte – Scrisoarea a VIII-a)*

Legea ca obligare exterioară

„Libertatea (independența față de liberul arbitru care obligă, al celuilalt), în măsura în care poate coexista cu libertatea celorlalți, conform unei legi universale, este acest drept unic, originar al fiecărui om, în virtutea umanității sale. – Egalitatea înnăscută, adică independența față de constrângerea altora de a face mai mult decât putem, prin reciprocitate, să-i constrângem noi; prin urmare, calitatea omului de a fi propriul său stăpân (*sui iuris*), în acelaşi timp, calitatea de om integru (*iusti*), datorită faptului că el, în fața oricărui act juridic, nu a comis nimic nedrept; în sfârşit, de asemenea, împuternicirea de a acționa împotriva celorlalți, astfel încât să nu se diminueze ceea ce este al lor, atunci când ei nu vor să accepte; de acest fel este comunicarea ideilor, relatarea sau promisiunea – fie adevărate şi de bună-credință, fie false şi de rea-credință (*veriloquium aut falsiloquium*), întrucât depinde cu totul de ei dacă să creadă sau nu – toate aceste împuterniciri se află deja în principiul libertății înnăscute, de care, în realitate, nu se deosebeşte (în calitate de membre ale unei diviziuni subordonate unui principiu juridic superior)."

*(**Kant,** Metafizica moravurilor)*

Exercițiul minții

☞ Identifică o asemănare şi o deosebire între concepțiile lui Rousseau şi Kant, cu privire la raportul dintre lege şi libertate.

Limitele libertății

„După cum am văzut, suntem cu toţii responsabili, într-o anumită măsură, alături de guvernanţi, chiar dacă nu participăm direct la guvernare. Dar această răspundere împărtăşită presupune libertate – presupune, de fapt, o seamă de libertăţi: libertatea cuvântului, libertatea accesului la informaţii şi libertatea de a da informaţii, libertatea de a publica şi multe altele. Un «exces» de etatism inhibă libertatea. Există, însă, şi un abuz de libertate, analog abuzului puterii statale. Se poate abuza de libertatea cuvântului şi a presei, care pot fi utilizate, de pildă, în scopuri de dezinformare sau de instigare, în mod cu totul analog, puterea poate abuza de orice limitare a libertăţii.

Avem nevoie de libertate pentru a împiedica statul să abuzeze de putere şi avem nevoie de stat, pentru a împiedica abuzul de libertate. E clar că această problemă nu va putea fi niciodată rezolvată, teoretic şi principial, cu ajutorul legilor.

E nevoie de o curte constituţională şi, mai mult decât orice, e nevoie de bunăvoinţă.

Avem nevoie de convingerea că astfel de probleme nu pot fi rezolvate definitiv sau, mai exact, că le-ar putea rezolva pe deplin doar o dictatură, cu principiile ei morale atotputernice. Trebuie să ne mulţumim cu soluţii parţiale şi compromisuri; nu ne este permis să ne lăsăm seduşi într-atât de înclinaţia noastră spre libertate, încât să neglijăm problemele iscate atunci când se abuzează de ea."

(***Karl R. Popper,*** *Lecția acestui secol)*

APLICAȚII ŞI ACTIVITĂȚI DE ÎNVĂȚARE

1. În cadrul activității pe grupe, folosind metoda „*Turul galeriei*", analizează concepția lui Hayek despre libertate.

2. Stabileşte două asemănări şi două deosebiri între concepția lui J. J. Rousseau şi cea a lui K. R. Popper în privința raportului libertate-lege.

3. Grupați-vă pe echipe de câte 4-5 elevi. Construiți argumente şi contra-argumente la afirmația: „Cuvântul *libertate* sună atât de frumos, încât nu ne-am putea lipsi de el, chiar dacă ar desemna o eroare". (***J. W. Goethe***)

III.2. EGALITATE ŞI DREPTATE

Întreaga filosofie despre dreptate şi egalitate a românilor poate fi concentrată în expresiile: „*Dreptatea umblă cu capul spart*" şi „*Egalitate, dar nu şi pentru căței*". Este o filosofie amară, ce pune în evidență experiența unui şir de abuzuri şi nedreptăți.

Ce este dreptatea? De ce preferăm dreptatea nedreptății? Care este temeiul dreptății? Cum ar trebui organizată societatea, astfel încât să se înfăptuiască dreptatea? Ce raport există între dreptate şi egalitate? Sunt întrebări la care încearcă să răspundă atât morala, cât şi filosofia politică şi filosofia dreptului.

Dreptatea este valoarea etică şi juridică, ea presupune recunoaşterea a ceea ce revine în mod legitim fiecăruia. Dreptatea este o virtute morală, cea mai înaltă dintre cele patru virtuți cardinale (*Platon*), care constă în faptul de a da fiecăruia ce este al său, în a respecta drepturile altuia. În sens juridic, dreptatea are în vedere atât natura legilor (legile să nu producă discriminări, să nu ofere privilegii), cât şi modul în care ele sunt aplicate (mărimea pedepsei să fie proporțională cu gravitatea faptei, să fie pedepsiți numai cei care se dovedesc vinovați).

Egalitatea, corelată cu dreptatea, este un principiu ce pretinde ca, în cadrul unei colectivități, toți indivizii să fie tratați la fel. Disputele dintre adepții

crâmpeie de gând

„[...] nu există libertate acolo unde puterea de a judeca nu este separată de cea legislativă şi de cea executivă."
*(**Montesquieu**, Spiritul legilor)*

„[...] supunerea la lege nu poate fi decât eliberarea prin lege."
*(**Constantin Noica**, Cuvânt împreună despre rostirea românească)*

„Starea naturală este cârmuită de o lege care porunceşte tuturor."
*(**J. Locke**, Al doilea tratat despre cârmuire)*

„Legea... nu e libertatea însăşi, ci doar garanția ei."
*(**H. Heine**, Opere alese)*

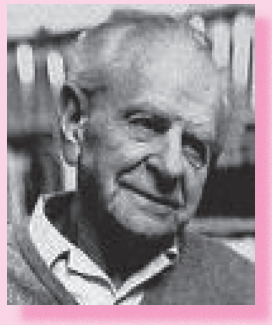

***Karl R. Popper** (1902–1994) – filosof englez de origine austriacă, preocupat deopotrivă de teoria cunoaşterii (este fondatorul raționalismului critic şi este considerat unul dintre cei mai mari filosofi ai științei din secolul al XX-lea), de filosofia politică şi de problema relației corp–minte. Opere principale: *Logica cercetării ştiințifice, Societatea deschisă şi dușmanii ei, Mizeria istoricismului*.

egalitarismului şi cei care consideră că urmărirea egalităţii are ca rezultat limitarea libertăţii dau câştig de cauză celor din urmă. În societăţile democratice, egalitatea este acceptată ca egalitate în faţa legii* şi ca egalitate a şanselor.

III.2.1. Obiectul teoriilor despre dreptate

Dreptatea, ca valoare ce reglementează raporturile dintre oameni, ar putea fi înţeleasă prin raportare la ceea ce este *just* sau *injust*. În acest sens, *drept* poate fi şi un om, dar şi o societate (punct de vedere ce a fost impus de Platon şi s-a menţinut până la Kant). Omul drept este cel ce nu dăunează altora prin ceea ce face sau spune. O societate este dreaptă dacă legile se aplică în acelaşi fel tuturor.

Tema centrală a dialogului platonician „Republica" este dreptatea. Oponenţii lui Socrate (*purtătorul de cuvânt* al lui Platon) sunt sofiştii*, conform cărora *nimeni nu e drept de bunăvoie, ci doar silit de teama legilor*. Temeiul dreptăţii, susţin sofiştii, este *convenţia*: din slăbiciune şi din neputinţă, oamenii convin între ei să nu-şi facă reciproc nedreptăţi, stabilind legi pe care le numesc *drepte*. Dar, ar fi suficient ca vreun om să fie destul de puternic, precum Gyges, cel din povestea cu inelul fermecat, pentru ca aceste convenţii să nu mai aibă putere pentru el. Căci practicarea dreptăţii este o activitate dificilă, al cărei singur merit este că poate să-i ferească pe cei slabi de un rău mai mare decât este ea însăşi, fiindcă, în niciun caz, ea nu poate fi socotită un *bine în sine*. Omul este, în general, aşa cum sugerează sofiştii, constrâns să respecte anumite reguli care facilitează convieţuirea, dacă vrea să trăiască onorabil, dar nimeni nu-i cere să-şi asume interior sensul acestora.

Socrate va afirma că dreptatea pune în acord sufletul cu sine însuşi, reprezentând, astfel, una dintre „virtuţile", dintre calităţile specifice acestuia. Socrate admite că dreptatea trebuie aşezată în categoria acelor bunuri ce aduc folos nu numai prin consecinţele lor, dar, mai ales (şi cu precădere), prin ele însele. El realizează o analogie între sufletul individului şi stat, între caracterul omului şi constituţia politică a statului. Cele două „virtuţi" – dreptatea şi cumpătarea – sunt prezente atât la individul drept, cât şi în cetatea dreaptă.

Pentru J. S. Mill, dreptatea provine din interesul fiecăruia de a nu fi lezat de către ceilalţi, şi acest interes este satisfăcut în măsura în care noi nu îi lezăm pe ceilalţi. Dreptatea este o normă constitutivă a principiului utilităţii: Mill plasează dreptatea pe cea mai înaltă poziţie în ierarhia valorică. Utilitarismul, în varianta lui Mill, evaluează acţiunea umană în conformitate cu principiile raţionale ce au în vedere prosperitatea generală.

Pretenţia de asigurare a existenţei, pretenţie legată de sentimentul dreptăţii, include egalitatea, pe care Mill o consideră o componentă esenţială a dreptăţii. Numai limitările impuse în mod egal egoismului pot să nu fie resimţite de oameni ca umilitoare. În acest sens, dreptul, înţeles ca dreptate distributivă, favorizează liniştea interioară şi contribuie, implicit, la fericirea pe termen lung a societăţii.

În concepţia lui J. Rawls*, dreptatea este prima virtute a instituţiilor sociale. Orice persoană posedă o inviolabilitate bazată pe dreptate, care nu poate fi atinsă în niciun fel, nici măcar în scopul bunăstării generale. Oricât de eficiente şi de bine organizate ar fi instituţiile, dacă sunt nedrepte, trebuie reformate sau abolite şi reconstruite potrivit principiilor dreptăţii: primul, un principiu al libertăţii, iar al doilea, aşa-numitul principiu al diferenţei sau al inegalităţilor admise.

Rawls susţine că aceste principii ar fi alese, dacă oamenii s-ar afla într-o situaţie de pură imparţialitate, pe care el o denumeşte *poziţie originară*. Poziţia originară este o situaţie ipotetică, în care partenerii, concepuţi ca agenţi raţionali,

Dicţionar

***egalitate în faţa legii** – derivă din principiul responsabilităţii individuale: fiecare individ răspunde pentru propriile fapte, indiferent de avere, sex, naţionalitate, profesie sau alte caracteristici individuale sau sociale.

***sofişti** – reprezentaţi de nume prestigioase ale sec. al V-lea î.Hr., precum Protagoras, Gorgias sau Hippias, sofiştii sunt cunoscuţi ca maeştri ai retoricii, ai filosofiei şi ai politicii şi ca profesori ambulanţi care predau, contra cost, înţelepciunea, educaţia şi elocvenţa.

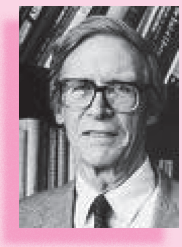

***John Rawls** (1921–2002) – filosof american; este considerat cel mai important reprezentant al filosofiei politice din secolul al XX-lea. Opere principale: *Teoria dreptăţii, Liberalismul politic, Dreptate şi democraţie.*

se află în spatele unui *văl de ignoranță*. Ei nu-şi cunosc viitorul loc în societate, statutul social, nu ştiu ce concepție despre bine vor împărtăşi şi nici măcar ce înzestrări naturale şi ce înclinații psihologice vor avea. Cele două principii ale dreptății reglementează toate înțelegerile viitoare, specificând, totodată, tipurile de cooperare socială şi formele de guvernare care pot fi stabilite. Din perspectiva lui Rawls, primul principiu, privind libertățile şi instituțiile politice, are prioritate în fața celui de-al doilea principiu, care priveşte relațiile dintre grupuri şi repartizarea beneficiilor economice şi sociale.

Texte

Dreptatea – valoare individuală şi socială

„Iar aceste două părți, astfel crescute, învățate şi educate să-şi cunoască cu adevărat propria treabă, trebuie să conducă partea apetentă, care ocupă cea mai mare parte din sufletul fiecăruia şi care, prin firea sa, nu are niciodată îndeajuns. Această parte trebuie păzită ca nu cumva, umplându-se de plăcerile zise trupeşti, sporind şi întărindu-se, să nu-şi mai facă treaba proprie, ci să caute să înrobească şi să stăpânească celelalte părți, fapt pentru care este lipsită, prin naştere, de îndreptățire, şi să răstoarne întreaga viață a tuturor.” [...]

„Iar înțelept îl numim datorită acelei mici părți, prin care se exercită comanda într-însul şi care arată primejdia; ea posedă cunoaşterea a ceea ce este de folos fiecărei părți, ca şi întregului celor trei.” [...]

„Însă nu numim individul cumpătat datorită prieteniei şi înțelegerii acestor părți între ele, când cea care conduce, precum şi cele două care sunt conduse, ar fi de acord că principiul rațional trebuie să guverneze, iar celelalte două părți nu s-ar sfădi cu partea rațională?”

„Cumpătarea – zise el – nu este, prin urmare, decât aceasta, atât la individ, cât şi la cetate.” [...]

„Spre pildă, am putea să cădem de acord în legătură cu acea cetate şi cu omul asemănător, prin fire şi educație, cu ea, dacă e verosimil ca un asemenea lui, primind în păstrare aur şi argint, să-l poată lipsi de ele pe proprietar? Cine crezi că s-ar gândi că omul acela ar putea făptui ceva rău, mai degrabă decât cei ce nu sunt ca el?”

„Aşadar, omul nostru nu va avea de-a face cu prădarea celor sfinte, cu furtişaguri, cu trădarea, în viața privată, a asociaților, iar în public, cu cea a cetății?” [...]

„Şi nu se va dovedi câtuşi de puțin sperjur în jurăminte şi perfid în restul relațiilor cu alții.” [...]

„Adulterul, neglijarea părinților, lipsa de grijă față de zei se vor potrivi oricui altcuiva mai bine decât unui astfel de om.”

„Iar pricina tuturor acestor calități ale sale nu este oare faptul că fiecare parte din el îşi face propria-i treabă, sub aspectul rolului ce-l are – de conducător sau de condus?” [...]

„Mai cauți atunci altceva, ca fiind dreptatea, în afara acestei puteri care produce astfel de oameni şi astfel de cetăți?” [...]

„Cât despre dreptatea însăşi, autentică, ea ar fi – se pare – ceva asemănător: doar că ea nu se referă la fapta îndreptată în afară, ci la cea îndreptată înlăuntru, privind, cu adevărat, sinele şi ceea ce are de-a face cu acesta. Anume, ca fiecare om să aibă grijă ca părțile sufletului său să nu facă ceea ce nu le revine, nici ca aceste părți să aibă mai multe ocupații luate una de la alta. Ci, stabilindu-şi bine omul treaba sa proprie, stăpân pe sine, bine orânduit şi prieten sieşi, să-şi potrivească cele trei părți ale sufletului între ele, precum ar fi cele trei canoane ale acordajului unei lire – e vorba despre coarda superioară, cea medie şi cea inferioară (chiar dacă mai sunt şi altele intermediare); legându-le astfel pe toate laolaltă şi, în general, devenind unul din mai mulți, cumpătat şi pus în armonie, tot aşa el să şi acționeze. Iar dacă ar face ceva legat de dobândirea

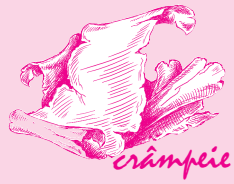

crâmpeie de gând

„Nu e suficient să făptuieşti ceea ce este drept, ci trebuie ca fapta să fie făcută exclusiv de dragul dreptății.”
***(Imm. Kant,** Critica rațiunii pure)*

„Orice nedreptate izvorăşte din prea mare iubire față de noi înşine şi din prea puțină iubire față de alții.”
***(J. Locke**, Texte pedagogice alese)*

„Temeiul dreptății este doar egalitatea.”
***(Seneca**, Scrisori către Lucilius)*

Exercițiul minții

☞ Identifică, printre personajele sau personalitățile cunoscute, un exemplu care să ilustreze concepția lui Platon despre *omul drept*.

unor bunuri sau s-ar îngriji de corp, ori ar avea vreo îndeletnicire obştească sau o relaţie privată, în toate aceste situaţii, el socoteşte dreaptă şi frumoasă fapta care ar păstra şi produce această dispoziţie şi numeşte înţelepciune ştiinţa care comandă această faptă. Dar numeşte lucru nedrept fapta care ar năruí acea dispoziţie, iar a neştiinţă – opinia ce i-ar porunci s-o facă." [...]

„Bun. Dacă am spune că am aflat omul drept, cetatea dreaptă şi dreptatea – adică ceea ce există în ei făcându-i să fie drepţi, nu cred că ar părea că minţim."

(**Platon,** *Republica*)

Dreptatea: legalitate – merit – imparţialitate

„În primul rând, se consideră îndeosebi ca injustă privarea cuiva de propria sa libertate, de proprietatea sa ori de orice alt lucru care-i aparţine prin lege. Aici avem, aşadar, un caz de aplicare a termenilor «just» şi «injust», într-un sens perfect clar, anume că e just să respecţi şi injust să violezi *drepturile legale* ale cuiva.

[...] În al doilea rând, drepturile legale de care e privată pot fi drepturi care nu ar fi *trebuit* să-i aparţină; cu alte cuvinte, legea care-i conferă aceste drepturi ar putea fi o lege rea. [...]

În al treilea rând, e unanim considerat ca just faptul ca fiecare persoană să obţină ceea ce *merită* (fie acesta un lucru bun sau rău), iar injust faptul de a obţine un bun sau de a fi făcută să sufere un rău pe care, nici într-un caz, nici în altul, nu le merită. Aceasta e, poate, forma cea mai clară şi mai vie sub care apare omului obişnuit ideea de justiţie. [...]

În al patrulea rând, potrivit părerii generale, e injust să *înşeli încrederea* cuiva; să violezi un angajament, fie el explicit sau implicit, să nu te ridici la nivelul aşteptărilor cărora le-a dat naştere propriul tău comportament, cel puţin dacă ai dat naştere acestor speranţe în mod voluntar şi în cunoştinţă de cauză. [...]

În al cincilea rând, e un fapt universal admis că a fi *părtinitor* este incompatibil cu justiţia; a fi părtinitor înseamnă a dovedi preferinţă sau a favoriza o persoană în dauna alteia, în chestiuni la care preferinţa sau favorizarea nu se aplică în mod firesc. [...]

Strâns înrudită cu ideea de imparţialitate e aceea de *egalitate*; ea intră adesea ca o parte componentă atât în conceptul de justiţie, cât şi în practica acesteia şi, în ochii multora, reprezintă chiar esenţa ei. Dar, în acest caz, mai mult decât în oricare altul, noţiunea de justiţie variază la persoane diferite şi se conformează întotdeauna, în aceste variaţii ale ei, noţiunii de utilitate pe care o posedă respectivele persoane. Orice persoană susţine că egalitatea este o poruncă a justiţiei, cu excepţia situaţiilor în care, după părerea ei, considerentele de oportunitate impun inegalitatea. Caracterul just al faptului de a conferi egală protecţie drepturilor tuturor e apărat de aceia care susţin cea mai cumplită inegalitate a drepturilor însele."

(**John Stuart Mill,** *Utilitarismul*)

Dreptate şi echitate

„S-ar zice, la prima vedere, că noţiunile de dreptate şi echitate sunt identice şi că nu există vreun motiv pentru a le deosebi sau pentru a spune că una este mai fundamentală decât cealaltă. Cred că o astfel de impresie este greşită. În această lucrare, doresc să arăt că ideea fundamentală implicată în conceptul de dreptate este echitatea şi să propun o analiză a conceptului de dreptate din acest punct de vedere. Pentru a evidenţia pertinenţa acestei susţineri şi a analizei bazate pe ea, voi argumenta apoi că tocmai acest aspect al dreptăţii este cel pe care utilitarismul, în varianta sa clasică, nu e în stare să îl justifice; dar că, pe de altă parte, el este exprimat (chiar dacă în mod eronat) în ideea contractului social." [...]

„Concepţia despre dreptate pe care vreau să o dezvolt poate fi enunţată sub forma următoarelor două principii: mai întâi, fiecare persoană participantă la o practică sau afectată de ea are un drept egal la cea mai largă libertate compatibilă cu o libertate similară cu a celorlalţi; în al doilea rând, inegalităţile sunt arbitrare, în afara cazului în care ne putem aştepta în mod rezonabil ca

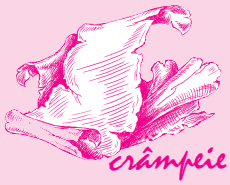

crâmpeie de gând

„E dificil să pledezi pentru valoarea socială intrinsecă a egalităţii fără s-o presupui deja ca adevărată. Până la un punct, egalitatea poate fi apărată în termenii altor valori, cum ar fi utilitatea şi libertatea, dar atunci când ea intră în conflict cu acestea din urmă se nasc unele dintre cele mai grele întrebări."

(***Th. Nagel,*** *Veşnice întrebări)*

Exerciţiul minţii

☞ Formulează un enunţ simplu, prin care să ilustrezi *concepţia utilitaristă referitoare la dreptate.*

ele să conducă la avantajul tuturor, iar poziţiile sociale şi funcţiile cărora le sunt ataşate sau în urma cărora pot fi dobândite sunt deschise tuturor. Aceste principii exprimă dreptatea ca un complex de trei idei: libertate, egalitate şi recompensă pentru serviciile ce contribuie la binele public." [...]

„Primul principiu funcţionează, bineînţeles, numai dacă celelalte lucruri sunt egale: anume, chiar dacă trebuie să existe întotdeauna o justificare a îndepărtării de la poziţia iniţială de libertate egală (definită printr-un pattern al drepturilor şi datoriilor, al împuternicirilor şi al răspunderilor), iar sarcina de a dovedi acest lucru revine celui ce se îndepărtează, poate exista, totuşi – şi deseori există într-adevăr – o justificare a unei astfel de acţiuni." [...]

„Cel de-al doilea principiu arată ce fel de inegalităţi pot fi permise; el precizează cum putem înlătura prezumţia formulată de primul principiu. Ar fi bine ca prin inegalităţi să înţelegem nu orice diferenţe între funcţii şi poziţii sociale, ci diferenţele dintre beneficiile şi îndatoririle ataşate lor, direct sau indirect, precum prestigiul şi bogăţia sau răspunderea în privinţa impozitelor şi a serviciilor obligatorii. Cei ce participă la un joc nu protestează împotriva faptului că există roluri diferite, precum portar, fundaş sau înaintaş la jocul de fotbal, sau împotriva diferitelor privilegii şi împuterniciri specificate prin reguli; de asemenea, nici cetăţenii unei ţări nu obiectează împotriva faptului că există diferite funcţii guvernamentale, precum a fi preşedinte, senator, guvernator, judecător etc., fiecare cu drepturile şi îndatoririle sale specifice."

*(**John Rawls,** Teoria dreptăţii)*

Exerciţiul minţii

☞ Formulează un punct de vedere personal şi argumentat privind ideea lui J. Rawls, potrivit căreia *dreptatea* implică *echitatea*.

III.2.2. Tipuri de dreptate

Teoriile despre dreptate au în vedere dreptatea ca virtute civică, aceasta putând fi definită ca o *dispoziţie de a efectua acţiuni care produc şi conservă fericirea şi elementele acesteia, pentru o comunitate politică.* (***Aristotel***, *Etica nicomahică*). O astfel de concepţie despre dreptate se va regăsi în întreaga tradiţie occidentală, iar teoriile despre dreptate fac distincţie între: *dreptatea distributivă*, *dreptatea procedurală* şi *dreptatea corectivă sau reparatorie.*

III.2.2.1 Dreptatea distributivă

Dreptatea distributivă presupune corectitudinea accesului la resurse, la poziţii din societate şi a distribuirii unor avantaje, obligaţii între persoane şi/sau grupuri din societate. Distribuirea bunurilor (bunuri materiale, funcţii, poziţii, instrumente) se poate realiza fie după *merit* (criteriu impus de Aristotel şi menţinut în tradiţia occidentală), fie în funcţie de *nevoi* (Karl Marx*).

Potrivit lui Aristotel, „Binele în politică este justiţia; cu alte cuvinte, utilitatea generală." (*Politica*) Totodată, susţine el, justiţia este un fel de egalitate, *dar numai între egali.* Obiectul politicii este de a decide unde se aplică egalitatea şi unde inegalitatea. Pentru o distribuire dreaptă, în orice domeniu, trebuie luate în consideraţie meritele relevante şi comparabile. Nu putem compara frumuseţea cu noblеţea sau înălţimea cu talentul. Apoi, talentul muzical nu are nicio relevanţă în domeniul afacerilor sau în politică. În politică, sunt relevante numai calităţile care contribuie la bunăstarea statului: noblеţea, vitejia, averea, justiţia.

În opoziţie cu Aristotel, Karl Marx va susţine că distribuirea după *merite* este una nedreaptă, pentru că naşte inegalităţi. În societatea socialistă, bazată pe proprietatea colectivă (proprietatea privată fiind sursa inegalităţilor şi a exploatării), distribuirea bunurilor se va realiza după *nevoi*. Trecerea la distribuirea după nevoi se va realiza în baza unor condiţii care s-au dovedit utopice.

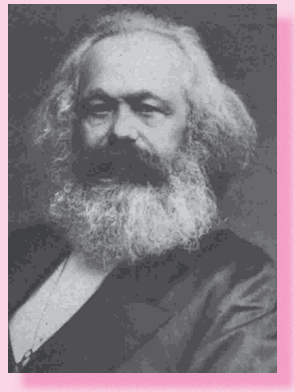

***Karl Marx** (1818–1883) – filosof, economist şi om politic german. Opera sa este fondată pe ideea *„omului total"*, cel ce îşi realizează integral umanitatea; societatea capitalistă produce alienarea omului, în sensul că el nu-şi poate realiza esenţa. *Opere principale: Capitalul, Mizeria filosofiei, Sfânta familie.*

Exercițiul minții

☞ Apelând la experiența personală, ilustrează, prin exemple simple, ideea de *dreptate distributivă* realizată după merite și după nevoi.

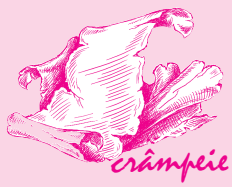

crâmpeie de gând

Cu referire la **Aristotel**:
„Spunea că dreptatea este o virtute a sufletului care dă fiecăruia după merit [...]."
*(**Diogene Laertios**, Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

Texte

Dreptate și merit

„Se va susține, poate, că puterea politică trebuie să se împartă în mod inegal, potrivit superiorității meritelor, chiar dacă toate celelalte calități ar fi egale și chiar dacă cetățenii ar fi cu totul asemănători, și că drepturile și considerația trebuie să fie diferite când indivizii se deosebesc. Dar, dacă acest principiu este adevărat, chiar frăgezimea obrazului, mărimea staturii sau altă superioritate, oricare ar fi, ar putea să dea drept la o mai mare putere politică; însă neadevărul este vădit aici, iar câteva comparații din alte științe și arte o vor proba îndeajuns. Dacă s-ar împărți flaute unor artiști egali între ei, ca unora ce se îndeletnicesc toți cu aceeași artă, nu se vor da cele mai bune instrumente celor mai nobili, pentru că noblețea lor nu-i face mai destoinici a cânta din flaut, ci va trebui să se dea instrumentul cel mai desăvârșit artistului care va ști să se servească mai bine de el. [...]

Dar, fiindcă este cu totul imposibil acest lucru, este clar că nimeni nu pretinde câtuși de puțin ca, în materie de drepturi politice, să se împartă puterea potrivit oricărei specii de inegalitate. Faptul că unii sunt buni la alergat, iar alții înceți nu e un motiv ca în politică să aibă unii mai mult, iar ceilalți mai puțin; numai la jocurile gimnastice, diferențele acestea se vor prețui după talentul lor adevărat. Aici, în mod necesar, nu trebuie să se compare decât calitățile ce contribuie la formarea statului. Astfel, au dreptate oamenii să acorde o distincție particulară noblеții, libertății, averii, căci indivizii liberi și cetățenii care posedă censul legal sunt membri ai statului; și n-ar mai fi stat, dacă toți ar fi săraci și nici dacă toți ar fi sclavi.

Dar la aceste prime elemente trebuie a se adăuga alte două: justiția și vitejia războinică, de care statul, de asemenea, nu se poate lipsi; căci, dacă cea dintâi este necesară ființării sale, cealaltă este necesară prosperității sale. [...]

Pe lângă aceasta, deoarece egalitatea și inegalitatea completă sunt nedrepte între indivizi care nu sunt egali ori inegali decât într-o singură privință, toate Constituțiile în care egalitatea și inegalitatea sunt întemeiate pe baze de felul acesta sunt în mod necesar corupte. Am spus mai sus că toți cetățenii au motive binecuvântate să-și atribuie drepturi, însă n-au temei să-și atribuie drepturi absolute. [...]

Desigur, virtutea poate, după părerea noastră, să ridice glasul cu nu mai puțină dreptate: virtutea socială este justiția, iar toate celelalte urmează în mod necesar drept consecințe ale ei. În fine, majoritatea are și ea pretenții pe care le poate opune celor ale minorității, căci majoritatea, luată în întregimea ei, este mai puternică, mai bogată și mai bună decât cei puțini."

*(**Aristotel,** Politica)*

Distribuirea «după nevoi»

„Prin natura sa, dreptul nu poate exista decât prin aplicarea unei unități de măsură egale; dar indivizii inegali (și ei nu ar fi indivizi diferiți, dacă nu ar fi inegali) pot fi măsurați cu o unitate de măsură egală, numai în măsura în care sunt priviți din același unghi de vedere, considerați sub un singur aspect *determinat*, ca, de pildă, în cazul de față, când sunt priviți *numai ca muncitori*, nevăzându-se în ei nimic altceva, făcându-se abstracție de orice altceva. Mai departe: un muncitor este însurat, altul nu; unul are mai mulți copii, altul mai puțini etc. La o muncă egală și, prin urmare, la o participare egală la fondul social de consum, unul primește, de fapt, mai mult decât altul, unul este mai bogat decât altul etc. Pentru a evita toate aceste neajunsuri, dreptul ar trebui să fie nu egal, ci, dimpotrivă, inegal.

Dar aceste neajunsuri sunt inevitabile în prima fază a societăţii comuniste, în forma în care s-a născut, după îndelungate dureri ale facerii, din societatea capitalistă. Dreptul nu poate fi niciodată superior orânduirii economice şi dezvoltării culturale a societăţii determinate de această orânduire.

În faza superioară a societăţii comuniste, după ce va dispărea subordonarea înrobitoare a indivizilor faţă de diviziunea muncii şi, odată cu ea, opoziţia dintre munca intelectuală şi munca fizică, când munca va înceta să mai fie numai un mijloc de existenţă şi va deveni ea însăşi prima necesitate vitală; când, alături de dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor creşte şi forţele de producţie, iar toate izvoarele avuţiei colective vor ţâşni ca un torent, abia atunci limitele înguste ale dreptului burghez vor putea fi cu totul depăşite şi societatea va putea înscrie pe stindardele ei: fiecare după capacităţi, fiecăruia după nevoi!

*(**Karl Marx,** Critica Programului de la Gotha)*

III.2.2.2. Dreptatea procedurală

Dreptatea procedurală presupune respectarea legilor şi înfăptuirea justiției. Din această perspectivă, dreptatea presupune să fie respectate drepturile legale ale unei persoane (libertatea personală, proprietatea, demnitatea umană) şi să i se dea fiecăruia ce i se cuvine. Indiferent de rezultatele la care se ajunge prin respectarea şi aplicarea legilor, aceste rezultate vor fi corecte. Statul în care legile sunt respectate este un *stat de drept*. Acest tip de stat este prezentat în opoziție cu statele totalitare, în care domină arbitrariul sau care încearcă să realizeze un tip de egalitarism nociv, ce conduce la încălcarea libertății.

Fr. A. Hayek este adeptul unei astfel de dreptăți ce duce oamenii *pe un drum al libertății*, ce oferă posibilitatea proiectării acțiunilor, eliminând teama că statul, prin puterea sa coercitivă, ar zădărnici orice efort personal (pentru că le dă posibilitatea să acționeze într-un cadru formal, ce le permite să prevadă anumite consecințe) sau că, prin puterea sa coercitivă, ar putea să le limiteze libertatea într-un mod nejustificat.

Texte

Într-o țară liberă, dreptatea presupune respectarea legilor

„Nimic nu diferenţiază mai tranşant condiţiile dintr-o ţară liberă de cele dintr-o ţară aflată sub o guvernare arbitrară, decât respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremaţia dreptului (*mie of law*). Aceste principii, despuiate de orice detalii tehnice, ne spun că statul, în toate acţiunile lui, este limitat de reguli fixate şi anunţate în prealabil, reguli care fac posibilă prevederea, cu o bună doză de certitudine, a modului în care autoritatea îşi va folosi puterile coercitive într-o împrejurare dată, şi fac posibilă planificarea afacerilor individuale pe baza acestei cunoaşteri. Deşi acest ideal nu poate fi atins niciodată în mod desăvârşit, de vreme ce legiuitorii, ca şi cei cărora le este încredinţată aplicarea legii, sunt oameni supuşi greşelii, se desprinde destul de limpede ideea centrală că posibilitatea lăsată organelor executive de a folosi în mod discreţionar puterea coercitivă trebuie să fie redusă cât mai mult. [...]

Distincţia pe care am trasat-o între crearea unui cadru de legi permanent, în interiorul căruia activitatea productivă este ghidată de decizii individuale, şi dirijarea activităţii economice de către o autoritate centrală este, astfel, în realitate, un caz particular al distincţiei mai generale dintre supremaţia

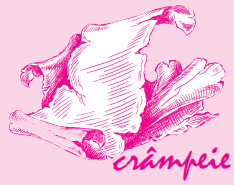

crâmpeie de gând

Cu referire la **Solon**:
„La întrebarea cum s-ar putea face ca oamenii să săvârșească cât mai puține nedreptăți, răspunse: «Dacă cei neloviți de nedreptăți ar suferi deopotrivă cu cei nedreptățiți».”

Cu referire la **Platon**:
„Dezordinea într-un stat are trei forme. Prima ia naștere când legile care privesc atât pe cetățeni, cât și pe străini sunt rele, a doua, când legile existente nu sunt respectate, și a treia, când nu sunt legi deloc.”
*(**Diogene Laertios**, Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

Exercițiul minții

☞ Ești de acord cu ideea lui Hayek că trebuie redusă cât mai mult puterea coercitivă a statului? Argumentează.

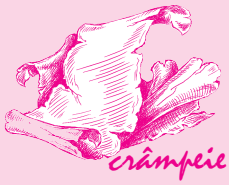

crâmpeie de gând

Cu referire la **Platon**:
„Există, prin urmare, trei feluri de bună ordine în stat: primul, când legile sunt bune, altul, când legile existente sunt respectate, și al treilea, când cetățenii se guvernează după obiceiuri și instituții sănătoase."
*(**Diogene Laertios**, Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

dreptului şi guvernarea arbitrară. În condiţiile supremaţiei dreptului, statul se mărgineşte la fixarea unor reguli care stabilesc condiţiile de folosire a resurselor disponibile, lăsând pe seama indivizilor decizia privitoare la scopurile pentru care urmează a fi folosite, în condiţiile guvernării arbitrare, statul dirijează utilizarea mijloacelor de producţie către anumite scopuri. Regulile la care se recurge în condiţiile supremaţiei dreptului pot fi elaborate anticipat, sub forma unor reguli formale, care nu ţintesc către împlinirea dorinţelor şi a nevoilor unor indivizi anume. Intenţia este doar ca ele să fie de folos în urmărirea variatelor scopuri individuale. Ele sunt, ori s-ar cuveni să fie, concepute pentru perioade atât de lungi, încât este imposibil să ştii dacă vor veni în sprijinul anumitor oameni, mai degrabă decât al altora. Aproape că putem spune despre aceste reguli că sunt un fel de instrumente de producţie ce ajută oamenii să prevadă comportarea celor cu care trebuie să colaboreze, iar nu nişte eforturi de satisfacere a unor nevoi particulare. [...]

Regulile formale le spun oamenilor, cu anticipaţie, cum va acţiona statul în anumite tipuri de situaţii, definite în termeni generali, fără referire la timp, loc sau anumiţi oameni. Ele vizează situaţii tipice, în care fiecare se poate afla şi în care existenţa acestor reguli va fi utilă pentru o mare varietate de scopuri individuale."

***(Friedrich A. Hayek,** Drumul către servitute)*

III.2.2.3. Dreptatea corectivă

Exercițiul minții

☞ Identifică, în experiența personală, un exemplu de situație în care ai fost subiectul dreptății corective. Argumentează.

Dreptatea corectivă sau *reparatorie* se referă la repararea nedreptății și la corectitudinea răspunsului dat unor nedreptăți, prejudicii. Este drept ca persoana care a suferit un prejudiciu să beneficieze de un gest reparatoriu: hoțul care a fost prins să plătească proprietarului, statul să acorde recompense (reparații) celor cărora li s-a încălcat dreptul la proprietate etc. Este destul de dificil de stabilit cât de departe se poate merge cu aceste reparații sau corecții. Ce reparații se pot acorda celor care și-au petrecut anii tinereții în închisorile comuniste sau la construirea „marelui" Canal? Imposibilitatea de a compensa orice nedreptate pune în evidență faptul că dreptatea este preferabilă nedreptății și că libertatea nu are preț.

Robert Nozick*, în *Anarhie, stat şi utopie,* prezintă *teoria îndreptățirii,* cu referire la proprietate. Această teorie are în vedere trei probleme: achiziția inițială a proprietăților; transferul proprietăților de la un individ la altul; corectarea nedreptății în privința proprietăților sau *principiul rectificării.* Prima problemă are în vedere modul în care un bun intră în posesia unei persoane și este formulat ca *principiu al dreptății în achiziție.* A doua problemă privește transferul proprietăților de la un individ la altul – realizat conform *principiului dreptății în transfer*. Cea de-a treia problemă apare ca urmare a faptului că distribuirea a fost nedreaptă, în sensul că nu au fost respectate principiile enunțate anterior.

Texte

«Principii ale dreptății cu privire la proprietăți»

„Nu toate situaţiile reale sunt generate în concordanţă cu cele două principii ale dreptăţii cu privire la proprietăţi: principiul dreptăţii în achiziţie şi principiul dreptăţii în transfer. Unii oameni fură de la alţii, sau îi înşală, sau îi înrobesc,

însuşindu-şi produsul lor şi împiedicându-i să trăiască aşa cum vor, sau îi exclud cu forţa pe ceilalţi de la concurenţă, în domeniul schimbului. Niciunul dintre acestea nu este un mod permis de trecere de la o situaţie la alta. Şi unii indivizi dobândesc proprietăţi prin mijloace neconsfinţite de principiul dreptăţii în achiziţie. Existenţa nedreptăţii în trecut [...] ridică o a treia mare problemă a dreptăţii: corectarea nedreptăţii în privinţa proprietăţilor. Dacă nedreptatea trecută a produs, pe diferite căi, deţinerea actuală a proprietăţilor, unele căi uşor de identificat, iar altele nu, ce trebuie făcut acum, dacă trebuie făcut ceva, pentru a corecta asemenea nedreptăţi? Ce obligaţii au cei care au comis nedreptăţi faţă de aceia a căror situaţie este mai proastă decât ar fi fost, dacă acestea nu ar fi fost făcute? Sau, decât ar fi fost, dacă s-ar fi plătit prompt o compensaţie? Cum se schimbă lucrurile, dacă, în general vorbind, se schimbă, dacă beneficiarii şi perdanţii nu sunt partea direct angajată în actul de nedreptate, ci, de exemplu, descendenţii lor? Se comite o nedreptate faţă de cineva a cărui proprietate se bazează pe o nedreptate necorectată? Cât de departe în trecut trebuie să mergem cu ştergerea cu buretele a nedreptăţilor? [...]

Idealizând mult, să presupunem că cercetarea teoretică va produce un principiu al rectificării. [...] Principiul rectificării probabil că se va folosi de cea mai bună evaluare a informaţiei contrafactuale despre ceea ce s-ar fi întâmplat (sau o distribuire probabilistă referitoare la ceea ce s-ar fi putut petrece, folosind valoarea aşteptată), dacă nu s-ar fi comis acea nedreptate. [...]

Liniile generale ale teoriei dreptăţii în privinţa deţinerii proprietăţilor sunt acelea că posesiunea unor bunuri de către un individ este dreaptă, dacă acesta este îndreptăţit la ele de către principiile dreptăţii în achiziţie şi transfer sau de către principiul rectificării nedreptăţii (aşa cum este specificat de către primele două principii). Dacă deţinerea de proprietăţi de către fiecare este dreaptă, atunci mulţimea (distribuirea) totală a proprietăţilor este dreaptă. Pentru a schimba aceste repere generale într-o teorie specifică, ar trebui să specificăm detaliile fiecăruia dintre cele trei principii ale dreptăţii cu privire la proprietăţi: principiul achiziţiei proprietăţilor, principiul transferului proprietăţilor şi principiul rectificării – încălcărilor primelor două principii."

(***Robert Nozick,*** *Anarhie, stat şi utopie)*

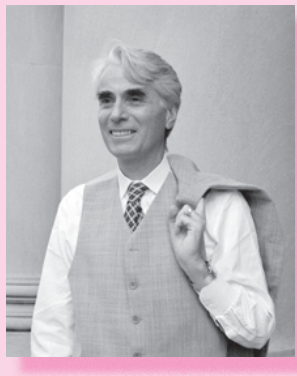

* **Robert Nozick** (n.1938) – filosof american, adept al filosofiei analitice; lucrarea sa, intitulată *Anarhie, stat şi utopie,* a suscitat interesul sociologilor, politicienilor, eticienilor, specialiştilor în drept, fiind considerată cea mai bine argumentată lucrare din domeniul filosofiei politice de orientare analitică. Alte opere: *Explicaţii filosofice, Natura raţionalităţii.*

APLICAŢII ŞI ACTIVITĂŢI DE ÎNVĂŢARE

1. Construieşte un argument în care concluzia să fie: „În dreptate stă toată virtutea." *(proverb grec)* Foloseşte drept premise ideile din *Republica* lui Platon.

2. Grupaţi-vă în perechi şi notaţi acele situaţii în care consideraţi că aţi fost nedreptăţiţi. Analizaţi:

- Ce drept v-a fost încălcat?
- Putea fi evitată această nedreptate? Cum?
- Poate fi corectată nedreptatea care v-a fost făcută?

3. Compară punctele de vedere referitoare la dreptate, exprimate de Aristotel şi K. Marx.

4. Comentează următorul text:

„Astfel, neexistând un bine propriu al dreptăţii, oricând şi oriunde omul se gândeşte că e în stare să săvârşească nedreptăţi, le face. Căci toată lumea crede în sinea ei că e mult mai profitabilă nedreptatea decât dreptatea, şi bine gândeşte, după cum va afirma cel ce opinează astfel. Iar dacă cineva, stăpân pe atari puteri, nu va voi să făptuiască nedreptăţi şi nici nu se va atinge de bunul altuia, va fi socotit de către cei ce îl vor cunoaşte omul cel mai nenorocit şi mai neghiob.

Exerciţiul minţii

☞ Comentează:

„... liberalismul are cinstea de a fi doctrina cea mai urâtă de Hitler."

*(**Fr. Hayek**, Drumul către servitute)*

Desigur, ei îl vor lăuda unii față de ceilalți, amăgindu-se astfel reciproc, de frică să nu pățească vreo nedreptate." ***(Platon**, Republica)*

5. Compară punctele de vedere ale lui J. Rawls şi R. Nozick despre dreptate.

6. Analizează în ce constă rolul instrumental al legilor.

III.3. TEORII POLITICE MODERNE ŞI CONTEMPORANE

Termenul de *politic* (gr. *polis* – cetate) este plurisemantic şi, spre deosebire de alţi termeni, are, deopotrivă, formă de feminin (politica) şi de masculin (politic). Politicul se referă la spaţiul social în care indivizii acţionează în vederea satisfacerii intereselor, supunându-se reglementărilor impuse de o autoritate.

Politica are în vedere arta de a guverna în vederea binelui public, realizată de reprezentanţii statului.

Teoriile politice, ca de altfel orice teorie, au rolul de a evalua, explica şi/sau prevedea fenomenele politice.

Secolul al XIX-lea este marcat de teoriile sociale şi de ideologiile care vor domina dezbaterile politice până în epoca contemporană: liberalismul, socialismul şi conservatorismul.

III.3.1. Liberalismul

Liberalismul, teoria politică dominantă a modernității, proclamă principiul libertății politice şi economice a indivizilor şi se opune socialismului, etatismului şi, în general, tuturor teoriilor politice care pun interesele societății, ale statului sau ale națiunii mai presus de cele ale indivizilor. Individul şi libertățile sale constituie elementul central al întregii doctrine liberale. Liberalismul „clasic" este un curent filosofic născut în Europa, cu trei secole în urmă, având ca punct de plecare ideea că fiecare ființă umană are, prin naştere, drepturi naturale pe care nicio putere nu le poate impieta. Ca urmare, liberalii vor să limiteze prerogativele statului şi ale altor forme de putere, oricare ar fi forma şi modul lor de manifestare.

Valorile liberale fundamentale sunt: libertatea individuală, creativitatea individuală, responsabilitatea şi independența personală, respectul drepturilor indivizilor, egalitatea în fața legii. Acestea nu pot fi puse în practică decât în cadrul democrației, într-un regim constituțional.

Liberalismul politic* reprezintă una dintre cele mai vechi doctrine politice, având o importanță fundamentală în istoria secolului al XX-lea. În plan politic, gândirea liberală se concentrează asupra libertăților individuale şi porneşte de la drepturile personale, inițiativa privată şi limitarea puterii statului.

Începând cu al doilea sfert al secolului al XX-lea, nu se mai vorbeşte de liberalism, ci de liberalisme, de doctrine ce preiau unele caracteristici esențiale ale liberalismului clasic, dar constituindu-se în „noile liberalisme", de factură economică, radicală şi socială, care au încercat, totodată, să găsească răspunsuri adecvate la întrebările puse de realitățile politice, sociale şi economice ale secolului al XX-lea.

K. R. Popper, apărător al libertății şi al democrației, este unul dintre reprezentanții neoliberalismului. El arată că *democrațiile nu sunt, deci, forme de suveranitate populară, ci, în primul rând, instituții prevăzute să ne apere*

Dicționar

* **liberalism politic** – doctrină care vizează reducerea puterilor statului la protecția drepturilor şi a libertăților individuale, opunându-se ideii de *stat providențial**. Indivizii sunt liberi să-şi urmărească propriile interese, atâta timp cât nu afectează drepturile şi libertățile celorlalți.

***liberalism economic** – doctrină care proclamă libera concurență pe piață şi neintervenția statului în economie, având ca principiu fundamental proprietatea individuală.

* **stat providențial** – statul văzut ca o forță protectoare ce garantează fiecăruia un ansamblu de drepturi sociale.

* **societate deschisă** – societatea modernă, în care indivizii se confruntă cu decizii personale, bazate pe evaluarea consecințelor şi a preferinței conştiente pentru ele.

societate închisă – societatea tribală sau comunitară, în care comportamentul este ghidat de tabuuri şi obiceiuri magice sau religioase.

împotriva dictaturii. (*Lecția acestui secol*) Esențial pentru democrație este de a limita puterea statului şi de a oferi instrumente prin care guvernele pot fi schimbate, fără a se face uz de violență. El opune *societăților deschise** pe cele totalitare, în care individului îi sunt încălcate drepturile.

John Gray* prezintă „*cele două fețe ale liberalismului*": prima presupune un consens rațional, ce ar permite realizarea unui mod de trai optim pentru întreaga omenire, iar cea de-a doua are ca obiectiv coexistența paşnică a diverselor moduri de viață.

***John Gray** – gânditor politic englez; şi-a efectuat studiile la Oxford, unde, ulterior, a şi devenit profesor de științe politice, până în 1998. Actualmente, predă la universități din SUA. Opere: *Cele două fețe ale liberalismului, Mill on Liberty, Liberalism, Postliberalism.*

Texte

Exigențele liberalismului

„Cer, însă, să nu se piardă din vedere scopul fundamental al statului – ocrotirea acelei libertăți care nu dăunează altor cetățeni. Cer, de aceea, ca statul să limiteze libertatea cetățenilor, cât mai egal cu putință şi nu peste cât este necesar, pentru a se realiza o limitare egală a libertății.

Cam aceasta ar fi exigența umanitarismului, a egalitarismului, a individualismului. Este o exigență ce permite tehnologului social să abordeze problemele politice în mod rațional, adică din punctul de vedere al unui obiectiv foarte clar şi bine determinat. [...]

Este, de bună seamă, greu de determinat cu precizie gradul de libertate ce poate să fie lăsat cetățenilor, fără a primejdui acea libertate pe care statul are menirea de a o ocroti. Dar că ceva de genul unei determinări aproximative a acestui grad de libertate este posibil, o dovedeşte experiența, adică existența statelor democratice. În fapt, acest proces de determinare aproximativă constituie una dintre principalele sarcini ale legislației în statele democratice. Este un proces dificil, dar dificultățile pe care el le întâmpină nu sunt de aşa natură, încât să ne silească să modificăm exigențele noastre fundamentale. Aceste exigențe, formulate concis, constau în aceea ca statul să fie considerat drept o societate pentru preîntâmpinarea nelegiuirii, adică a agresiunii. Iar obiecția că este greu de ştiut unde sfârşeşte libertatea şi începe nelegiuirea poate fi parată, în principiu, prin cunoscuta anecdotă cu huliganul care protesta că, fiind cetățean liber, avea dreptul să-şi mişte pumnul în orice direcție dorea; la care judecătorul i-a replicat cu înțelepciune: «Libertatea de mişcare a pumnului dumitale este limitată de poziția nasului semenului dumitale.»

Concepția despre stat formulată de mine aici poate fi numită «protecționism». Termenul «protecționism» a fost adesea folosit pentru a desemna anumite tendințe opuse libertății. Astfel, economistul înțelege prin protecționism politica de protejare a anumitor interese industriale împotriva concurenței; iar moralistul înțelege prin el exigența ca funcționarii de stat să instituie o tutelă morală asupra populației. Deşi teoria politică numită de mine «protecționism» nu este legată de niciuna dintre aceste tendințe şi deşi ea este funciarmente o teorie liberală, cred că denumirea poate fi folosită pentru a semnala că, deşi este liberală, ea n-are nimic de-a face cu *politica nonintervenției stricte* (numită adesea, deşi nu întru totul corect, «*laissez faire*»). Liberalismul nu este opus intervenției statului. Dimpotrivă, e clar că niciun fel de libertate nu este posibilă dacă nu este ocrotită de stat."

(***Karl R. Popper,*** *Societatea deschisă şi dușmanii ei)*

«Două fețe ale liberalismului»

„Liberalismul a avut dintotdeauna două fețe. Pe de o parte, toleranța înseamnă năzuința către o formă ideală de viață. Pe de altă parte, înseamnă căutarea unor termeni de conciliere între diversele moduri de viață. Din prima perspectivă, instituțiile liberale sunt aplicații ale unor principii universale.

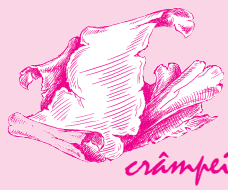

crâmpeie de gând

„Nu ne mai putem întoarce niciodată la pretinsa inocență şi frumusețe a societății închise. Visatul paradis nu poate fi realizat pe pământ... ."

***(K. R. Popper**, Societatea deschisă şi dușmanii săi)*

Din a doua, ele sunt modalităţi de a ajunge la o coexistenţă paşnică. În primul caz, liberalismul este reţeta pentru un regim universal, în al doilea, el constituie un proiect de convieţuire ce poate fi aplicat în diverse regimuri.

Filosofia lui John Locke şi cea a lui Immanuel Kant exemplifică proiectul liberal al unui regim universal, pe când filosofia lui Thomas Hobbes şi David Hume exprimă liberalismul unei coexistenţe paşnice. Mai recent, John Rawls şi F. A. Hayek au susţinut primul tip de filosofie liberală, în vreme ce Isaiah Berlin şi Michael Oakeshott sunt relevanţi pentru cel de-al doilea tip.

Expresia canonică a idealului toleranţei ca o cale spre adevăr îi aparţine lui Locke. În formularea sa, toleranţa liberală nu însemna a fi sceptic asupra adevărului în religie sau morală, ci presupunea că adevărul fusese atins şi impunea guvernământului datoria de a-l promova. [...]

Cu toate acestea, încă de la începuturile gândirii liberale a existat şi un alt sens atribuit toleranţei. Niciuna dintre scrierile lui Hobbes nu ne îndreptăţeşte să credem că el ar fi privit toleranţa ca o cale spre adevărata credinţă. Pentru el, toleranţa era o strategie de pace. Guvernământul nu avea nimic de-a face cu convingerea, ci trebuia să se preocupe doar de practică, în perspectivă hobbesiană, scopul toleranţei nu este consensul, ci coexistenţa. [...]

Modus vivendi exprimă convingerea că există multe moduri în care oamenii pot prospera. Printre acestea, se află unele a căror valoare nu poate fi comparată. Acolo unde asemenea moduri de viaţă sunt concurente, niciunul dintre ele nu este cel mai bun. Oamenii aparţinând unor moduri diferite de viaţă nu trebuie să aibă neapărat neînţelegeri. Ei pot fi pur şi simplu diferiţi. [...] Din punctul de vedere al idealului predominant de toleranţă liberală, cel mai bun mod de viaţă poate fi de neatins, dar e acelaşi pentru toţi. Din perspectiva unui *modus vivendi*, niciun fel de viaţă nu poate fi cel mai bun pentru toată lumea. Binele omenesc este prea diversificat pentru a fi realizat într-o singură viaţă. Idealul de toleranţă pe care l-am moştenit acceptă cu regret existenţa mai multor moduri de viaţă. Dacă adoptăm, însă, ca ideal *modus vivendi*, trebuie să îi salutăm această diversitate. [...]

Scopul unui *modus vivendi* nu poate fi să aplaneze conflictul valorilor, ci să reconcilieze, pentru o existenţă în comun, indivizi şi moduri de viaţă ce respectă valori rivale. Pentru a convieţui paşnic, avem nevoie nu de valori comune, ci de instituţii comune, în care să poată coexista mai multe forme de viaţă. [...]

Teoria unui *modus vivendi* nu înseamnă căutarea unui regim ideal, liberal sau de altă factură. Ea nu are nimic de-a face cu noţiunea de regim ideal, ci îşi propune să găsească termenii în care diverse moduri de viaţă pot coexista fără probleme.

Modus vivendi înseamnă toleranţă liberală adaptată la realitatea istorică a pluralismului. Teoria etică pe care se sprijină *modus vivendi* este pluralismul valorilor."

*(**John Gray,** Cele două feţe ale liberalismului)*

Exerciţiul minţii

☞ Numeşte *teoria politică* al cărei adept eşti (sau pe care o consideri cea mai apropiată de principiile tale).

Argumentează alegerea făcută.

III.3.2. Conservatorismul

Conservatorismul apare ca alternativă la liberalism. Teoriile conservatoare se întemeiază pe o anumită viziune asupra omului, a statului şi a evoluţiei societăţii. Omul este întruchipare a raţiunii, dar şi a pasiunilor. Răul ţine, în mod structural, de natura umană. Elementul fundamental al societăţii civile este religia, prin care se conservă valorile ce permit convieţuirea paşnică.

În spirit aristotelic, conservatorii afirmă anterioritatea societăţii în raport cu individul. Statul şi guvernarea sunt, din perspectivă conservatoare, instrumente ale exercitării puterii. Instituţiile sunt invenţii ale omului, dar ele au fost perfecţionate în timp, prin aportul tuturor generaţiilor trecute. Politica este o activitate practică

şi presupune soluții concrete la probleme concrete. Principiile ei nu pot fi deduse a priori. Sub acest aspect, conservatorismul se caracterizează prin realism politic. Astfel: succesul unei inițiative politice depinde de adecvarea la condițiile de moment; libertatea „este bună", dar nu trebuie absolutizată, pentru că riscă să se transforme în „bun-plac", atât la nivel individual, cât şi la nivel colectiv.

Edmund Burke*, fondatorul conservatorismului, va afirma că guvernarea trebuie să mențină un anumit echilibru între constrângere şi libertate, în sensul că trebuie să satisfacă, pe de o parte, nevoile oamenilor, dar, pe de altă parte, trebuie să impună anumite obligații. Această viziune are la bază includerea constrângerii în sistemul nevoilor, pentru că numai astfel pasiunile umane individuale şi colective pot fi supuse la ascultare. „Iubesc o libertate bărbătească, morală, bine reglementată" *(Limitele puterii)*, susținea Burke.

Conservatorismul românesc s-a născut ca o alternativă la „doctrinele periculoase care au amenințat Europa cu o catastrofă în anul 1848" (liberalismul), ai cărei adepți „au fost ori destul de naivi, ori suficient de perverşi ca să împingă mişcarea lor necugetată către aberațiile comunismului." *(Barbu Catargiu*, A fi conservator)*. El consideră ideile liberale drept neadecvate realității românești, unde nici industria, nici comerțul nu erau dezvoltate: „Altfel, tăiem la întâmplare şi omorâm bolnavul pe care vrem să-l vindecăm, dezorganizăm țara pe care căutăm s-o reformăm." *(A fi conservator)*

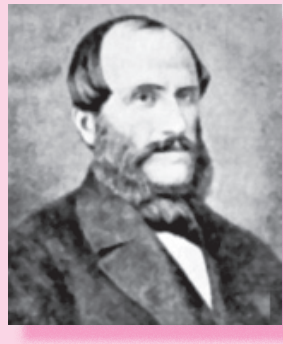

***Barbu Catargiu** (1807–1862) – om politic român, conservator, deputat de Teleorman în Adunarea Obştească, în 1841; director în Departamentul Dreptății, în 1842, cel dintâi prim-ministru al primului guvern unic al Principatelor Unite – 1862.

Texte

Politică şi tradiție

„Dar unul dintre primele şi cele mai importante principii care consacră statul şi legile este ca aceia care se află temporar în posesie şi se bucură de uzufructul său să nu funcționeze ca şi cum ar fi deplinii săi stăpâni, uitând ce au primit de la strămoşii lor sau ce datorează posterității; ca ei să nu socotească ca şi cum ar fi dreptul lor să întrerupă firul moştenirii sau să risipească această moştenire, distrugând, după plac, întregul eşafodaj originar al societății, riscând, astfel, să lase celor ce vin după ei o ruină în loc de o clădire bună de locuit [...]. Prin această neîntemeiată uşurătate de a schimba statul oricât de des, şi tot atât de mult, şi în tot atât de multe feluri câte născociri sau mode trecătoare există, întregul lanț şi întreaga continuitate a societății ar fi rupte. Nicio generație nu s-ar mai lega cu alta. Oamenii n-ar fi mult mai mult decât sunt musculițele de-o vară.

Şi, mai întâi de toate, ştiința jurisprudenței, fala intelectului omenesc, care, cu toate defectele, greşelile şi lucrurile de prisos, reprezintă tezaurul acumulat de rațiune de-a lungul secolelor, îmbinând principiile justiției prime cu nesfârşita diversitate de interese omeneşti, nu va mai fi studiată, considerată fiind doar drept o grămadă de vechi greşeli dezvăluite. [...] Bineînțeles, niciun fel de legi sigure, care să stabilească temeiuri neschimbătoare pentru teamă şi speranță, n-ar mai menține acțiunile oamenilor pe o anumită direcție şi nici nu i-ar mai îndrepta spre un anumit scop. Nimic stabil în felul de a deține proprietatea sau în cel al exercitării funcțiilor [...]. Niciun fel de principii n-ar mai putea fi schimbate de timpuriu în obiceiuri. Îndată ce chiar cel mai capabil instructor ar încheia laboriosul drum al instruirii, în loc de a putea trimite elevul, desăvârşit într-o disciplină bogată în virtuți, menite să-i asigure atenție şi respect, la locul său în societate, el ar găsi totul schimbat; şi ar constata că a destinat sărmana ființă disprețului şi batjocurii lumii, necunoscând adevăratele temeiuri de apreciere. Cine ar putea face ca simțul plăpând şi delicat al onoarei să pulseze aproape odată cu primele bătăi ale inimii, câtă vreme nimeni n-ar putea şti cum se probează onoarea la o anumită națiune care-şi schimbă mereu etalonul acestei monede? Nicio sferă

a vieţii nu şi-ar mai păstra agoniseala. Barbaria în ceea ce priveşte ştiinţa şi literatura, lipsa de măiestrie în ceea ce priveşte artele şi meşteşugurile ar urma, în mod inevitabil, lipsei unei educaţii ferme şi a unor principii statornicite; şi, astfel, însăşi societatea s-ar destrăma în câteva generaţii, fiind descompusă în firele de praf şi ţărână ale individualităţii şi împrăştiată de toate vânturile văzduhului."

(***Edmund Burke,*** *Limitele puterii)*

III.3.3. Socialismul

Conceptul de socialism desemnează un grup de ideologii*, un ansamblu de mişcări politice care au evoluat şi s-au ramificat de-a lungul timpului şi, totodată, un sistem economic. La început, s-a bazat pe proletariatul organizat cu scopul de a clădi o societate lipsită de clase sociale. Dar, până la urmă, se concentrează din ce în ce mai mult pe reforme sociale în cadrul democraţiilor moderne.

Prin socialism, se mai înţelege ansamblul doctrinelor social-politice care combat individualismul, care apără noţiunile de egalitate şi de solidaritate şi care constituie un proiect atât economic (colectivism economic, autogestiune, economie mixtă), cât şi social (egalitate în drepturi, egalitate de şanse) şi politic (democraţie).

Astăzi, socialismul cuprinde, într-un mod foarte larg şi general, pe toţi cei care doresc schimbarea organizării sociale în vederea realizării justiţiei sociale: socialismul îi include atât pe *socialiştii marxişti**, cât şi pe *social-democraţi* şi pe *anarhiştii libertarieni**. Aceste curente se înfruntă în probleme fundamentale: pentru sau contra statului, pentru sistemul parlamentar sau pentru democraţia directă.

Social-democraţia se revendică de la principiile *socialismului democratic*. Social-democraţia contemporană încearcă o desprindere totală de ideile marxiste şi ducerea unei politici de reforme sociale, în cadrul unor partide parlamentare de centru-stânga. Ideile social-democrate se reclamă de la principiile Revoluţiei Franceze: libertate, egalitate şi fraternitate (termenul actual: solidaritate), vizând o societate bazată pe acţiunea comună a tuturor cetăţenilor, care au aceleaşi drepturi şi răspunderi. Interesele economice nu trebuie să pună piedici democraţiei, aceasta fiind capabilă a stabili cadrul economic şi a fixa limite acţiunii factorilor de piaţă. Fiecare cetăţean, în calitate de salariat sau consumator, trebuie să aibă un cuvânt de spus în stabilirea şi repartiţia producţiei, în privinţa organizării şi a condiţiilor de muncă. Printre figurile marcante ale social-democraţiei secolului al XX-lea, pot fi menţionaţi: Leon Blum, Olof Palme, Salvador Allende, Willy Brandt, Lionel Jospin.

Anthony Giddens*, analizând evoluţiile contemporane şi realităţile create după 1989, propune o *a treia cale*, ce constă în regândirea doctrinei social-democrate ca o alternativă la neoliberalism.

Texte

«A treia cale»

„Obiectivul celei de-a treia căi, după cum se întrevede, este acela de a-şi asuma implicaţiile politice ale Timpurilor Noi, recunoscând că aceasta înseamnă revizuirea profundă a politicilor şi a poziţiilor recunoscute ale stângii. Dacă social-democraţii vor să cucerească lumea, doctrinele lor trebuie regândite la fel de radical ca acum o jumătate de secol, când social-democraţia s-a rupt de marxism.

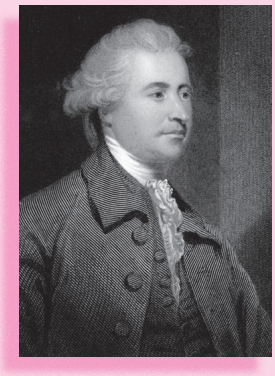

*Edmund Burke (1729–1797) – om politic şi eseist britanic. Opere principale: *Despre sublim şi frumos; Reflecţii asupra revoluţiei din Franţa; A fi conservator.*

Dicţionar

*ideologie – complex articulat de idei, reprezentări, concepţii şi atitudini (latent sau explicit ofensive), caracterizate de o retorică ce tinde să o anunţe drept substitut al (imaginii) realităţii.

*socialismul libertar (anarhist) – exprimă o critică radicală a societăţii şi a tuturor formelor de guvernare care împiedică dezvoltarea armonioasă a individului şi care îl supun la numeroase constrângeri. Principalele figuri ale socialismului libertar sunt: *P. J. Proudhon, Mihail Bakunin, Piotr Kropotkin, Noam Chomsky*.

*socialism marxist – teorie politică bazată pe concepţia materialistă a istoriei; propune preluarea puterii de către clasa muncitoare, proprietatea comună a mijloacelor de producţie şi repartiţia echitabilă a bunurilor. Reprezentanţi: *Karl Marx, Friedrich Engels, Paul Lafargue, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Antonio Gramsci, V. I. Lenin*.

După 1989, nu mai putem gândi stânga şi dreapta la fel ca înainte. Nici social-democraţii nu mai pot considera capitalismul sau piaţa drept surse ale celor mai multe probleme care afectează societăţile moderne. Guvernul şi statul sunt la originea problemelor sociale, în aceeaşi măsură ca şi piaţa. A treia cale urmăreşte, de asemenea, să asimileze lecţia fundamentală a anului 1989 şi a perioadei de după – faptul că o societate civilă puternică este necesară atât pentru o guvernare democratică eficientă, cât şi pentru buna funcţionare a economiei de piaţă. [...]

A treia cale – social-democraţia modernizatoare – poate dezvolta un program politic integrat şi robust. Departe de a înlocui justiţia socială şi solidaritatea, a treia cale, aş putea spune, reprezintă singurul mijloc eficient de a atinge astăzi aceste idealuri. Departe de a nu putea administra problemele inegalităţii şi ale puterii colective, ea este singura abordare capabilă de a le rezolva în contextul lumii contemporane.

A treia cale nu neglijează interesul public: oferă mijloace de reconstrucţie şi reînnoire a instituţiilor publice, unul dintre primele sale obiective. Mai mult, în loc să accepte pur şi simplu globalizarea ca pe un dat, a treia cale sugerează politici care să-i răspundă într-un mod sofisticat. Poziţiile alternative asupra globalizării, inclusiv cele ale criticilor vechii stângi, nu se ridică la nivelul cerinţelor. [...] Principala diferenţă între vechea stângă şi cea modernizatoare nu este că una păstrează valorile stângii, iar cealaltă le abandonează. Ea constă în faptul că a treia cale pledează pentru o şi mai largă revizuire a doctrinelor social-democratice, pentru a susţine alte valori decât cele pe care le permite vechea stângă. [...]

Social-democraţia a trebuit să se transforme pentru a supravieţui, dar social-democraţii trebuie, şi ei, să fie pregătiţi să inoveze şi mai mult, dacă vor să prospere. [...]

A treia cale nu este o continuare a neoliberalismului, ci o filosofie politică alternativă."

***(Anthony Giddens,** A treia cale şi criticii săi)*

crâmpeie de gând

„Marx, Lenin şi Stalin sunt într-adevăr cele trei ursitoare care s-au aplecat asupra statului totalitar aflat în leagăn şi l-au înzestrat cu principalele sale virtuţi."
*(**T. Todorov**, Omul dezrădăcinat)*

***Anthony Giddens** (n. 1938) – sociolog englez, autor al teoriei structurării; a studiat societatea contemporană şi transformările sale. Opere principale: *A treia cale, A treia cale şi criticii săi*.

APLICAŢII ŞI ACTIVITĂŢI DE ÎNVĂŢARE

1. În cadrul activităţii pe grupe, imaginaţi un dialog între un adept al liberalismului şi unul al social-democraţiei, pe tema raportului individ-stat.
2. Caracterizează, succint, teoriile liberală, conservatoare şi socialistă.
3. Precizează câte un reprezentant autohton şi câte unul din viaţa politică internaţională pentru fiecare dintre cele trei teorii politice studiate.
4. Analizează critic una dintre teoriile politice studiate.

III.4. IDEALUL DEMOCRATIC. DREPTURILE OMULUI

Dacă tema dreptăţii este una veche, de peste două milenii, cea a drepturilor omului nu depăşeşte patru secole. Filosofii moderni, în special contractualiştii (Locke, Hobbes şi Rousseau) sunt primii care pun această problemă. Ei deduc drepturile inalienabile (proprietate, libertate, viaţă) din drepturile naturale. Locke

Exercițiul minții

☞ Numește un drept al omului care ți-a fost respectat și unul care ți-a fost încălcat de curând.

– Din ce categorie fac parte cele două drepturi?

– Care sunt mijloacele de luptă împotriva încălcării de către o altă persoană sau de către stat a unuia dintre drepturi?

*Jean-François Revel (n. 1924) – filosof și scriitor francez, personalitate de marcă a politologiei europene, și-a dobândit celebritatea cu eseul *Ni Marx ni Jésus.* Opere: *Cunoașterea inutilă, Tentația totalitarismului, De ce filosofia?*

fundamentează drepturile pe care ar trebui să le aibă orice individ pe egalitatea în fața lui Dumnezeu.

Drepturile omului formează un ansamblu de prerogative și de puteri de care dispun indivizii, separat sau în grup, față în față cu statul. Pentru aceasta, este necesar ca puterea statului să fie limitată, acordându-se, în același timp, indivizilor un număr de garanții (care interzic statului să intervină asupra anumitor drepturi, precum: inviolabilitatea domiciliului de spațiul protejat sau de dreptul de a se apăra și de a introduce recurs în justiție). Din această perspectivă, drepturile omului nu rămân în domeniul ideilor, ci este vorba chiar de drepturi, adică de reguli obligatorii și controlabile.

Tematica drepturilor omului a revenit în dezbaterile politice și filosofice în perioada postbelică, în contextul conștientizării oribilelor crime care s-au produs și al instaurării dictaturilor comuniste care, în numele unui ideal de egalitate efemer, încălcau drepturile fundamentale ale omului. Dacă până în acel moment problema drepturilor omului era una națională, ea se internaționalizează prin adoptarea, la 10 decembrie 1948, a *Declarației Universale a Drepturilor Omului*, de către Adunarea Generală a ONU.

Declarația Universală a Drepturilor Omului este primul text de drept internațional care conține o serie de drepturi recunoscute indivizilor în mod general. *Declarația...* are o forță juridică limitată; ea trebuia să constituie numai începutul unui proces care ar fi dus la elaborarea unui tratat internațional aplicativ, destinat a fi juridic obligatoriu (acesta este obiectivul celor două pacte internaționale adoptate de ONU în 1966).

Dacă în cadrul discuțiilor privind conținutul documentului, statele occidentale considerau primordială definirea drepturilor acordate indivizilor în raport cu puterea (*drepturi negative*), statele socialiste (în speță, U.R.S.S.) priveau aceste drepturi ca fiind iluzorii; astfel, aceste state au insistat asupra proclamării drepturilor colective, cum sunt cele economice și sociale (*drepturi pozitive*). ONU va adopta, la 16 decembrie 1966, două pacte distincte. Unul se referea la drepturile economice, sociale și culturale, celălalt privea drepturile civile și politice ale omului.

În afara disputelor care au ca punct de plecare distincția între drepturile pozitive (care presupun intervenția statului) și drepturile negative (care solicită restrângerea acțiunii statului), o altă problemă legată de drepturile omului este ilustrată de întrebarea dacă *drepturile omului pot fi cu adevărat universale*. Indivizii și popoarele au credințe și obiceiuri foarte diferite, convingerile personale ale fiecăruia privesc numai sfera privată și nu trebuie integrate la nivel politic.

Jean-François Revel* consideră că se face o confuzie între obiective și drepturi și că de aici decurge ineficiența în ceea privește problematica drepturilor omului. Ceea ce reprezintă drepturile pozitive (dreptul fiecăruia de a avea o locuință) sunt doar obiective pe care statul le va realiza în funcție de posibilități. Drepturile negative sunt cu adevărat drepturi, pentru că ele pot fi realizate imediat și necondiționat.

Texte

Internaționalizarea drepturilor

„Considerând că recunoașterea demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile constituie fundamentul libertății, dreptății și păcii în lume,

Considerând că ignorarea și disprețuirea drepturilor omului au dus la acte de barbarie care revoltă conștiința omenirii și că făurirea unei lumi în care

ființele umane se vor bucura de libertatea cuvântului şi a convingerilor şi vor fi eliberate de teamă şi mizerie a fost proclamată drept cea mai înaltă aspiraţie a oamenilor,

Considerând că este esenţial ca drepturile omului să fie ocrotite de autoritatea legii, pentru ca omul să nu fie silit să recurgă, ca soluţie extremă, la revoltă împotriva tiraniei şi asupririi,

Considerând că este esenţial a se încuraja dezvoltarea relaţiilor prieteneşti între naţiuni,

Considerând că în Chartă popoarele Organizaţiei Naţiunilor Unite au proclamat din nou credinţa lor în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea şi în valoarea persoanei umane, drepturi egale pentru bărbaţi şi femei şi că au hotărât să favorizeze progresul social şi îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă în cadrul unei libertăţi mai mari,

Considerând că statele membre s-au angajat să promoveze în colaborare cu Organizaţia Naţiunilor Unite respectul universal şi efectiv faţă de drepturile omului şi libertăţile fundamentale, precum şi respectarea lor universală şi efectivă,

Considerând că o concepţie comună despre aceste drepturi şi libertăţi este de cea mai mare importanţă pentru realizarea deplină a acestui angajament,

ADUNAREA GENERALĂ proclamă prezenta DECLARAŢIE UNIVERSALĂ A DREPTURILOR OMULUI ca ideal comun spre care trebuie să tindă toate popoarele şi toate naţiunile, pentru ca toate persoanele şi toate organele societăţii să se străduiască, având această Declaraţie permanent în minte, ca prin învăţătură şi educaţie să dezvolte respectul pentru aceste drepturi şi libertăţi şi să asigure, prin măsuri progresive, de ordin naţional şi internaţional, recunoaşterea şi aplicarea lor universală şi efectivă, atât în sânul popoarelor statelor membre, cât şi al celor din teritoriile aflate sub jurisdicţia lor."

„Articolul 1

Toate ființele umane se nasc libere şi egale în demnitate şi în drepturi. Ele sunt înzestrate cu raţiune şi conştiinţă şi trebuie să se comporte unele faţă de altele în spiritul fraternităţii.

Articolul 2

Fiecare om se poate prevala de toate drepturile şi libertăţile proclamate în prezenta Declaraţie, fără niciun fel de deosebire, ca, de pildă, deosebirea de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică sau orice altă opinie, de origine naţională sau socială, avere, naştere sau orice alte împrejurări.

În afară de aceasta, nu se va face nicio deosebire după statutul politic, juridic sau internaţional al ţării sau al teritoriului de care ţine o persoană, fie că această ţară sau teritoriu sunt independente, sub tutelă, neautonome sau supuse vreunei alte limitări a suveranităţii.

Articolul 3

Orice ființă umană are dreptul la viaţă, la libertate şi la securitatea persoanei sale."

(Declaraţia Universală a Drepturilor Omului)

«Drepturi şi obiective»

„Occidentul cunoaşte de aproape cincizeci de ani o flagrantă contradicţie între importanţa tot mai mare acordată politicii drepturilor omului şi ineficienţa crasă a acesteia. De ce?

Cel dintâi motiv este confuzia dintre drepturi şi obiective. Obiective politice, economice, sociale, chiar culturale, morale, intelectuale, estetice, precum «dreptul personalităţii la deplina dezvoltare» (art. 27 şi 29 din Declaraţia universală). Cine va putea judeca, pentru fiecare caz în parte, dacă dezvoltarea deplină a personalităţii a fost asigurată? Vreo comisie a UNESCO, reunindu-i pe Socrate, Sfântul Augustin, Goethe, Montaigne, Confucius şi Buddha? Şi dacă aceştia ar refuza să voteze pozitiv, ce altă autoritate va găsi individul

Exercițiul minții

☞ Numeşte drepturile naturale, inalienabile de care dispui şi tu, asemenea tuturor celorlalţi oameni.

– Argumentează caracterul lor natural şi inalienabil.

– Ce rol are statul în promovarea lor?

– Precizează cinci dintre drepturile pozitive pe care le ai.

– Care este specificul lor, în raport cu drepturile negative?

crâmpeie de gând

„Legea nu este sursa drepturilor omului, ea nu este decât codificarea acestora. Legea rezultă din drepturi. Legislatorul nu creează după capul lui drepturile, iar adevăratele drepturi ale omului sunt anterioare legii."

„Constituţiile şi legislaţiile nu fac decât să adauge nişte drepturi suplimentare, nu ale omului, ci ale cetăţeanului." ***(J.-F. Revel**, Revirimentul democraţiei)*

Recapitulare şi fixare

- Libertatea poate fi definită, în sens negativ, ca *absența constrângerii exterioare*.
- Libertatea presupune *responsabilitate* în luarea deciziilor.
- Dreptatea presupune recunoaşterea a ceea ce revine în mod legitim fiecăruia.
- Egalitatea presupune ca, în interiorul unei colectivități, toți indivizii să fie tratați la fel.
- Politica are în vedere arta de a guverna în interesul public.
- Sursele legitimității puterii sunt: tradiția, rațiunea, charisma.
- Teoriile politice evaluează, explică şi/sau prevăd fenomenele politice.
- Drepturile omului formează un ansamblu de *prerogative* şi *puteri* de care indivizii dispun în raport cu statul.

spre a-şi vedea «legitimate revendicările», ori spre a fi despăgubit în vreun fel oarecare pentru nedezvoltarea deplină a personalităţii sale?

Dreptul de a nu fi arestat, deținut sau exilat în mod arbitrar, de a nu fi torturat, folosit ca sclav, de a nu fi deposedat de proprietățile sale; condamnat în virtutea unor legi retroactive; condamnat fără un proces imparțial; închis ori condamnat la moarte pentru opiniile sale; dreptul de a circula liber şi de a-şi alege oraşul de reşedință în interiorul unui stat; de a nu fi supus discriminărilor; de a ieşi din țară ori din orice altă țară şi dreptul de a reveni nestingherit acolo; libertatea de a se afilia la o asociație cu scopuri paşnice şi, invers, dreptul de a nu fi constrâns să se înscrie într-o asociație, în scopul de a-şi păstra postul şi de a putea subzista — iată tot atâtea drepturi (în rezumat, cele enumerate în primele douăzeci de articole ale Declarației Universale) ce pot fi aplicate – dacă acest lucru se doreşte – imediat şi oriunde. Ele nu sunt legate, în niciun fel, de nivelul dezvoltării economice. Nu presupun niciun preț sau o valoare bancară. Practic, în nicio societate n-ar trebui să existe obstacole care să-l trateze diferit pe sărac de bogat, pe țăran de orăşean, pe femeie de bărbat, pe analfabet de savant. Sunt drepturi strict individuale, aceleaşi pentru toată lumea, compatibile chiar cu regimul caracterizat de absența democrației [...]."

*(**Jean-François Revel,** Revirimentul democrației)*

Aplicații şi activități de învățare

1. Realizează un portofoliu în care să surprinzi aspecte ce redau situații de încălcare a drepturilor omului.
2. Lucrând în perechi, determinați problemele ce apar în legătură cu drepturile pozitive. Preferați drepturile pozitive sau pe cele negative? Argumentați răspunsul.
3. Precizează trei deosebiri dintre drepturile pozitive şi drepturile negative.
4. Ierarhizează drepturile omului în funcție de un criteriu personal. Argumentează alegerea.
5. Animalele au drepturi? Care sunt acestea? Argumentează.
6. Folosind *Tehnica ciorchinelui*, prezentaţi problematica drepturilor omului.

Evaluare sumativă

1. Explică succint raporturile: *libertate-libertăți, libertate-lege, libertate-responsabilitate*.
2. Analizează raportul *dreptate-egalitate*. Prezintă consecințele egalitarismului în plan: economic, social şi politic.
3. Menționează care sunt *teoriile dreptății* şi precizează criteriile de diferențiere a acestora.
4. Explică o corelație existentă între *putere, legitimitate, democrație*.
5. Analizează comparativ *liberalismul, conservatorismul* şi *socialismul*.
6. Precizează deosebirile dintre *drepturile pozitive* şi *drepturile negative*. Evidențiază semnificația acestei distincții pentru teoriile politice contemporane.

IV

CUNOAȘTERE și ADEVĂR

OBIECTIVE SPECIFICE

După parcurgerea acestei teme, vei fi capabil să:

- ✓ să identifici conceptele şi categoriile specifice gnoseologiei;
- ✓ să analizezi puncte de vedere diferite asupra problematicii gnoseologiei;
- ✓ să compari soluțiile propuse de diferite concepții filosofice problemelor specifice cunoaşterii umane;
- ✓ să caracterizezi premisele presupuse de diferite poziții filosofice în gnoseologie;
- ✓ să formulezi judecăți şi aprecieri personale referitoare la diferitele concepții filosofice despre cunoaşterea umană;
- ✓ să argumentezi judecățile şi aprecierile personale formulate privind diferitele concepții filosofice despre cunoaşterea umană;
- ✓ să utilizezi argumentarea şi analiza de text în abordarea problematicii cunoaşterii umane, în cadrul unor activități pe grupe.

Năzuința către cunoaştere şi către adevăr aparține specificului uman, ne particularizează ca specie şi ne transformă în ceea ce umanistul italian Pico della Mirandolla ar numi nodus et vinculum mundi *(nodul sau legătura lumii). Nu întâmplător, cele mai multe dintre definițiile date omului surprind acest aspect al ființei lui:* homo sapiens, trestie cugetătoare, une chose qui pense, ființă întru mister şi pentru revelare *etc. În capacitatea omului de a cunoaşte se concentrează esența Universului. Ce ar fi totul, dacă omul ar fi un simplu animal înrobit instinctelor? Ce sens ar avea toate, dacă nu ar exista omul care să se gândească la ele şi să le confere un sens? Cum ar arăta şi cum ar evolua lumea, dacă omul şi-ar pierde, dintr-odată, capacitatea de a cunoaşte?*

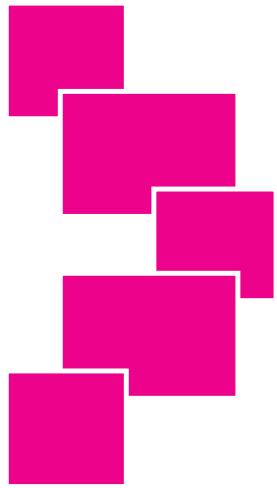

Despre ceea ce nu putem vorbi trebuie să tăcem, afirmă Wittgenstein în *Tractatus logico-philosophicus*. Dacă ceva scapă cunoaşterii tale, mai bine nu te grăbi să emiți păreri. Da, dar nu oricine este capabil de un asemenea comportament. Pentru a tăcea când nu ştii, trebuie (culmea) să ştii atâtea! Cu cât cunoşti mai multe, cu atât îți devine mai clar cât de multe mai ai de cunoscut!

Cu amplul concurs al cunoaşterii, omul este ceea ce este. Ea, cunoaşterea, este geniul din om (chiar dacă geniul acesta poate fi şi unul rău, la o adică). Firesc, având în vedere importanța ei deosebită, o sumedenie de interogații apar şi solicită răgaz pentru un răspuns. *Ce este cunoaşterea? Ce sunt adevărul şi falsul? Ce raport există între cunoaştere şi adevăr? Dar între adevăr şi fals? Ce rol joacă limbajul în cunoaştere?* Toate (şi încă multe, multe altele) sunt întrebări ale teoriei cunoaşterii.

IV.1. Problema întemeierii cunoaşterii

Conceptul de cunoaştere nu este unul simplu, iar definiția cunoaşterii nu este una unanim acceptată şi universal valabilă. Aceasta, deoarece problemele legate de cunoaştere sunt deosebit de complexe şi au canalizat atenția unui număr impresionant de gânditori (eterogenitatea fiind de la sine înțeleasă, în acest caz).

Astfel, un întreg domeniu al filosofiei, gnoseologia*, s-a dezvoltat din chiar dorința de a lămuri aceste probleme. Şi unele dintre cele mai vii dispute între filosofi s-au purtat încă din Antichitate (şi se mai poartă şi astăzi), pornind tocmai de la această temă.

Avem opinii despre cele mai diverse lucruri. Ne-am întrebat vreodată ce anume stă la baza lor? Care le este *temeiul*? De cele mai multe ori, nu. Nu avem cum susține că o asemenea opinie este cunoaştere, din moment ce nu ştim ce ar determina corectitudinea a ceea ce susținem. În momentul în care numim ceva *cunoaştere*, ne manifestăm încrederea că acesta este ceva pe care ne putem baza, de care putem fi siguri. Dacă o opinie este doar produsul unei presupuneri întâmplător norocoase (ca la jocul de noroc) sau al uneia derivate irațional (presimțiri, intuiții, credințe), atunci ea poate fi ocazional adevărată, dar nu poate furniza *certitudinea cunoaşterii*: nu este întemeiată. *Întemeierea* şi *adevărul* sunt condițiile pe care o *opinie* trebuie să le îndeplinească pentru a fi considerată *cunoaştere*.

Întemeierea presupune capacitatea de a indica (în mod explicit) o rațiune, o justificare în favoarea opiniei, de a identifica relația prin care justificarea contribuie la susținerea opiniei. În condițiile în care se poate realiza această justificare, opinia (dacă este demonstrată şi ca adevărată) devine cunoaştere.

Ce anume întemeiază o opinie? Punctul de vedere care s-a impus este cel al gnoseologiei tradiționale: deşi unele opinii pot fi justificate prin inferență (deduse

Dicționar

***gnoseologie** (din gr. *gnosis*, *cunoaştere*) – teoria cunoaşterii; examinează natura, definiția şi întemeierea cunoaşterii.

din altele), se consideră că altele nu au nevoie de acest tip de justificare, întrucât ele pot fi cunoscute (şi întemeiate) direct, imediat, faptele pe care se întemeiază fiind accesibile direct subiectului.

De acord în privința caracteristicii temeiului de a fi indubitabil, filosofii se diferențiază atunci când indică temeiul propriu-zis: intelect, simțuri, esența transcendentă etc.

Pentru un filosof precum Aristotel, de pildă, temeiul îl constituie *principiile imediate şi prime*. Ştiința dispune de un fundament imuabil, alcătuit din principii pe care nicio cercetare ulterioară nu le poate schimba. Ele, principiile, nu sunt demonstrabile; sunt enunțuri nemijlocite ale unei demonstrații, fiind anterioare acesteia. Reflectând asupra modului în care putem cunoaşte aceste principii, Stagiritul consideră că ele sunt rezultatul unui proces de *inducție* şi că *intuiția intelectuală* le conferă certitudine.

Pe linia deschisă de Aristotel, numeroşi filosofi (îndeosebi în epoca modernă) se vor orienta către o întemeiere bazată pe intelect (rațiune), pe idealul certitudinii şi al clarității. Pentru Descartes, Spinoza, Leibniz, cunoaşterea adevărată se recomandă prin trăsăturile sale intrinseci, ea fiind în sine adevărată. Cel ce deține o asemenea cunoaştere ştie că o deține şi nu caută nimic dincolo de ea, căci de ea nu te poți îndoi. Cunoaşterea adevărurilor universale şi necesare este posibilă pentru intelect, acestea fiind înnăscute.

Leibniz, de exemplu, leagă întemeierea cunoaşterii de principiile clare şi necesare ale rațiunii. El face distincție între cunoaşterea obscură şi cunoaşterea clară (cea clară poate fi confuză sau distinctă, cea distinctă fiind ori adecvată, ori inadecvată) şi cunoaşterea simbolică şi intuitivă; doar cea intuitivă (şi adecvată) facilitează cuprinderea în gândire a tuturor noțiunilor elementare ce compun o realitate complexă, fiind perfectă. Dar, remarcând faptul că avem uneori tendința să considerăm clare şi distincte opiniile familiare, Leibniz va concepe caracterul adecvat al cunoaşterii ca trebuind să se bazeze pe probe. De aici, cerința temeiului: niciun fapt nu poate fi considerat real şi niciun enunț nu poate fi acceptat ca veridic, dacă nu există un temei, o rațiune suficientă pentru care lucrurile să stea într-un fel, mai degrabă decât în altul (principiul rațiunii suficiente).

Cerința întemeierii opiniilor a primit şi alte soluții. Filosofi precum J. Locke, G. Berkeley sau D. Hume*, afirmând că toate opiniile care nu sunt sprijinite pe temeiuri suficiente trebuie respinse, ajung să identifice acest temei în simțuri. Opinia este obiectivă dacă ea corespunde realității.

D. Hume, de exemplu, afirmă că întreaga cunoaştere porneşte de la *percepții*. Numeşte percepție tot ceea ce este prezent în minte, atât *impresiile*, cât şi *ideile* sau *gândurile*. Materialul prim, temeiul pentru întreaga cunoaştere, este reprezentat de experiența sensibilă, elementară. Nu pot fi luate în calcul decât cunoştințele care pot fi analizate, pentru a arăta că ele se referă, în primul rând, la impresiile senzoriale.

Texte

Necesitatea probării prin «experiență exactă» sau prin «demonstrație solidă»

„Fiindcă oameni eminenți ridică astăzi controverse asupra ideilor adevărate şi false şi că acest subiect, despre care Descartes însuşi nu a dat vreo explicație satisfăcătoare, este de cea mai mare importanță pentru cunoaşterea adevărului, îmi propun să explic în puține cuvinte ceea ce, după mine, se poate spune sigur cu privire la distincțiile şi criteriile ideilor şi ale cunoştințelor noastre. Cunoaşterea este *obscură* sau *clară* şi o cunoştință clară este, în afară de aceasta, sau *confuză* sau *distinctă*, sau încă *simbolică* şi *intuitivă*. Şi dacă ea este totodată simbolică şi intuitivă, ea este perfectă în toate privințele.

O noțiune este *obscură* când ea nu este suficientă pentru a ne face să recunoaştem un lucru reprezentat: ca în cazul când aş avea o idee vagă a unei flori sau a unui animal pe care l-aş fi văzut deja, dar nu suficient pentru a-l putea recunoaşte,

Exercițiul minții

☞ Formulează un enunț care să aibă, într-un anumit context, statut de *adevăr*, iar în alt context, să fie doar o *opinie*. Explică diferența.

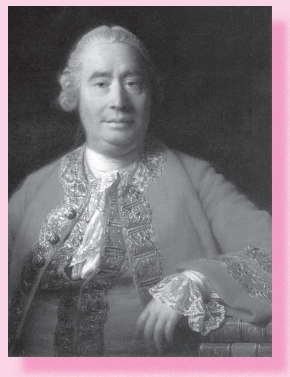

*David Hume (1711–1776) – filosof empirist, istoric şi om de litere scoțian. Opere principale: *Tratat asupra naturii umane, Cercetare asupra intelectului omenesc, Eseuri morale şi politice.*

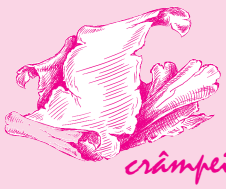

crâmpeie de gând

„Noi ne mulţumim, de obicei, să cunoaştem prin experienţă realitatea unor noţiuni care ne servesc apoi pentru a compune pe altele."

*(**G. W. Leibniz**, Meditaţii asupra cunoştinţei, a adevărului şi asupra ideilor)*

dacă el s-ar oferi vederii mele, nici pentru a-l distinge de un animal vecin [...]; şi ea este, în afară de aceasta, *confuză* sau *distinctă*: confuză, când eu nu pot să enumăr separat caracterele necesare pentru a face să se distingă un lucru de altul. [...] Dar o noţiune *distinctă* seamănă cu aceea pe care o au drămuitorii de aur prin ajutorul unor semne distinctive şi prin mijloace de comparaţie suficiente, pentru a distinge obiectul lor de toate celelalte corpuri asemănătoare. [...] Dar atunci când toate elementele unei noţiuni distincte sunt cunoscute şi ele în mod distinct, noţiunea este *adecvată*... . Se întâmplă de multe ori cu toate acestea, că, mai ales într-o analiză lungă, noi nu îmbrăţişăm deodată natura obiectului, dar că substituim lucrurilor *semne*, cu care în virtutea unei gândiri prezente (actuale) [...], avem obiceiul să omitem pentru a scurta (par abréviation) explicaţia, ştiind sau crezând că o putem da; [...]. Am obiceiul să numesc această gândire *oarbă* sau, încă, *simbolică*. Şi noi o întrebuinţăm în algebră, în aritmetică şi aproape peste tot. Şi desigur că, atunci când o chestiune este foarte complexă, noi nu putem îmbrăţişa în acelaşi timp prin gândire toate noţiunile elementare care o compun; dar, când acest lucru poate să se facă sau cel puţin în măsura în care se poate face, numesc această gândire *intuitivă*... . Rezultă clar de aci că, chiar pentru lucrurile pe care le cunoaştem în mod distinct, noi nu cunoaştem ideea lor decât în măsura în care ea formează obiectul gândirii intuitive."

„În fine, mă gândesc că putem înţelege prin aceasta că nu este totdeauna sigur când ne raportăm la idei, că mulţi abuzează de acest titlu specios pentru a-şi arăta concepţiile lor himerice. Căci nu avem dintr-odată ideea lucrurilor pe care avem conştiinţa că le gândim... şi astăzi nu se abuzează mai puţin de acest principiu faimos: că tot ceea ce se concepe clar şi *distinct* despre un lucru este adevărat, că poţi adică să afirmi despre acest lucru. Căci, adesea, oamenii judecând cu grabă, găsesc clare şi distincte lucruri obscure şi confuze. Axioma este, deci, inutilă, dacă nu supui această claritate şi distincţie criteriilor pe care le-am indicat şi dacă adevărul ideilor nu este stabilit... . De altfel, nu trebuie să respingi dintre criterii regulile logicii obişnuite pe care geometria le întrebuinţează şi care consistă în a nu admite nimic ca sigur din ceea ce nu este probat de o experienţă exactă sau de o demonstraţie solidă. [...]"

*(**Gottfried Wilhelm Leibniz**, Meditaţii asupra cunoştinţei, a adevărului şi asupra ideilor)*

Exerciţiul minţii

☞ Formulează câte un enunţ simplu prin care să ilustrezi concepţiile despre temeiul cunoaşterii ale lui G.W. Leibniz şi D. Hume.

Temeiul cunoaşterii: «simţurile şi experienţa»

„Putem, prin urmare, împărţi toate trăirile spiritului în două clase sau specii care se disting prin gradele lor diferite de intensitate şi vivacitate. Cele mai puţin puternice şi vii sunt numite, de obicei, *gânduri* (thoughts) sau *idei* (ideas). Celelalte specii nu au un nume în limba noastră şi în multe altele, probabil fiindcă nu a fost nevoie să fie subsumate unui termen sau unei denumiri generale pentru alte scopuri, în afara celor filosofice. Să ne fie îngăduită, deci, libertatea de a le numi *impresii* (impressions), folosind acest cuvânt într-un sens oarecum diferit de cel obişnuit. Prin termenul *impresie* înţeleg, aşadar, toate trăirile noastre mai vii, pe care le avem când auzim, vedem sau pipăim, iubim sau urâm, sau dorim, sau voim. Impresiile sunt deosebite de idei, care sunt trăiri mai puţin vii, de care devenim conştienţi când reflectăm asupra oricăreia dintre senzaţiile sau pornirile amintite mai sus.

La prima vedere, s-ar părea că nimic nu este mai nemărginit decât gândul omului, care scapă nu numai oricărei puteri şi autorităţi omeneşti, dar nu este nici măcar reţinut înăuntrul graniţelor naturii şi ale realităţii. [...]

Dar, deşi gândirea noastră pare să aibă această libertate nelimitată, vom găsi totuşi, la o examinare mai atentă, că, în realitate, ea este obligată să rămână între limite foarte strâmte şi că toată această putere creatoare a spiritului nu depăşeşte facultatea de a compune, de a transpune, de a spori sau micşora materia pe care ne-o oferă simţurile şi experienţa. "

*(**David Hume**, Cercetare asupra intelectului omenesc)*

Aplicații și activități de învățare

1. Ilustrează, apelând la exemple concrete (din știință sau din experiența personală), diferența dintre *opinie* și *cunoaştere*. Precizează, pentru fiecare exemplu de cunoaştere, temeiul acesteia.

2. Ilustrează, printr-un exemplu concret, unul dintre temeiurile cunoaşterii.

3. Analizează succint o diferență existentă între concepția despre întemeierea cunoaşterii susținută de Leibniz şi cea susținută de Hume.

4. Fie următorul text: „Adevărul nu-l putem cunoaşte dacă nu putem cunoaşte cauza… . Cel mai adevărat lucru e acela care e pricina adevărului şi a celorlalte lucruri provenite din el. De aceea, principiile celor veşnic existente conțin cea mai mare parte de adevăr. Căci ele n-au însuşire de a fi doar în chip temporar adevărate, iar temeiul adevărului nu stă în afară de ele, ci doar ele sunt temeiul adevărului celorlalte lucruri. Aşa că fiecare lucru participă la adevăr, în măsura în care participă la ființă." (***Aristotel***, *Metafizica*)

Pornind de la textul dat, rezolvă următoarele cerințe: ■ precizează temeiul cunoaşterii în concepția lui Aristotel; ■ compară concepția despre întemeierea cunoaşterii susținută de Aristotel cu cele susținute de Leibnitz şi Hume.

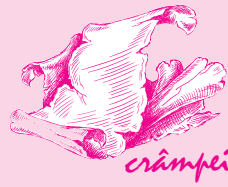

crâmpeie de gând

„Să presupunem că ne-ar fi fost prezentat fiul unui prieten care a murit de mult sau este absent; este clar că acest obiect ne-ar redeştepta de îndată ideea corelativă, reînviind toate intimitățile şi familiaritățile trecute, în culori mai vii decât ne-ar fi apărut altfel."

*(**D. Hume**, Cercetare asupra intelectului omenesc)*

IV.2. Forme ale cunoaşterii şi tipuri de adevăr

Eu *cunosc*. Eu *ştiu*. Astfel de afirmații facem în mod cotidian. Dar ce cunosc eu? Cunosc adevărul. Cine/ce mă asigură de această deținere a adevărului? La ce criterii să apelez pentru a avea certitudinea adevărului? Există mai multe tipuri de adevăr? Iar *adevărul meu* este şi *adevărul tău*?

În istoria filosofiei, există răspunsuri care să ne mulțumească pe toți, indiferent cât de pretențioşi am fi. Cercetându-le, deci cunoscând cât mai mult, ne dăm seama, paradoxal, de cât de puține cunoaştem şi de cât de nesiguri putem fi de ceea ce aveam impresia că reprezintă, în noi, cunoaşterea adevărată. Putem ajunge să spunem, precum Socrate: *ştiu că nu ştiu nimic*.

Să facem un exercițiu şi să spunem, asemenea lui Socrate: *ştiu că nu ştiu nimic*. Pornind de la această maximă plină de tâlc, am avea şanse ca, eliberați de prejudecăți, să ne croim un drum în hățişul de răspunsuri oferite la problemele cunoaşterii, inclusiv la cele privitoare la *formele şi sursele ei*, la *tipurile de adevăr şi criteriile cu ajutorul cărora distingem adevărul*.

Exercițiul minții

☞ Fie enunțul:

„Ştiu că nu ştiu nimic."

– Analizează acest enunț prin prisma cunoştințelor deținute despre formele cunoaşterii. Căror forme aparține el?

– Dacă ar fi să identifici alte forme ale cunoaşterii decât cele amintite în manual, care ar fi acelea? Argumentează răspunsul.

IV.2.1. Forme ale cunoaşterii. Surse ale cunoaşterii

Omul este, aşa cum a remarcat Pascal, o ființă contradictorie: *depozitar al adevărului; îngrămădire de incertitudine şi de eroare* (*Scrieri alese*), omul este o ființă care dorește să cunoască, dar ale cărei posibilități de cunoaştere sunt limitate. El împrumută ceva din caracterul său contradictoriu şi cunoaşterii căreia i-a dat naştere (o creează, astfel, după chipul şi asemănarea lui). Aşa se face că ajunge, adesea, un ignorant sau, cel mult, se mulțumeşte cu credințe sau opinii.

Însă, în adevăratul ei sens, cunoașterea se opune ignoranței, la fel cum se opune credinței și, lucru deja stabilit, opiniei. Aceasta nu înseamnă că ea poate fi considerată ca limitându-se la cunoștințele raționale: îi aparțin, deopotrivă, datele de observație, experiența. Acest lucru face posibilă discuția despre diferitele *forme* și *surse* ale cunoașterii.

IV.2.1.1. Forme ale cunoașterii

În Antichitate, încă dinainte ca, prin Socrate, Platon și Aristotel, să ia naștere cu adevărat teoria cunoașterii ca domeniu distinct al cugetării filosofice, se făcea distincția dintre cunoașterea aparenței și cunoașterea existenței. Parmenide, de exemplu, opunea *rațiunea* (*nous*-ul, facultatea de cunoaștere a existenței, a ființei, singura certă) *cunoașterii prin simțuri* (cunoaștere înșelătoare, aparentă). În același spirit, Democrit va face distincția dintre *cunoașterea autentică* (asigurată de rațiune și care are ca obiect realitatea stabilă, neschimbătoare) și *cunoașterea obscură* (asigurată prin simțuri și care are ca obiect realitatea inautentică și schimbătoare).

De-a lungul secolelor, plecând de la aceste distincții și variind pe tematica deschisă de ele, filosofii au identificat noi forme de cunoaștere.

Baruch Spinoza*, de exemplu, face distincția dintre trei asemenea forme: *cunoașterea prin experiență vagă*, *cunoașterea prin opinie* sau *imaginația* (cunoașterea de ordinul I), cunoașterea *prin rațiune* (cunoașterea de ordinul al II-lea) și *cunoașterea intuitivă* (cunoașterea de ordinul al III-lea). Avem de-a face aici, în fapt, cu distincția dintre cunoașterea senzorială, cea rațională și cea intuitivă; perfecțiunea umană își are baza în cel de-al treilea tip de cunoaștere: prin ea, intelectul omului devine parte a intelectului infinit al lui Dumnezeu, având loc, astfel, o unire, prin iubire, cu ceea ce este etern și imuabil.

Două secole mai târziu, Bertrand Russell* oferă o viziune oarecum diferită asupra formelor de cunoaștere, împărțindu-le în *cunoașterea lucrurilor* și *cunoașterea adevărurilor*, fiecare putând fi considerată, la rându-i, ca subdivizându-se în alte două forme: *cunoașterea imediată* și *cunoașterea derivată*. Va numi cunoașterea imediată a lucrurilor drept *cunoaștere prin experiență nemijlocită*, iar cunoașterea derivată, drept *cunoaștere prin descriere*. Similar, identifică și o cunoaștere imediată de adevăruri (cunoașterea intuitivă) și o cunoaștere derivată de adevăruri.

Importantă este distincția dintre cunoașterea directă și cea prin descriere. Tot ceea ce este obiect al cunoașterii directe, prezentându-se în mod nemijlocit minții, nu poate și nici nu trebuie a fi definit, căci se află dincolo de îndoială. Dimpotrivă, cunoașterea prin descriere este o cunoaștere prin atribuire de proprietăți, având ca obiect ceva ce nu se prezintă nemijlocit minții; de aceea, ea are caracter ipotetic.

Distincția dintre cunoașterea prin experiență nemijlocită și cunoașterea prin descriere îi va servi lui Russell pentru a formula principiul fundamental al epistemologiei empiriste: *orice propoziție pe care o putem înțelege trebuie să fie compusă în întregime din constituenți pe care îi cunoaștem nemijlocit*.

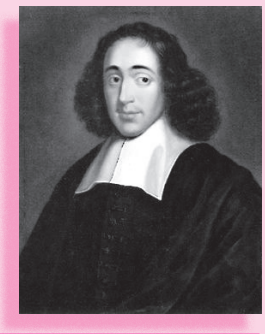

*Benedict (Baruch) Spinoza (1632–1677) – filosof olandez, de orientare raționalistă. Opere principale: *Etica demonstrată după metoda geometrică*, *Tratat teologico-politic*, *Tratat despre reforma intelectului*, *Tratat politic*.

crâmpeie de gând

„TEOR. XXV: Cea mai înaltă năzuință a sufletului și cea mai mare destoinicie a lui este a înțelege lucrurile după al treilea fel de cunoaștere."

„TEOR. XXVIII: Ideile impresiilor asupra corpului omenesc, întrucât ele sunt în funcție numai de sufletul omenesc, nu sunt clare și distincte, ci, din contră, sunt confuze."
*(**B. B. Spinoza**, Etica)*

Texte

Cunoaștere prin experiență vagă, cunoaștere prin rațiune și cunoaștere intuitivă

„Scolia II: Din cele spuse mai sus reiese, în mod lămurit, că noi percepem multe lucruri și ne formăm noțiuni universale;

1. pe baza reprezentărilor individuale formate cu ajutorul simțurilor, într-un mod imperfect, confuz și fără ordine intelectuală [...]; acest fel de percepție îl numesc, de obicei, cunoaștere prin experiență vagă;
2. pe baza anumitor semne; spre exemplu: când auzim sau citim anumite cuvinte, atunci ne amintim de lucrurile corespunzătoare și ne formăm anumite idei, care seamănă cu reprezentările ce le formăm despre acele lucruri. Aceste două feluri de a privi lucrurile le vom numi, pe urmă, cunoaștere de ordinul întâi, opinie sau imaginație;

3. în fine, pe baza noţiunilor comune şi a ideilor adecvate pe care ni le formăm despre însuşirile lucrurilor. [...] Dar felul acesta îl vom numi «raţiune» sau cunoaştere de ordinul al doilea. În afară de aceste două feluri de cunoaştere mai există [...] un al *treilea* fel pe care-l vom numi «cunoaştere intuitivă». Acest fel de cunoaştere trece de la ideea adecvată asupra esenţei formale a atributelor lui Dumnezeu la cunoaşterea adecvată a esenţei lucrurilor [...].

TEOR. XLI. – *Cunoaşterea de ordinul întâi este singura cauză a falsului, iar cea de ordinul al doilea şi al treilea este absolut adevărată.*

„TEOR. XLIII*: Cel care are o idee adevărată ştie, totodată, că are o idee adevărată şi nu poate să se îndoiască de adevăr.*"

„Căci, în ceea ce priveşte diferenţa dintre o idee adevărată şi una falsă, foarte lămurit rezultă [...] că cea dintâi se raportează la cea din urmă, ca fiinţa la nefiinţă; [...]. În ceea ce priveşte, în sfârşit, întrebarea ultimă, adică de unde ştie omul că are o idee corespunzătoare obiectului ei, aceasta rezultă [...] din singurul fapt că are această idee corespunzătoare obiectului ei sau că adevărul este propria sa normă. Adaugă la aceasta că sufletul nostru, întrucât concepe lucrurile cu adevărat, este o parte din intelectul infinit al lui Dumnezeu şi se va înţelege, prin urmare, că ideile clare şi distincte ale sufletului trebuie să fie tot aşa de adevărate ca şi ideile lui Dumnezeu."

(***Benedict Spinoza***, *Etica*)

«Cunoaşterea lucrurilor şi cunoaşterea adevărurilor»; cunoaştere «imediată» şi «derivată»

„Putem acum să clasificăm sursele cunoaşterii noastre, aşa cum au apărut ele pe parcursul analizei noastre. Mai întâi, trebuie să distingem între cunoaşterea lucrurilor şi cunoaşterea adevărurilor. Fiecare are două tipuri, unul imediat şi unul derivat. Cunoaşterea imediată a lucrurilor, pe care am numit-o cunoaştere prin **experienţă nemijlocită**, constă din două tipuri, după cum lucrurile cunoscute sunt particulare sau universalii. Dintre particulare, cunoaştem nemijlocit datele senzoriale şi, probabil, pe noi înşine. În ceea ce priveşte universaliile, [...] pare clar că printre acelea care pot fi cunoscute în acest fel sunt calităţile sensibile, relaţiile spaţiale şi temporale, asemănarea şi anumite universalii logice abstracte. Cunoaşterea derivată a lucrurilor, pe care o numim cunoaştere prin **descriere**, presupune întotdeauna atât cunoaşterea nemijlocită a ceva, cât şi cunoaşterea de adevăruri. Cunoaşterea imediată de **adevăruri** poate fi numită cunoaştere **intuitivă**, iar adevărurile cunoscute în acest fel pot fi numite adevăruri **intrinsec evidente**. Printre aceste adevăruri, se numără cele care pur şi simplu enunţă ceea ce este dat în simţuri şi, de asemenea, anumite principii logice şi aritmetice abstracte şi (deşi cu mai puţină certitudine) anumite propoziţii etice. Cunoaşterea **derivată** de adevăruri constă în tot ceea ce putem deduce din adevăruri intrinsec evidente, prin folosirea principiilor intrinsec evidente de deducţie."

„Principiul fundamental în analiza propoziţiilor ce conţin descrieri este acesta: **Orice propoziţie pe care o putem înţelege trebuie să fie compusă în întregime din constituenţi pe care îi cunoaştem nemijlocit**. [...]

Pentru a vorbi cu sens şi a nu emite simple zgomote, trebuie să ataşăm **un oarecare** înţeles cuvintelor pe care le folosim; iar înţelesul pe care îl ataşăm cuvintelor noastre trebuie să fie ceva ce cunoaştem nemijlocit. Astfel, atunci când, de exemplu, facem o afirmaţie despre Iulius Cezar, este clar că nu Iulius Cezar însuşi se află înaintea minţilor noastre, deoarece nu îl cunoaştem nemijlocit. Avem în minte o anumită **descriere** a lui Iulius Cezar [...].

Importanţa principală a cunoaşterii prin descriere este că ne permite să trecem dincolo de limitele experienţei noastre private. În pofida faptului că putem cunoaşte numai adevăruri care sunt în întregime compuse din termeni pe care i-am întâlnit în cunoaşterea nemijlocită, putem, totuşi, cunoaşte prin descriere lucruri a căror experienţă nemijlocită nu am avut-o niciodată."

(***Bertrand Russell***, *Problemele filosofiei*)

Exerciţiul minţii

☞ Fie următoarele enunţuri:

„Socrate propovăduia filosofia în agora Atenei. Astăzi, filosofii au la dispoziţie mass-media pentru a-şi promova ideile."

Precizează căror forme de cunoaştere aparţin cele două enunţuri, conform concepţiei lui B. Russell.

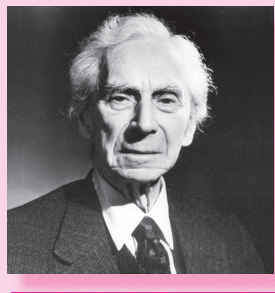

* **Bertrand Russell** (1872–1970) – filosof (adept al atomismului logic), logician, matematician şi publicist englez, militant pacifist în anii Primului Război Mondial. Opere principale: *Principiile matematicii* (împreună cu Wihitehead), *Cunoaşterea noastră despre lumea exterioară, Semnificaţie şi adevăr.*

IV.2.1.2. Surse ale cunoaşterii

Principiul formulat de Russell cuprinde, implicit, o altă distincție, între alte două forme de cunoaştere, a căror teoretizare a beneficiat de cea mai mare atenție din partea filosofilor: *cunoaşterea a priori** şi *cunoaşterea a posteriori**, cunoaşterea întemeiată pe experiență (pe contactul senzorial cu lumea exterioară) şi cunoaşterea ce poate fi întemeiată independent de experiență.

După viziunea pe care o au referitor la originarea cunoaşterii în experiență sau în afara ei, teoreticienii se vor împărți în două curente: *empirişti** şi *raționalişti**.

Empiriştii sunt adepții ideii de cunoaştere *a posteriori*. Reprezentativ penru acest curent de gândire, John Locke îşi propune să afle *ce putem* şti şi *cum* putem şti, respectiv, să examineze originea, certitudinea şi extinderea cunoaşterii umane. Contrazicând *concepția ineistă** a raționaliştilor, Locke teoretizează ideea potrivit căreia spiritul este, la naştere, o *tabula rasa* (o coală nescrisă), el obținând întreaga cunoaştere, toate ideile minții, doar prin experiență. Două sunt izvoarele/ sursele din care provin ideile: *senzația* (numită şi *simț extern)* şi *reflecția* (numită şi *simț intern*). Ideile obținute din cele două surse sunt idei simple, reflectând, deopotrivă, *calitățile primare* şi *calitățile secundare*. În afara lor, omul deține şi idei complexe, care sunt combinații de idei simple, efectuate de intelect. Dar intervenția intelectului este de natură a slăbi certitudinea, siguranța cunoaşterii.

Raționaliştii sunt adepții ideii de cunoaştere *a priori* şi, implicit, ai ineismului. Pentru ei, doar intelectul, considerat ca independent de experiența sensibilă, constituie un mijloc sigur al cunoaşterii.

R. Descartes, cel mai important reprezentant al raționalismului din epoca modernă, îşi propune să identifice o metodă de cercetare ştiințifică, pe baza căreia să unifice toate cunoştințele. Admirând rigoarea şi claritatea argumentelor matematicii, el îşi propune, în ultimă instanță, să extindă principiul ordinii matematicii, respectiv *evidența*, asupra întregii cunoaşteri: îndoindu-se de orice cunoaştere (de la senzații la adevărurile matematicii chiar), prin ceea ce se va numi *îndoială metodică*, el va ajunge la singura evidență: certitudinea propriei existențe. *Dubito, ergo cogito; cogito, ergo sum* (mă îndoiesc, deci cuget; cuget, deci exist). *Lucrurile pe care le concepem foarte clar şi foarte distinct* şi care *sunt toate* adevărate sunt înnăscute şi îşi au sursa în Dumnezeu. Despre gândire avem o cunoaştere mai sigură decât despre lumea exterioară.

Dicționar

***a priori** – locuțiune latină, cu sensul *plecând de la ceea ce vine înainte* sau *plecând de la o rațiune precedentă,* la prima vedere; desemnează o cunoaştere absolut independentă de experiență.

***a posteriori** – locuțiune latină, cu sensul *plecând de la ceva ce vine apoi* sau *plecând de la o rațiune ulterioară, după ce;* desemnează acel tip de cunoaştere care este posibilă doar prin experiență.

***empirism** (gr. *empeiría*, experiență) – teorie conform căreia cunoaşterea se întemeiază pe experiența sensibilă (externă sau internă). Se face distincție *între empirismul clasic* (reprezentat de J. Locke, D. Hume, G. Berkeley) şi *empirismul contemporan,* numit şi empirism logic/pozitivism logic (reprezentat de M. Schlick, L. Wittgenstein, R. Carnap).

***ineism** (lat. *in-natus,* născut în, înnăscut) – doctrină conform căreia cunoştințele sunt înnăscute, se află în spirit înainte de orice învățare.

***raționalism** (lat. *ratio,* calcul, socoteală) – teorie care afirmă primatul rațiunii (intelectului), ca temei al cunoaşterii; se poate distinge între raționalismul clasic (reprezentat de Platon, R. Descartes, G. W. Leibniz) şi raționalismul contemporan/ raționalismul critic (K. R. Popper).

Texte

«Toate ideile vin pe calea senzației sau a reflecției»

„*Toate ideile vin pe calea senzației sau a reflecției.* Să presupunem că mintea este, oarecum, ca o coală albă de hârtie, pe care nu stă scris nimic, că e lipsită de orice idee; cum ajunge ea să fie înzestrată? [...] La aceasta, eu răspund într-un cuvânt: din experiență. Pe aceasta se sprijină cunoaşterea noastră şi din aceasta provine, în cele din urmă, ea însăşi. Observația noastră, îndreptată fie spre obiectele exterioare sensibile, fie spre procesele lăuntrice ale minții noastre, pe care le percepem şi asupra cărora reflectăm, este ceea ce procură intelectului toate elementele gândirii. Acestea două sunt izvoarele cunoaşterii, de unde se nasc ideile pe care le avem sau pe care le putem avea în chip natural.

Obiectul senzației este primul izvor al ideilor. Mai întâi, simțurile noastre venind în atingere cu anumite obiecte sensibile introduc în minte diferite percepții potrivit feluritelor căi pe care aceste obiecte lucrează asupra simțului; în acest fel, ajungem la aceste idei pe care le avem despre galben, alb, cald, rece, dur, amar, dulce şi toate acelea pe care le numim calități sensibile [...]. Acest izvor al celor mai multe dintre ideile pe care le avem, care depinde în întregime de simțuri şi comunică prin ele cu intelectul, eu îl numesc «senzație».

Procesele minții noastre alcătuiesc celălalt izvor al ideilor. În al doilea rând, celălalt izvor din care experiența alimentează intelectul cu idei este perceperea proceselor

lăuntrice ale propriei noastre minţi [...]; asemenea sunt percepţia, gândirea, îndoiala, credinţa, raţionamentul, actul de cunoaştere, actul de voinţă şi toate acţiunile felurite ale propriei noastre minţi, de la care noi, fiind conştienţi de ele şi observându-le noi înşine, primim în intelect idei tot aşa de distincte ca şi ideile pe care le primim de la corpurile care ne impresionează simţurile. Fiecare om are în el însuşi, în întregime, acest izvor de idei şi, cu toate că acesta nu este un simţ, întrucât nu are de-a face întru nimic cu obiectele exterioare, totuşi se aseamănă foarte mult şi ar putea fi numit destul de propriu «simţ intern». Dar, cum eu numesc «senzaţie» celălalt izvor, pe acesta îl numesc «reflecţie», deoarece ideile pe care le procură acest izvor sunt acelea pe care mintea le dobândeşte reflectând asupra propriilor ei procese."

„Tot ceea ce mintea percepe în ea însăşi şi ceea ce este obiect imediat al percepţiei, al gândirii sau al intelectului, numesc «idee»; iar puterea de a produce orice idee în mintea noastră o numesc «calitate» a obiectului care posedă acea facultate. Astfel, într-un bulgăre de zăpadă, care are puterea de a produce în noi ideile de alb, rece şi rotund, numesc «calităţi» facultăţile pe care acest bulgăre le are de a produce în noi aceste idei; iar, întrucât acestea sunt senzaţii sau percepţii ale intelectului nostru, le numesc «idei»; iar dacă despre aceste idei vorbesc uneori ca şi cum ar fi în lucruri înseşi, aş vrea să se vadă că mă gândesc numai la calităţile proprii obiectelor care produc ideile în noi.

Calităţi primare. [...] Acestea sunt calităţile corpurilor, pe care le numesc *originare* sau *primare* şi care, după cum oricine poate observa, produc în noi ideile simple; ele sunt anume soliditatea, întinderea, forma, mişcarea sau repausul şi numărul.

Calităţi secundare. În al doilea rând: acele calităţi care, în realitate, nu sunt nimic în obiecte înseşi, ci sunt doar puteri de a produce în noi senzaţii variate [...]."

(***John Locke***, *Eseu asupra intelectului omenesc)*

«Lucrurile pe care le concepem foarte clar şi foarte distinct sunt toate adevărate»

„Demult, observasem că, în ceea ce priveşte moravurile, câteodată este nevoie, cum am spus mai sus, să urmăm unele păreri foarte nesigure, ca şi cum ar fi neîndoielnice; dar, fiindcă atunci nu doream să caut adevărul, mă gândii că trebuie să fac cu totul contrar şi să înlătur ca absolut fals tot ce mi-aş putea închipui că prezintă cea mai mică îndoială, ca să-mi dau seama dacă, după aceea, nu-mi va rămâne ceva cu desăvârşire de netăgăduit. Astfel, pentru că simţurile noastre ne înşală uneori, mi-am spus că lucrurile nu sunt aşa cum ne fac ele să ni le închipuim. Şi, fiindcă sunt oameni care se înşală când judecă chiar cu privire la lucrurile cele mai simple din geometrie şi fac raţionamente false, socotind că eram expus să greşesc şi eu ca oricare altul, respinsei ca false toate judecăţile pe care mai înainte le luasem drept demonstraţiuni. În sfârşit, ţinând seama de faptul că toate gândurile care ne vin când suntem treji ne pot veni şi când dormim, fără să existe vreunul care să fie atunci adevărat, presupusei că toate lucrurile care-mi veniseră vreodată în minte nu sunt mai adevărate decât iluziile visurilor mele.

Dar, curând după aceea, îmi dădui seama că, în timp ce gândeam astfel, că adică totul este fals, trebuia, în mod necesar, ca eu care o gândeam să fiu ceva. Şi, observând că acest adevăr «cuget, deci exist» era atât de temeinic şi de sigur, încât toate presupunerile scepticilor, chiar şi cele mai extravagante, nu erau în stare să-l clatine, găsii că pot să-l primesc fără rezerve ca întâiul principiu al filosofiei pe care o căutam.

Apoi, examinând cu atenţie ceea ce eram, am văzut că [...] din simplul fapt că mă îndoiam de adevărul altor lucruri, urma, în mod foarte evident şi foarte sigur, că exist [...]."

„Şi, observând că în «je pense donc je suis» nu există nimic să mă asigure că spun adevărul, în afară de faptul că văd foarte clar că, pentru a gândi, trebuie să existi, găsii că pot lua drept regulă generală faptul că lucrurile pe care le concepem foarte clar şi foarte distinct sunt toate adevărate; numai că există oarecare greutate în a observa bine care sunt acelea pe care le concepem distinct.

După aceea, reflectând asupra faptului că mă îndoiam şi că, prin urmare, fiinţa mea nu este cu totul perfectă [...], căutai să aflu de unde învăţasem a gândi la

Exerciţiul minţii

☞ Care dintre cele două curente filosofice referitoare la sursele cunoaşterii (empirismul şi raţionalismul) corespunde punctului tău de vedere? Argumentează răspunsul.

☞ Fie enunţul:

„Constat că am o memorie bună."

Aparţine acest enunţ unui empirist sau unui raţionalist? Argumentează răspunsul.

crâmpeie de gând

„[...] să nu punem niciodată laolaltă presupunerile noastre şi judecăţile asupra adevărului lucrurilor. [...] intelectul nostru poate ajunge, fără teama de a se înşela, la cunoaşterea lucrurilor; şi anume nu sunt decât două căi, intuiţia şi deducţia."

***(R. Descartes,** Reguli de îndrumare a minţii)*

ceva mai desăvârşit decât eram eu şi aflai că aceasta nu trebuie să fie decât de la cineva care este într-adevăr mai desăvârşit."

„Astfel că nu rămânea decât că ea ar fi fost sădită în mine de o natură care era cu adevărat mai desăvârşită decât mine şi chiar poseda toate perfecţiunile despre care aveam oarecare idee, adică, pentru a mă explica într-un cuvânt, de Dumnezeu."

*(**René Descartes**, Discurs asupra metodei)*

IV.2.2. Tipuri de adevăr. Criteriile adevărului

De când se ştie, omul a căutat cu înfrigurare adevărul. Se poate spune că această căutare a devenit o mare pasiune. Începând chiar de la primul dintre marii gnoseologi ai Antichităţii, Socrate, acest fapt a fost o evidenţă. În îndemnul *Cunoaşte-te pe tine însuţi!*, de fapt, Socrate adresa atenienilor un îndemn către aflarea adevărului despre sine, pe care să îşi bazeze, apoi, adevărul despre restul lumii. Scopul lui Socrate nu a fost să schimbe părerile atenienilor cu privire la diferitele chestiuni aflate în discuţie. Scopul lui era să ajungă la adevăr, în ciuda dificultăţilor inerente acestui demers. „Se spune că Euripide i-a dat să citească lui Socrate scrierea lui Heraclit* şi i-a cerut părerea asupra ei, iar el i-a răspuns: «Partea pe care am înţeles-o e minunată şi îndrăznesc să cred că la fel e şi cea pe care n-am înţeles-o; dar e nevoie de un cufundător din Delos spre a înţelege totul»." (Diogene Laertios, *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*)

Mai mult sau mai puţin conştient, mai mult sau mai puţin explicit, toţi căutăm adevărul şi toţi am avea nevoie, ca şi Socrate, atunci când ajungem în zone mai puţin accesibile minţii noastre, de un *cufundător din Delos*. Şi aceasta, inclusiv pentru a afla răspuns la întrebări referitoare la ceea ce este adevărul, la tipurile de adevăr, la modalitatea de a accede la acesta şi la modul în care îl recunoaştem, atunci când îl întâlnim.

***Heraclit din Efes** (cca. 536–470 î.Hr.) – supranumit obscurul, el este considerat părintele dialecticii. Ideile filosofiei sale vor fi valorificate într-un mod magistral de Hegel.

IV.2.2.1. Tipuri de adevăr

Adevărul este o caracteristică şi o condiţie a cunoaşterii (alături de întemeiere). Este o exigenţă pe care şi-o impune omul (*Jur să spun adevărul şi numai adevărul!*); este o valoare care are sens doar pentru om (singura fiinţă capabilă a raţiona cu privire la valori). Adevărul nu este un dat (aşa cum apare la Platon, care îl transformă într-o *Idee*, o formă perfectă, plasată într-o lume suprasensibilă).

În plus, adevărul nu este accesibil oricui – altfel, l-ar deţine mai tot omul. Sextus Empiricus, luând în calcul distincţia dintre *adevăr* şi *adevărat*, afirma: „Se spune că adevărul există numai la înţelept, pe când adevăratul se poate găsi şi la cel prost. Căci este cu putinţă ca prostul să spună ceva adevărat." (*Schiţe pyrrhoniene*)

Faptul că nu este un dat, nu îi anulează universalitatea, nu îi determină relativitatea. E drept, unii au fost tentaţi să îl considere astfel, plecând de la concepţia lui Protagoras, potrivit căruia: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor care există precum există şi a celor care nu există precum nu există." (***Diogene Laertios***, *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*), sau de la constatări precum cea pascaliană, prin care se semnalau contradicţiile valorilor umane: „Adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo." (***Pascal***, *Cugetări*).

Astfel, adevărul apare ca o realitate complexă, greu de adus la un numitor comun, lucru sesizabil inclusiv la nivelul determinării tipurilor de adevăr.

În epoca modernă, Th. Hobbes*, G. W. Leibniz, D. Hume vor distinge între *adevăruri necesare* (raporturi între idei; nu ne dau nicio informaţie despre realitate şi nu pot fi infirmate niciodată de datele de observaţie) şi *adevăruri contingente* (cunoştinţe empirice obţinute prin observaţie; nu dispun de necesitate, fiind permanent deschise revizuirii).

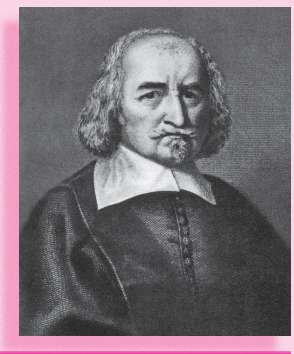

***Thomas Hobbes** (1588–1679) – filosof şi gânditor politic englez. Este susţinătorul unui empirism nominalist şi raţionalist. Operă principală: *Leviathan sau Materia, forma şi puterea unui stat ecleziastic şi civil.*

Cea mai importantă contribuție la analizarea problemei tipurilor de adevăr aparține lui Immanuel Kant. Plecând de la considerațiile predecesorilor, ca și de la premisele potrivit cărora omul este înzestrat cu trei instrumente de cunoaștere (*sensibilitate, intelect* și *rațiune*), la care se adaugă faptul că orice cunoaștere a noastră începe cu *experiența*, fără ca ea să provină, totuși, întreagă din experiență, Kant își propune să depășească disputa dintre empirism și raționalism (printr-o sinteză a lor) și să răspundă, totodată, întrebărilor privitoare la condițiile de posibilitate a științei (la adevărurile care îi stau la bază). Întrebarea esențială de la care pornește este: „Cum sunt posibile judecățile sintetice-a priori?" – respectiv, cum este posibil să existe știința, din moment ce ea lucrează cu asemenea judecăți. În construirea unui răspuns, Kant va clasifica adevărurile (judecățile) în două cupluri: *adevăruri a priori – adevăruri a posteriori, adevăruri analitice – adevăruri sintetice*.

Finalitatea demersului kantian este stabilirea caracteristicilor adevărurilor sintetice-a priori: specifice cunoașterii științifice, acestea au caracteristica de a fi independente de orice experiență, universale și necesare, dar și de a extinde cunoașterea.

Texte

Judecăți «a priori» – judecăți «a posteriori»

„Nu încape nicio îndoială că orice cunoaștere a noastră începe cu experiența, căci prin ce altceva ar putea fi deșteptată spre funcționare facultatea noastră de cunoaștere, dacă nu prin obiecte care exercită influențe asupra simțurilor noastre și care, pe de o parte, produc ele însele reprezentări, pe de altă parte, pun în mișcare activitatea noastră intelectuală, pentru a le compara, a le lega sau a le separa, prelucrând astfel materialul brut al impresiilor sensibile într-o cunoaștere a obiectelor care se numește experiență? Astfel, *cronologic*, nicio cunoaștere nu precede în noi experiența, și cu ea începe orice cunoaștere.

Dar, dacă orice cunoaștere a noastră începe *cu* experiența, aceasta nu înseamnă, totuși, că ea provine întreagă *din* experiență. Căci s-ar putea prea bine ca tocmai cunoașterea noastră prin experiență să fie un compositum din ceea ce primim noi prin impresii și ceea ce facultatea noastră proprie de cunoaștere (nefiind provocată decât de impresii sensibile) produce din ea însăși [...].

Este, deci, cel puțin o problemă care reclamă încă o cercetare mai îndeaproape și care nu poate fi rezolvată imediat, la prima vedere: problema dacă există o astfel de cunoștință independentă de experiență și chiar de orice impresii ale simțurilor. Astfel de *cunoștințe* se numesc *a priori* și se deosebesc de cele *empirice*, care își au izvoarele lor *a posteriori*, adică în experiență. [...]"

„În cele ce urmează vom înțelege, deci, prin cunoștințe *a priori* nu pe acelea care au loc independent de cutare sau cutare experiență, ci pe acelea care sunt independente absolut de orice experiență. Acestora le sunt opuse cunoștințele empirice sau cele care sunt posibile numai *a posteriori*, adică prin experiență. Dar printre cunoștințe *a priori* se numesc pure acelea în care nu este amestecat absolut nimic empiric."

*(**Immanuel Kant**, Critica rațiunii pure)*

Judecăți «analitice», judecăți «sintetice»

„În toate judecățile în care este gândit raportul dintre un subiect și un predicat [...], acest raport este posibil în două feluri. Sau predicatul *B* aparține subiectului *A* precum ceva ce e cuprins (implicit) în acest concept, sau *B* se găsește cu totul în afara conceptului *A*, deși stă în legătură cu el. În cazul dintâi, numesc judecata *analitică*, în celălalt, *sintetică*. Judecățile analitice (afirmative) sunt, deci, acelea în care legătura predicatului cu subiectul este gândită prin identitate, iar acelea în care această legătură este gândită fără identitate

Exercițiul minții

☞ Formulează câte un enunț simplu prin care să ilustrezi judecățile *a priori* și judecățile *a posteriori*.

crâmpeie de gând

„Trebuie să se observe mai întâi că judecățile matematice autentice sunt totdeauna judecăți a priori și nu empirice, deoarece conțin în sine necesitate, care nu poate fi scoasă din experiență."

„Necesitatea și universalitatea strictă sunt, deci, criterii sigure ale unei cunoștințe a priori și sunt inseparabil unite între ele."

„Toate judecățile matematice sunt sintetice. Această judecată pare să fi scăpat până acum observațiilor analiștilor rațiunii omenești [...]."
***(Imm. Kant,** Critica rațiunii pure)*

trebuie să fie numite judecăţi sintetice. Pe cele dintâi le-am putea numi şi judecăţi *explicative*, pe celelalte, judecăţi *extensive,* fiindcă cele dintâi nu adaugă prin predicat nimic la conceptul subiectului, ci numai îl descompun prin analiză în conceptele lui parţiale, care erau deja gândite în el (deci confuz); pe când cele din urmă adaugă la conceptul subiectului un predicat care nu era deloc gândit în el şi nu putea fi scos prin descompunerea lui. De exemplu, când afirm: toate corpurile sunt întinse, aceasta e o judecată analitică. Căci eu n-am nevoie să depăşesc conceptul pe care-l leg de cuvântul corp, pentru a găsi unită cu el întinderea, ci numai să descompun acest concept, adică să devin conştient de diversitatea pe care o gândesc totdeauna în el, pentru a întâlni în cuprinsul lui acest predicat: această judecată este, deci, analitică. Dimpotrivă, dacă afirm: toate corpurile sunt grele, atunci predicatul e cu totul altceva decât ceea ce gândesc în simplul concept de corp în genere. Adăugarea unui astfel de predicat dă, deci, o judecată sintetică. [...]"

„*Judecăţile de experienţă, ca atare, sunt toate sintetice*. Căci ar fi absurd să întemeiez o judecată analitică pe experienţă, fiindcă nu mi-e îngăduit să ies din conceptul meu pentru a formula judecata şi, deci, nu am nevoie pentru aceasta de o mărturie a experienţei. Că un corp este întins e o judecată care e cert *a priori* şi nu e o judecată de experienţă. [...]

Dar acest mijloc de explicare lipseşte cu totul la judecăţile sintetice *a priori*. Dacă trebuie să ies din conceptul *A* pentru a cunoaşte pe un altul *B* ca unit cu el, pe ce să mă sprijin şi prin ce sinteza devine posibilă, fiindcă aici eu nu am avantajul de a căuta acest ceva în domeniul experienţei? Fie judecata: tot ce se întâmplă îşi are cauza sa. În conceptul de ceva ce se întâmplă, gândesc, desigur, o existenţă pe care o precede un timp etc., şi, din aceasta, pot fi scoase judecăţi analitice. Dar conceptul de cauză arată ceva diferit de ceea ce se întâmplă şi nu e deloc cuprins în această reprezentare din urmă. Cum ajung eu să afirm despre ceea ce se întâmplă în genere ceva cu totul diferit şi să cunosc că, deşi conceptul de cauză nu e cuprins în conceptul de ceea ce se întâmplă, totuşi îi aparţine? [...] Pe astfel de principii sintetice, adică extensive, se bazează, însă, întregul scop final al cunoaşterii noastre speculative *a priori*, căci judecăţile analitice sunt, desigur, foarte importante şi necesare, dar numai pentru a ajunge la acea claritate a conceptelor, care e necesară pentru o sinteză sigură şi întinsă ca o achiziţie într-adevăr nouă."

(***Immanuel Kant***, *Critica raţiunii pure*)

IV.2.2.2. Teorii despre adevăr

Pentru că adevărul nu este un dat, nu este manifest, el fiind căutat şi înţeles diferit, teoriile referitoare la existenţa lui au fost foarte diverse. În Antichitate, de exemplu, Sextus Empiricus* remarca faptul că „unii pretind că ar fi găsit adevărul, alţii contestă că ar fi cu putinţă să-l obţii, iar alţii încă îl caută", numind în felul acesta pe *dogmatici* (cei care manifestă încredere în capacitatea de a descoperi adevărul), pe *academici* (cei care neagă posibilitatea atingerii adevărului) şi pe sceptici, consideraţi ca alcătuind şcoala *dubitativă* sau *pirrhoniană*, întrucât *se îndoiesc şi caută orice lucru* (*Schiţe pirrhoniene*).

Acelaşi lucru îl spune şi Pascal, mult mai târziu, când vorbeşte despre cele *două secte, a pironienilor şi a dogmaticilor* (*Cugetări*), pe care filosofii le-au constituit în demersul lor orientat către aflarea adevărului.

Treptat, s-au conturat câteva teorii despre adevăr, care fie indică proprietatea esenţială a acestuia (*teoria corespondenţei*), fie propun anumite condiţii de verificare, de care depinde considerarea unui enunţ ca fiind adevărat (*teoria coerenţei* şi *teoria pragmatistă**).

Aristotel este primul care teoretizează explicit concepţia adevărului-corespondenţă. Definiţia dată de el adevărului are ca premisă caracterul asertiv al enunţurilor, capacitatea lor de a spune ceva despre realitate: este adevărat,

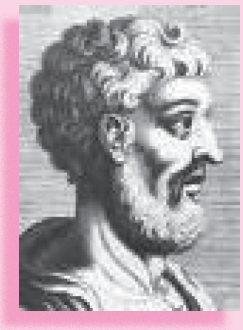

***Sextus Empiricus** – filosof, astronom şi medic grec, reprezentant al scepticismului târziu, care a trăit în jurul anului 200; numele Empiricus arată faptul că aparţinea şcolii medicale a empiricilor.

Dicţionar

***pragmatism** (din gr. *pragma,* acţiune) – curent filosofic dezvoltat în S.U.A., la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, la iniţiativa lui Ch. Peirce şi W. James; teza fundamentală: semnificaţia unui lucru e determinată de relevanţa ei practică.

va spune el, să spui că este ceea ce este şi să spui că nu este ceea ce nu este; dimpotrivă, este fals să afirmi că este ceea ce nu este şi că nu este ceea ce este.

În Evul Mediu, Toma d'Aquino preia şi reformulează această definiţie, rezultând celebra maximă (devenită formula de bază a teoriei cunoaşterii): *veritas est adaequatio intellectus et rei* (adevărul este concordanţa dintre spirit şi lucru). Continuând concepţia lui Aristotel cu privire la derivarea cunoaşterii din experienţa sensibilă, prin mijlocirea procesului de abstracţie, ca şi teza referitoare la rolul intelectului activ în cunoaştere, Toma d'Aquino consideră adevărul ca fiind scopul cunoaşterii şi ca rezidând în inteligenţă, *în măsura în care inteligenţa se adaptează la realitate*, deci în măsura în care există concordanţă între ceea ce se afirmă şi acel ceva despre care se afirmă. Nu lucrurile deţin adevăr, ele pot fi denumite ca adevărate dacă, în conformitate cu ordinea lucrurilor (nu accidental), *se corelează în vreun mod cu inteligenţa* (adică în măsura în care se află în concordanţă cu spiritul care cunoaşte). De aceea, va spune Toma d'Aquino, *adevărul se găseşte în mod secundar în lucruri şi în mod primar în spiritul celui care cunoaşte*.

Dar raţiunea divină este cea de care depind armonia şi ordinea lucrurilor, cea care face ca lucrurile naturale să fie adevărate (*în măsura în care este realizată reprezentarea concepţiilor care sunt în mintea divină*). Acest fapt determină situarea adevărului *în adevăratul sens* doar în raţiunea divină (în adevăratul sens primar) şi în raţiunea umană (în adevăratul sens secundar); în lucruri, adevărul nu există *în adevăratul sens* şi se află doar secundar, raportându-se doar la unul sau altul dintre cele două adevăruri (lucrul este adevărat, dacă îndeplineşte sarcina pentru care l-a hărăzit Divinitatea).

Teoria adevărului-corespondenţă nu oferă *criteriul* adevărului, indică numai *proprietatea* esenţială a acestuia (lucru evident, de exemplu, dacă ne raportăm la realităţi care nu pot fi sondate direct – trecute sau viitoare). Aceasta este presupoziţia de la care pleacă teoriile verificaţioniste, cele care susţin că a vorbi despre adevăr presupune a stabili metodele de identificare a lui. Teoria *coerenţei* şi cea *pragmatistă* au fost construite pentru a oferi criterii de recunoaştere a adevărului, pentru a stabili condiţiile în care un enunţ poate fi considerat ca fiind adevărat.

Astfel, adepţii *teoriei coerenţei* susţin că un enunţ este adevărat numai dacă este coerent, dacă se armonizează cu alte teorii, deja acceptate ca adevărate. Din această perspectivă, orice enunţ, inclusiv despre o realitate prezentă (nu doar despre una care ţine de un alt spaţiu sau timp), pentru a fi considerat ca adevărat, trebuie să apeleze la alte enunţuri, la alte diverse judecăţi care, formulate inclusiv în condiţii experimentale, îl certifică, dovedindu-l necontradictoriu.

Abordând dintr-o perspectivă coerentistă teoria ştiinţifică, Willard van Orman Quine* susţine că, datorită legăturilor existente între cunoştinţele şi credinţele noastre, sistemul cunoaşterii are aspectul unei ţesături în care totul este atât de interconectat, încât orice reevaluare, în lumina experienţei, a unuia dintre enunţurile considerate ca adevărate, determină reevaluarea altora.

Spre deosebire de teoreticienii coerenţei, *pragmatiştii* consideră drept criteriu al adevărului *utilitatea*, *succesul*: un enunţ nu este în sine adevărat, el devine astfel prin aplicarea în practică, în acţiune. Este adevărat tot ceea ce este, pentru om, avantajos, în orice fel – va spune, în spiritul pragmatismului, William James*. Inclusiv ideile metafizicii (cea referitoare la existenţa lui Dumnezeu, de pildă) sunt adevărate doar dacă *devin instrumente de cercetare*, dacă sunt rentabile!

Texte

«Adevărul, în mod primordial, rezidă în inteligenţă»

„Răspunsul meu este acesta: trebuie să spun că este denumit Bine ceea ce aspiră apetiţiune să obţină şi, de aceea, denumeşte adevăr ceea ce aspiră inteligenţa

crâmpeie de gând

„Se spune că proprietatea distinctivă a falsului este de a nu fi coerent cu ansamblul convingerilor noastre şi că esenţa unui adevăr este că face parte dintr-un sistem complet care este Adevărul."
*(**B. Russell**, Problemele filosofiei)*

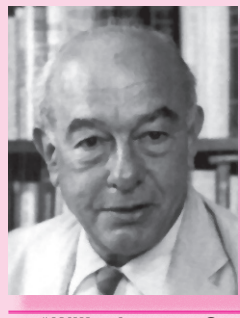

***Willard van Orman Quine** (1908–2000) – logician şi filosof american, cu o mare influenţă asupra gândirii contemporane, datorită contribuţiilor sale în logica simbolică, în ontologie şi în filosofia limbajului. Opere principale: *Logica matematică, Două dogme ale empirismului, Filosofia logicii, Studiu asupra adevărului.*

Exercițiul minții

☞ Imaginează-ți cum s-ar reflecta faptul (ipotetic) că ai luat nota 4 la filosofie, într-un enunț formulat de pe pozițiile teoriei adevărului-corespondență.

☞ Ilustrează modificările pe care le-ar suferi enunțul dacă acesta ar fi reformulat din perspectiva celorlalte teorii despre adevăr (teoria coerenței și teoria pragmatistă).

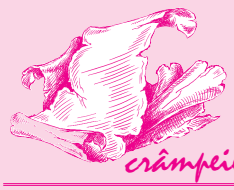

crâmpeie de gând

Despre concepția stoicilor:

„«O judecată este ceea ce poate fi negat sau afirmat pentru sine, de exemplu: «E ziuă sau Dion se plimbă». [...] Dacă este într-adevăr, ziuă, judecata din fața noastră este adevărată, iar dacă nu este ziuă, e falsă."

***(Diogene Laertios,** Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

să obţină. Însă, [...] cunoaşterea se obţine prin introducerea faptului cunoscut în subiectul cunoscător, iar apetiţiunea, dimpotrivă, presupune că subiectul se înclină şi se duce spre lucrul dorit. Însă, scopul cunoaşterii, care reprezintă adevărul, rezidă în inteligenţa însăşi. Însă, aşa cum binele se află în realitate, în măsura în care această realitate are corelaţie cu apetiţiunea, [...] este necesar ca să derive caracterul adevărului din realitatea înţeleasă, iar realitatea însăşi să fie denumită adevărată, în măsura în care se corelează în vreun mod cu inteligenţa.

Însă, realitatea ca obiect al inteligenţei se poate corela la inteligenţă fie în conformitate cu ordinea lucrurilor, fie în mod accidental. [...] Ori o realitate nu se judecă în funcţie de ce este prin accident, ori de ceea ce este prin ea însăşi. Rezultă că fiecare realitate este apreciată ca adevăr absolut, în funcţie de ordinea lucrurilor în corelaţie cu inteligenţa noastră. Într-adevăr, un edificiu este adevărat, care realizează similitudinea formei concepute de mintea arhitectului. O cuvântare este caracterizată adevărată, în măsura în care este dovada inteligenţei adevărate. Şi, în mod similar, lucrurile naturale se spune că sunt adevărate, în măsura în care este realizată reprezentarea concepţiilor care sunt în mintea divină. Într-adevăr, se spune de-o piatră că e adevărată când însumează proprietăţile naturii pietrei, aşa cum a preconceput-o inteligenţa Dumnezeirii. În consecinţă, adevărul, în mod primordial, rezidă în inteligenţă. În mod secundar, se află în lucruri, în măsura în care sunt corelate cu inteligenţa considerată drept principiul lor."

„[...] trebuie să spun că, deşi adevărul inteligenţei noastre are cauzalitate în realitate, totuşi, nu trebuie ca noţiunea adevărului să se obţină prin intermediul lucrurilor, la fel cum nici sănătatea nu rezidă numai în medicamentul prescris de medic, ci în starea generală a existenţei pacientului. Într-adevăr, calităţile activizante ale medicamentului şi nu sănătatea medicamentului sunt factori care aduc vindecarea, deoarece e vorba de un agent care nu-i univoc. De asemenea, existenţa lucrurilor şi nu adevărul lor reprezintă cauza adevărului în domeniul inteligenţei."

***(Toma d'Aquino,** Summa theologiae)*

În virtutea interconexiunilor, «reevaluarea anumitor enunțuri implică reevaluarea altora»

Totalitatea aşa-numitei cunoaşteri sau a credinţelor noastre, de la cele mai factuale probleme ale geografiei şi ale istoriei, până la cele mai profunde legi ale fizicii atomice sau chiar ale matematicii pure şi ale logicii, constituie o ţesătură alcătuită de om, care se ciocneşte cu experienţa numai de-a lungul marginilor. Sau, pentru a modifica imaginea, ştiinţa totală este asemenea unui câmp de forţe ale cărui condiţii-limită le constituie experienţa. Un conflict cu experienţa la periferie ocazionează reajustări în interiorul câmpului. Valorile de adevăr vor fi redistribuite pentru unele dintre enunţurile noastre. Reevaluarea anumitor enunţuri implică reevaluarea altora, din cauza interconexiunilor lor logice – legile logicii fiind, la rândul lor, numai alte enunţuri oarecare ale sistemului, alte elemente oarecare ale câmpului. Dacă am reevaluat un enunţ, trebuie să reevaluăm alte câteva, care pot fi enunţuri logic conectate cu primul sau pot fi enunţuri asupra conexiunilor logice însele. Dar câmpul total este astfel subdeterminat prin condiţiile de frontieră, experienţa, astfel încât există multă libertate de a alege care anume enunţuri să fie reevaluate în lumina unei singure experienţe contrare. Nicio experienţă particulară nu este legată de un enunţ particular din interiorul domeniului, cu excepţia legăturii indirecte, prin consideraţii de echilibru care afectează câmpul ca întreg.

*(**Willard van O. Quine**, Două dogme ale empirismului)*

Adevărul din ideile noastre înseamnă puterea lor de a acționa

„Metafizica, de obicei, a întrebuinţat în cercetările ei o metodă de un tip foarte primitiv. [...] Dacă cunoşti numele sau formula magică care îl poate dirija, poţi controla un spirit, [...] sau orice altă putere supranaturală. [...] Acest cuvânt denumeşte *principiul* universului şi a-l cunoaşte înseamnă, după unii, a poseda

însuşi universul. «Dumnezeu», «Materia», «Raţiunea», «Absolutul», «Energia», iată atâtea nume care reprezintă tot atâtea soluţii. [...]

Dar dacă, dimpotrivă, urmărim metoda pragmatică, nu putem considera niciunul dintre aceste cuvinte ca încheind cercetarea. Trebuie să scoatem din fiecare cuvânt valoarea lui practică, ascunsă, să-l punem la lucru în fluxul experienţei noastre. El apare atunci mai puţin ca o soluţie şi mai mult ca un program de lucru nou ce trebuie făcut şi, mai cu seamă, ca o indicaţie a diferitelor moduri în care realităţile existente pot fi schimbate.

Aşadar, odată cu pragmatismul, *teoriile devin instrumente de cercetare, nu răspunsuri la enigme şi sfârşitul oricărei cercetări.* [...]"

„El nu are dogme şi întreaga sa doctrină se reduce – totdeauna pentru început – la metoda sa. După cum bine a spus tânărul pragmatic italian Papini, pragmatismul ocupă, în mijlocul teoriilor noastre, poziţia unui coridor într-un hotel. Nenumărate camere dau în el. Într-una poţi găsi un bărbat care scrie la un tratat ateist; în cealaltă, o persoană care se roagă în genunchi pentru a obţine credinţă şi tărie; într-o a treia, un chimist cercetează proprietăţile unui corp. În a patra, un filosof care elaborează un sistem de metafizică idealistă; într-o a cincea, cineva care este pe cale să demonstreze imposibilitatea metafizicii. Dar toţi aceşti oameni folosesc coridorul şi toţi trebuie să treacă prin el, dacă vor să intre sau să iasă din camerele respective."

„În fruntea acestui val al logicii ştiinţifice, Schiller şi Dewey apar acum cu teoria lor pragmatică despre adevăr şi despre ceea ce semnifică adevărul pretutindeni. Pretutindeni, aceşti profesori spun că adevărul în ideile şi în credinţele noastre semnifică acelaşi lucru ca şi în ştiinţă. El nu înseamnă, spun ei, nimic altceva decât că ideile noastre (*care ele însele sunt părţi ale experienţei noastre) devin adevărate doar în măsura în care ele ne ajută să intrăm în relaţii satisfăcătoare cu alte părţi ale experienţei noastre*, să le simplificăm şi să ne mişcăm printre ele pe scurtături conceptuale, în loc să urmărim interminabila succesiune a fenomenelor particulare. Orice idee pe care, ca să mă exprim astfel, o putem călări, orice idee care ne va duce în mod eficient de la orice parte a experienţei noastre la oricare alta, legând în mod satisfăcător lucrurile, acţionând în siguranţă, simplificând, scutind osteneala, acea idee va fi adevărată tocmai pentru toate aceste lucruri, adevărată în aceste limite, adevărată din punct de vedere instrumental. "

(***William James***, *Ce înseamnă pragmatismul?)*

APLICAŢII ŞI ACTIVITĂŢI DE ÎNVĂŢARE

1. Fie următorul text:

„Înţeleg prin intuiţie nu acea impresie nesigură pe care o dau simţurile, nici judecata înşelătoare pe care o alcătuieşte, nu întotdeauna în chip fericit, imaginaţia, ci aflarea de către inteligenţa pură şi adâncită în sine a unui concept într-atât de simplu şi de definit, încât să nu mai rămână cu desăvârşire nicio îndoială asupra lucrului pe care-l înţelegem. […]"

***(R. Descartes**, Reguli de îndrumare a minţii)*

Pornind de la textul dat, rezolvă următoarele cerinţe: ■ precizează ideea principală a textului; ■ descrie succint concepţia lui Descartes despre sursa cunoaşterii; ■ numeşte o asemănare şi o deosebire existente între concepţia lui Descartes şi cea a lui Locke despre cunoaştere; ■ formulează un punct de vedere personal şi argumentat în privinţa surselor cunoaşterii.

2. Imaginează-ţi că se întâlnesc următorii filosofi: Descartes, Locke, Kant şi Pascal. Alcătuieşte un scurt *dialog posibil*, între filosofii amintiţi mai sus, pe tema surselor cunoaşterii şi a capacităţilor de cunoaştere de care dispune omul.

3. Analizează concepţia lui Kant despre judecăţile *sintetice-a priori*, identificând, totodată, alte exemple de asemenea judecăţi, decât cele oferite de Kant.

4. În cadrul activităţii de grup, folosind metoda denumită „brainstorming", formulaţi (apoi analizaţi) posibile definiţii ale adevărului.

Exerciţiul minţii

☞ Formulează câte un enunţ simplu despre una dintre realităţile aflate în imediata apropiere, prin care să ilustrezi teoriile coerentistă şi pragmatistă a adevărului.

Argumentează alegerea făcută.

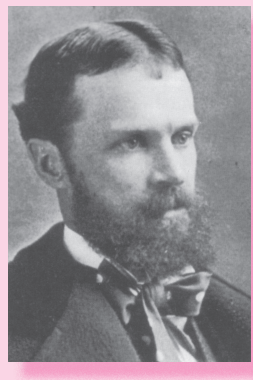

***William James** (1842–1910) – filosof american (empirismul radical şi pragmatismul fiind cele două faţete principale ale filosofiei sale), doctor în medicină. Opere principale: *Pragmatismul, Semnificaţia adevărului, Principii de psihologie, Eseuri despre empirismul radical.*

5. În cadrul activității pe echipe, analizați succint, pe baza celor învățate, deosebirile esențiale existente între teoria adevărului-corespondență, teoria coerenței și cea pragmatistă. Dacă ai fi în situația de a alege una dintre aceste teorii, care ar fi aceea? Cum ar arăta ea, reformulată potrivit propriei tale viziuni? Argumentează.

IV.3. ADEVĂR ŞI EROARE

„Lumea e adevărată. Trăiesc în adevăr şi în fals. Fiinţele care mi se înfăţişează se dau drept adevărate, apoi se arată uneori ca false", afirmă Sartre, avansând o temă perenă în dezbaterea gnoseologică: raportul dintre adevăr şi eroare. *„Eroarea, se spune, este aparenţa. Fals. Dimpotrivă, aparenţa este mereu adevărată, dacă ne menţinem la nivelul ei.*" (***Jean-Paul Sartre***, *Adevăr şi existenţă*)

Ce este eroarea? Care sunt sursele ei? Ce raport este între adevăr şi eroare? Sunt întrebări la care încă se mai construiesc răspunsuri (problema raportului dintre adevăr şi eroare este mai actuală ca oricând!).

Eroarea* se opune adevărului, semnificând situaţia în care se consideră drept adevărat un enunţ fals, şi invers. Este o lipsă, o privaţie a unei cunoştinţe, după cum afirmă Spinoza şi Descartes.

Proveniența ei este gândită diferit: pentru unii, eroarea derivă din intervenția distorsionantă a pasiunilor asupra intelectului (Aristotel, de exemplu); pentru alții, ea rezultă din actul raționării (pentru Descartes, eroarea survine din faptul că voința, infinită fiind, trece dincolo de granițele limitate ale intelectului, iar pentru Spinoza, din faptul că omul rămâne la primul nivel de cunoaștere, al imaginației, unde ideile sunt neadecvate și confuze, deci false).

Pentru toți acești filosofi, rolul erorii în cunoaștere este unul negativ. Nu același lucru spune și Friedrich Nietzsche. Prin prisma *filosofiei vieții* pe care o promovează și, implicit, prin prisma criticii creștinismului și a valorilor susținute de acesta, Nietzsche consideră *eroarea*, *falsul*, *aparența* ca având aceeași valoare ca opusele lor: *adevărul* și *realitatea*. Falsitatea unei judecăți nu constituie, în accepțiunea lui Nietzsche, o obiecție împotriva acesteia. Dimpotrivă, într-o lume fără Dumnezeu, omul nu trebuie să se înrobească unor pseudovalori precum adevărul, binele, libertatea etc., căci acestea nu au altă menire decât de a servi celor ce le-au creat, pentru a conduce și a stăpâni, echivalând cu *negarea vieții*. Eroarea este o condiție a vieții, având menirea de a favoriza, de *a conserva* sau chiar de *a ameliora specia*. În acest fel, concepția lui Nietzsche creditează eroarea, îi conferă valențe pozitive, considerând-o o *perspectivă* de a privi viața, o *evaluare* a vieții.

O valorizare a erorii găsim și la Karl Popper, deși dintr-o cu totul altă perspectivă decât cea nietzscheiană: una failibilistă*. Karl Popper analizează eroarea prin prisma omului de știință și a logicianului. Pornind de la premisa failibilității cunoașterii și, respectiv, adoptând *teza că toată cunoașterea e ipotetică*, Popper consideră că omul de știință trebuie să fie deopotrivă preocupat de eroare, nu numai de adevăr, ba chiar să acorde erorii un statut privilegiat, întrucât ea este singura căreia i se poate atribui certitudine. Adevărul nu este decât provizoriu, de el nu putem fi siguri niciodată (este asemenea unui vârf de munte învăluit în ceață, de care nu vei ști niciodată cât de mult te-ai apropiat); dar, atunci când ai identificat o eroare, ea este sigură, de necontestat. Așa se face că Popper propune criterii nu pentru a identifica adevărul (cu alte cuvinte, nu verificarea este soluția), ci criterii pentru identificarea și eliminarea erorii. Testul de falsifiere (infirmare) este un asemenea criteriu. El constă în încercarea de a demonstra, prin experimente, că o teorie e falsă. Succesul falsifierii echivalează cu identificarea și eliminarea unei erori, determinând, astfel, netezirea drumului cunoașterii.

Dicționar

***eroare** (lat. *error,* alergare la întâmplare, rătăcire) – afirmație falsă, neconformă cu realitatea.

***failibilism** (numit și *falsificaționism*): teorie epistemologică potrivit căreia eroarea are un rol important în cercetarea științifică și, în general, în întreaga cunoaștere. Ch. S. Peirce considera teoriile științifice ca fiind aproximative și conjecturale, în acest domeniu neexistând certitudine absolută. K. Popper radicalizează failibilismul, extinzându-l și la nivelul enunțurilor empirice.

crâmpeie de gând

„Oricare ar fi preocupările noastre, trebuie să slujim adevărul."
***(R. Rolland**, Pentru cine scriu?)*

„Erorile sunt treptele scării, așa greu de suit, ce duc la adevăr."
***(P. P. Negulescu,** Scrieri inedite)*

„În raport cu lucrurile, ideile sunt reale sau himerice, complete sau incomplete, adevărate sau false."
***(G. W. Leibniz**, Noi eseuri asupra intelectului omenesc)*

Exercițiul minții

☞ Ilustrează fiecare dintre textele de mai sus cu o situație concretă de viață.

☞ Construiește argumente și contraargumente la ideile exprimate în fiecare dintre cele trei texte.

Texte

«Neadevărul este o condiție a vieții»

„Aceasta este cea mai mare eroare comisă vreodată pe pământ, adevărata fatalitate a erorii: s-a crezut că în formele raţiunii există un criteriu al realităţii, când, de fapt, ele ne erau date pentru a lua în stăpânire realitatea, pentru a înţelege greşit, într-o manieră inteligentă, realitatea... .”

(***Friedrich Nietzsche***, *Voința de putere*)

„Falsitatea unei judecăţi nu constituie încă, după părerea noastră, o obiecţie împotriva acesteia; iată poate una dintre cele mai surprinzătoare afirmaţii ale noului nostru limbaj. Problema care se pune este aceea de a afla în ce măsură poate această judecată să favorizeze, să întreţină viaţa, să conserve şi chiar să amelioreze specia; iar noi suntem, principial, înclinaţi să afirmăm că judecăţile cele mai false (din care fac parte judecăţile sintetice *a priori*) sunt pentru noi cele mai indispensabile, că omul nu ar putea trăi fără a admite ficţiunile logice, fără a reduce realitatea la măsura lumii pur imaginare a Necondiţionatului, a Identităţii, fără o neîncetată falsificare a lumii prin noţiunea de număr, – că renunţarea la judecăţile false ar însemna renunţarea la viaţă, negarea vieţii. A admite faptul că Neadevărul este o condiţie a vieţii înseamnă, desigur, a te opune în mod primejdios sentimentului obişnuit al valorilor; iar o filosofie care îşi îngăduie această cutezanţă se plasează, prin aceasta, dincolo de Bine şi de Rău.”

(***Friedrich Nietzsche***, *Dincolo de bine şi de rău*)

«Știința e supusă greşelii»

„Este vorba, în fond, de un lucru elementar. Puţine sunt, dacă în genere există, domeniile în care străduinţele umane par să fie ferite de riscul erorii. Lucruri pe care le-am crezut odată bine stabilite sau chiar certe se pot dovedi mai târziu a nu fi cu totul corecte (dar asta înseamnă false) şi a avea nevoie de corecţii.

Un exemplu deosebit de elocvent în acest sens îl constituie descoperirea apei grele şi a hidrogenului greu [...]. Anterior acestei descoperiri nici că se putea imagina ceva mai cert şi mai ferm stabilit în domeniul chimiei decât cunoştinţele noastre despre apă (H_2O) şi despre elementele ce intră în compunerea ei. [...] După descoperirea apei grele însă, s-a înţeles că ceea ce până atunci fusese considerat un compus pur din punct de vedere chimic era, de fapt, un amestec de compuşi indiscernabili din punct de vedere chimic, dar foarte diferiţi din punct de vedere fizic, cu densităţi, puncte de fierbere şi puncte de îngheţ foarte diferite – deşi pentru definirea tuturor acestor puncte fusese folosită ca bază standard «apa».

Acest episod istoric este tipic; şi din el putem învăţa că nu se poate prevedea care părţi ale cunoaşterii ştiinţifice vor fi lovite într-o bună zi de caducitate. Prin urmare, credinţa în certitudinea ştiinţifică şi în autoritatea ştiinţei n-are alt temei decât dorinţele noastre nemărturisite; *ştiinţa e supusă greşelii, fiindcă e făcută de oameni.*

[...] Din faptul că este posibil să greşim şi că nu există un criteriu al adevărului care ne-ar putea feri de eroare nu rezultă că alegerea între teorii este arbitrară sau non-raţională; că nu putem învăţa şi nu ne putem apropia de adevăr; că cunoaşterea noastră nu poate să crească.”

(***Karl Popper,*** *Societatea deschisă şi duşmanii ei*)

„Rezultatul testelor este selecţia ipotezelor care au rezistat testelor ori eliminarea acelor ipoteze care nu au rezistat şi care sunt, din această cauză, respinse. Este important să se realizeze care sunt consecinţele acestei abordări. Acestea sunt următoarele: toate testele trebuie interpretate ca încercări de a stârpi teorii false, de a găsi punctele slabe ale unei teorii, pentru a o respinge în cazul în care a fost infirmată de teste. Această abordare este, uneori, considerată paradoxală: scopul nostru, se spune, este de a întemeia teorii, nu de a le elimina pe cele false. Dar mai ales pentru faptul că scopul nostru este de a

Exercițiul minții

☞ Identifică, în experiența personală, câte un exemplu de situație concretă prin care să ilustrezi rolul pozitiv, respectiv, rolul negativ al erorii în cunoaştere.

☞ ***Diogene Laertios***, în *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, povesteşte că Socrate considera că există „o singură fericire: știința, și un singur rău: neștiința”.

Construieşte un argument filosofic prin care să combaţi şi unul prin care să susţii spusele lui Socrate.

☞ Construieşte argumente sau contraargumente la următorul enunț:

„Căutarea adevărului, iar nu consolarea cu o minciună plăcută, rămâne orizontul oricărei cunoaşteri.”

*(**T. Todorov**, Grădina nedesăvârşită)*

întemeia teorii cât putem mai bine, trebuie să le testăm cât putem de sever. Aceasta înseamnă că trebuie să le găsim orice cusur, trebuie să le descoperim falsificabilitatea. Numai în cazul în care, în ciuda tuturor eforturilor noastre, nu reuşim în acest demers, putem spune că teoriile au rezistat unor teste severe. Acesta este motivul pentru care descoperirea unor instanţe care confirmă o teorie înseamnă foarte puţin, dacă nu am încercat şi nu am reuşit, să descoperim instanţele de respingere a ei."

*(**Karl Popper**, Mizeria istoricismului)*

Aplicaţii şi activităţi de învăţare

1. Omul a aspirat dintotdeauna la adevăr şi a transformat adevărul într-o directivă de viaţă. Imaginează-ţi că, la un moment dat, omul n-ar mai discerne între adevăr şi eroare. Ce efecte ar avea acest lucru asupra omului şi a vieţii sale? Argumentează.

2. Cu privire la adevăr, Popper afirmă:

„Prin urmare, acceptăm ideea că misiunea ştiinţei este căutarea adevărului […]. Dar noi subliniem, totodată, că *adevărul nu este singurul ţel al ştiinţei.* Noi vrem mai mult decât adevărul pur şi simplu; ceea ce urmărim este *adevărul interesant* – acel adevăr la care este greu să ajungi. […] Căci, în primul rând, este limpede că nu dorim pur şi simplu adevărul – noi dorim mai mult adevăr şi un nou adevăr. Nu ne mulţumim cu «doi ori doi fac patru», deşi aceasta este adevărat; nu spunem pe de rost tabla înmulţirii atunci când suntem puşi în faţa unei probleme dificile din topologie sau din fizică. Simplul adevăr nu este de ajuns; ceea ce căutăm sunt răspunsuri la problemele noastre." *(**K. Popper**, Adevăr, raţionalitate şi cunoaştere)*

Pe baza textului dat, analizează succint ideea despre *adevărul interesant* a lui Popper, construind, totodată, un argument în favoarea acesteia.

3. Deşi din perspective diferite, atât Nietzsche, cât şi Popper argumentează importanţa erorii.

Analizează comparativ cele două concepţii referitoare la eroare. Formulează un punct de vedere personal, privitor la rolul erorii în cunoaştere.

4. În definirea omului, un reper deosebit de important l-a constituit capacitatea acestuia de a cunoaşte adevărul.

Construieşte un argument a cărui concluzie să surprindă modalitatea de raportare a omului la eroare şi formulează o definiţie a omului, în care să surprinzi capacitatea acestuia de a valoriza eroarea.

Evaluare sumativă

1. Precizează sensul noţiunii de *temei al cunoaşterii*.
2. Analizează succint una dintre concepţiile filosofice studiate, cu privire la întemeierea cunoaşterii.
3. Numeşte oricare două *forme ale cunoaşterii*.
4. Explică succint concepţia lui Kant despre *tipurile de adevăr*.
5. Enumără *teoriile adevărului* cunoscute şi explică succint diferenţele existente între ele.
6. Pornind de la textele studiate, alcătuieşte un eseu cu tema: *Omul – între adevăr şi minciună*.

Recapitulare şi fixare

☞Numim *cunoaştere* acea activitate teoretică prin care omul ia act de realitate, încercând să o înţeleagă şi să o explice.

☞O simplă opinie poate fi considerată cunoaştere numai dacă *este întemeiată* (dacă indică, explicit, o raţiune/justificare) şi dacă *este adevărată* (dacă ceea ce se enunţă corespunde realităţii).

☞Cunoaşterea este considerată a dispune de mai multe forme (*senzorială*, *raţională* şi *intuitivă*, în concepţia lui Spinoza; *directă* şi prin *descriere*, în concepţia lui Russell etc.) şi surse (raţiunea, în accepţia raţionaliştilor, şi experienţa, în accepţia empiriştilor).

☞Tipurile de adevăr, în concepţia lui Kant, sunt adevărurile *analitice* şi adevărurile *sintetice*, adevărurile *a priori* şi adevărurile *a posteriori*.

☞*Teoria corespondenţei* indică proprietatea esenţială a adevărului, în timp ce teoria coerenţei şi cea pragmatistă oferă criteriile adevărului.

☞Opusă adevărului, *eroarea* semnifică o afirmaţie falsă, neconformă cu realitatea.

V

FILOSOFIA

OBIECTIVE SPECIFICE

După parcurgerea acestui capitol, vei fi capabil:

- ✓ să analizezi puncte de vedere diferite privind problematica filosofiei;
- ✓ să compari puncte de vedere diferite referitoare la problematica filosofiei;
- ✓ să argumentezi poziții diferite privind raportul filosofie-viață;
- ✓ să aplici cunoştințele şi metodologia specifice filosofiei în analizarea unor situații de viață;
- ✓ să formulezi judecăți şi aprecieri personale referitoare la diferitele concepții despre filosofie;
- ✓ să argumentezi judecățile şi aprecierile personale formulate cu privire la diferitele concepții despre filosofie;
- ✓ să utilizezi argumentarea şi analiza de text în dezbaterea problematicii filosofiei, în cadrul unor activități pe grupe;
- ✓ să elaborezi un eseu liber pe tematica problematicii filosofiei.

Ce este filosofia?

Înainte de a fi studiată filosofia, răspunsul la o asemenea întrebare ar putea fi ambiguu. Tot ceea ce priveşte acest domeniu îmbracă o aură de mister şi de aşteptare încrezătoare. După ce se trece prin filosofie, ciudat, dar răspunsul parcă nu se apropie, ci, dimpotrivă, misterul pare a se accentua. De fapt, întregul parcurs al filosofiei oferă un măreţ tablou al contradicţiilor şi al incertitudinilor, terenul ei fiind unul al disputelor permanente (bellum omnium contra omnes*). *Se poate spune, de exemplu, că, pentru unii, filosofia este ceva comun, banal (la o adică, toţi se pricep să filosofeze!), în timp ce, pentru alţii, respectiv pentru cei care fac din ea un stil de viaţă, precum Platon, ea apare drept* cel mai preţios bun ce le-a fost oferit muritorilor de către zei. *(K. Jaspers, Texte filosofice). Dintre reproşurile aduse filosofiei, menţionăm: inutilitatea (nu oferă raspunsuri exacte), ermetismul (din pricina limbajului), ineficienţa (terenul ei este unul al luptelor permanente) ş.a.*

În acest context, analiza temeiurilor, a scopurilor, a rosturilor filosofiei şi prezentarea genurilor şi a stilurilor pe care aceasta le-a cunoscut de-a lungul istoriei sunt absolut necesare; acestea permit, în ultimă instanţă, înţelegerea omului şi a esenţei lui. S-ar putea spune că definiţia clasică a omului trebuie completată, pentru a surprinde întregul specific al fiinţei umane, cu aceea de zóon philosophicus.

V.1. FILOSOFIE ŞI VIAŢĂ

V.1.1. Originile filosofiei

Când a apărut filosofia şi ce anume i-a generat apariţia? Ce anume l-a determinat pe om să filosofeze?

Etimologic, filosofia* înseamnă *iubire de înţelepciune*. Vechii greci au considerat-o astfel, iar termenul s-a încetăţenit (e drept, ajungând, în timp, să capete o varietate de înţelesuri).

Originea ei? Mirarea. Jaspers afirma că filosofia începe cu întrebarea *„Ce este?”* (*Texte filosofice*). A accepta această afirmaţie este similar cu a împinge originile filosofiei mult în urmă pe scara istoriei, iar dacă ar trebui să luăm în calcul prezenţa ei doar în spaţiul occidental, aceste începuturi s-ar plasa acum cca. douăzeci şi şase de secole (după unii, Thales*, cel care a identificat drept principiu al lumii *apa*, poate fi considerat primul filosof).

Evident, filosofia nu este o acumulare de cunoştinţe; deşi poate fi privită şi din această perspectivă, ea este, mai degrabă, un mod de a privi, de a înţelege sau de a evalua viaţa şi lumea în ansamblu, care porneşte chiar de la *formularea întrebării*. Este o năzuinţă către cunoaştere, nu deţinerea de cunoaştere.

„Platon – afirmă K. Jaspers – spunea că originea filosofiei ar fi uimirea”, iar Aristotel că „oamenii, când au început să filosofeze au fost mânaţi de mirare mai întâi faţă de problemele mai la îndemână, apoi, progresând încetul cu încetul, faţă de problemele mai mari, cum sunt, de pildă, fazele lunii, cursul soarelui şi al aştrilor şi naşterea Universului.” (*Texte filosofice*)

Uimirea, ne spune Jaspers, este scânteia filosofiei. Ea este însoţită de *îndoială* (căci omul recurge la o examinare critică a ceea ce obţine prin mirare, problematizare) şi de *cutremurare* (la care se ajunge atunci când întrebarea vizează chiar esenţa omului însuşi). De unde concluzia lui Jaspers că originea filosofiei este una multiplă.

Lărgind cadrul raportării şi întrebându-ne unde putem găsi fiecare scânteia, mobilul filosofării, am putea adăuga uimirii, îndoielii şi cutremurării identificate de Jaspers, dragostea (au indicat-o, încă din Antichitate, primii filosofi). *Liberă* de orice fel de obligaţii, fără să încătuşeze pe om prin rigori specifice doar ştiinţelor şi putând începe *de oriunde*, cum ne spune Noica, filosofia autentică, având ca material spiritul, urmează doar *căile neştiute ale inimii*. Filosofia este

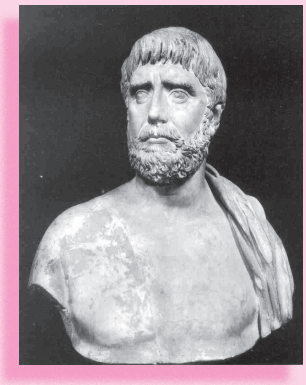

*Thales (cca. 624–546 î.Hr.) – filosof, matematician şi astronom grec, iniţiator al filosofiei naturii şi, în sens larg, al întregii filosofii (întrucât a fost primul care şi-a pus problema originii lumii şi care a oferit un răspuns exclusiv raţional, nu mistico-religios, acestei probleme).

domeniul celui care este îndrăgostit de viață, de cunoaștere, al celui care este atent la semnalele lumii (pământești și divine), al celui care – cum ar spune Platon – cultivă în natura lui muritoare gândirea cea nemuritoare.

Ca să faci filosofie, îți trebuie *demonul filosofiei*. Cei care nu dispun de el, filosofează pentru alții, nu pentru sine, *scriu ca să predea, nu ca să se lămurească*, deci filosofează fără dragoste, fără să simtă durerea inimii. Iar fără dragoste, nu există cu adevărat filosofie.

Texte

Originea multiplă a filosofiei: uimire, îndoială, cutremurare

„Istoria filosofiei, ca gândire metodică, își are începuturile în urmă cu două milenii și jumătate, ca gândire mitică însă, ivirea ei a avut loc mult mai devreme.

Începutul nu este, însă, totuna cu originea. Începutul are un caracter istoric și pune la dispoziția generațiilor ulterioare o cantitate crescândă de premise, prin intermediul unui travaliu de gândire deja efectuat. Originea este, însă, în orice moment, sursa din care provine impulsul către filosofare. Abia prin intermediul ei, orice filosofie contemporană își dobândește caracterul esențial, iar filosofia trecutului este înțeleasă într-adevăr.

Acest caracter originar este multiplu: din *uimire* decurge întrebarea și cunoașterea; din *îndoiala* referitoare la cunoștințele dobândite decurge examinarea critică și dobândirea unei certitudini clare; conștiința pierderii de sine și *cutremurarea* (die Erschütterung) îl fac pe om să se interogheze asupra lui însuși. Să examinăm mai întâi aceste trei motive."

„Uimirea a fost cea care i-a împins pe Platon și Aristotel să caute esența ființei.

Descartes a căutat, străbătând infinitul drum al incertitudinii, certitudinea indubitabilă.

Stoicii au căutat în suferințele vieții liniștea sufletului.

Fiecare dintre aceste căutări își are adevărul ei în veșmântul istoric, de fiecare dată diferit, al anumitor reprezentări și al unui anume limbaj. Prin apropierea lor istorică, noi accedem la originile încă prezente în noi.

Acest imbold vizează temeiul ce ne inspiră siguranță, străfundul ființei, eternizarea.

Dar poate niciuna dintre aceste origini nu este pentru noi în cel mai înalt grad originară, necondiționată. Revelarea ființei prin uimire ne redă suflul, însă ne ademenește să ne sustragem din mijlocul oamenilor și să ne abandonăm unei metafizici pure, magice. Certitudinea riguroasă nu o dobândim decât în actul orientării în lume, prin cunoașterea de tip științific. Atitudinea neclintită a sufletului, propusă de stoici, nu are decât o valoare pasageră, pentru depășirea unei suferințe, pentru a evita prăbușirea totală; în sine, însă, ea este lipsită de conținut și de viață.

Cele trei motive – uimirea și cunoașterea, îndoiala și certitudinea, pierderea și regăsirea de sine a omului – nu epuizează resorturile care ne îndeamnă în zilele noastre spre filosofare."

***(Karl Jaspers,** Texte filosofice)*

Filosofia presupune dragoste

„**Nu citi ce nu-ți place**. Filosofia e liberă de obligații. Frumusețea ei e că se poate începe de oriunde. Nu e o știință și n-are nici măcar o definiție. Îți place Descartes? Începe cu Descartes. Te pasionează problema devenirii? Începe cu ea. Dar să știi că **începi**. Ce e filosofia, asta ai s-o înveți pe drum. Căci pleci acum, pleci spre o lume pe care o poți găsi de oriunde ai pleca. Nu există cale regală pentru matematici, spune Euclid unui rege; dar **tocmai** că există, și pentru matematici și pentru știință: e calea regală a rațiunii, calea logicității. Nu se poate învăța matematica decât într-un fel, iar asta înseamnă calea regală. Dar filosofia n-are așa ceva. Ea se poate învăța de oriunde, căci n-are calea regală a rațiunii, ci căile neștiute ale inimii.

De aceea, nu veni aci fără dragoste. Cartea nu e un pensum, iar fără dragoste nu face nimeni cultură și, în orice caz, filosofie. Evident, sunt atâția erudiți vrednici, frați ai fiului risipitor, care fac cultură fără dragoste. Dar vehiculează

Dicționar

***bellum omnium contra omnes** – (în trad.) război al tuturor împotriva tuturor.

***filosofie** (din gr. *phileo*, a căuta, a iubi, a urmări, a avea grijă de ceva/cineva și *sophia*, înțelepciune) – iubire de înțelepciune.

crâmpeie de gând

„Stoicul Epictet spunea: «Originea filosofiei este perceperea propriilor slăbiciuni și neputințe». Cum să mă ajut în neputință? Răspunsul său era următorul: considerând tot ceea ce nu-mi stă în putere și are necesitatea sa, drept indiferent pentru mine [...]." *(**Karl Jaspers**, Texte filosofice)*

Exercițiul minții

☞ Ilustrează, prin intermediul unor enunțuri simple, cele *trei trepte ale apariției filosofiei*, în concepția lui K. Jaspers.

noţiuni, mai degrabă decât fac cultură.
De aceea, nu citi pe Kant. Ştiu totuşi că, până la urmă, trebuie citit Kant. Şi chiar că trebuie citit de mai multe ori. Dar astăzi nu-l citi. Fă ce-ţi place. Iar dacă-ţi place filosofia, vei găsi cândva pe Kant. Nu-l vei găsi? Nu ţi-a plăcut filosofia."

*(**Constantin Noica,** Jurnal filosofic)*

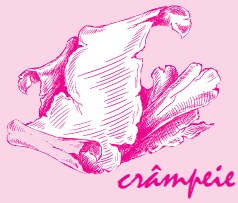

crâmpeie de gând

„Filosofia este eliberarea de necesitatea naturii, este «sfera libertăţii», spunea Schelling. Dar dacă, în loc să te adâncești în libertatea de om, te întorci asupra naturii, ca omul de azi, atunci pierzi privilegiul câştigat."
***(C. Noica**, Jurnal de idei)*

Aplicaţii şi activităţi de învăţare

1. Folosind metoda „Pălăriilor gânditoare", comentaţi:
„Astfel, originea filosofiei rezidă în facultatea omului de a se mira, de a se îndoi, de a trăi experienţa unor situaţii-limită, dar, în ultimă instanţă, în voinţa de comunicare autentică ce le include pe celelalte trei. Lucrul acesta se dezvăluie, încă de la bun început, în faptul că orice filosofie tinde spre comunicare, caută să se exprime, să se facă înţeleasă, că esenţa ei constă în comunicabilitate, indisociabil legată de adevărul ei.
Abia prin comunicare este atins scopul filosofiei, scop ce dă sens tuturor celorlalte scopuri: perceperea fiinţei, iluminarea din iubire, dobândirea seninătăţii." ***(Karl Jaspers,** Texte filosofice)*
2. Fie următorul text:
„Că această ştiinţă nu urmăreşte scopuri practice se vede şi din activitatea celor mai vechi filosofi. Căci şi oamenii de azi şi cei din primele timpuri, când au început să filosofeze, au fost mânaţi de mirare, mai întâi faţă de problemele mai la îndemână, apoi, progresând încetul cu încetul, faţă de problemele mai mari, cum sunt, de pildă, fazele Lunii, cursul Soarelui şi al aştrilor şi naşterea Universului. [...] Astfel, e limpede că ei nu o cultivă în vederea vreunui folos, ci, precum spunem despre om că e liber când există pentru el, nu pentru altul, tot aşa spunem şi despre această ştiinţă că ea singură este liberă, pentru că numai ea e cultivată pentru ea însăşi.
De aceea, am fi poate îndreptăţiţi să spunem că posesiunea ei depăşeşte măsura omenească. Într-adevăr, firea omului e împletită în multe chipuri cu robia, aşa că, după Simonide, «numai Zeul are privilegiul de a poseda o astfel de ştiinţă», iar omului nu i se cade să umble după o ştiinţă ce e mai presus de puterile lui." ***(Aristotel,** Metafizica)*
■ Analizează concepţia lui Aristotel privitoare la apariţia filosofiei.

V.1.2. Legătura filosofiei cu viaţa

„Am venit să vă spun că filosofia vă priveşte!" – cuvintele cu care Constantin Noica îşi prefaţa, în discuţia cu un prieten, o nouă carte de filosofie (apud Gabriel Liiceanu, *Cearta cu filosofia*) sunt emblematice pentru circumscrierea rolului şi a rostului filosofiei în viaţa omului. Într-adevăr, filosofia îl priveşte pe om (pe tot omul), căci îi implică şi îi explicitează acestuia destinul, spunând celui ce i se adresează esenţialul despre sine, despre viaţa sa şi orientându-i acţiunea.
De aceea, nu trebuie să surprindă pe nimeni faptul că importanţa filosofiei pentru viaţa omului apare cu evidenţă încă de la începuturile acestui tip de cugetare, încă de când primul om s-a numit pe sine filosof: după unii, este vorba despre Pitagora, marele matematician al Antichităţii, cel care se considera *un prieten al înţelepciunii* sau un iubitor de înţelepciune (*phileo-sophos*) şi nu un înţelept – *sophos* (credinţa antică era că *doar zeul* este înţelept). După cum spune Cicero*, în *Tusculane*, departe de a-şi aroga pretenţia de a şti totul sau de a poseda vreo ştiinţă în mod special şi fără să facă din cercetarea filosofică o meserie bănoasă (cum vor proceda, mai târziu, sofiştii), Pitagora se va considera *doar* filosof, deschizând astfel o întreagă tradiţie (căci, după el, se vor numi în acest fel toţi cei care vor considera că, *în viaţă, contemplarea şi studiul naturii sunt cu mult mai presus de orice altă activitate*).
Dar este contemplarea atât de importantă pentru viaţa omului? Nu există riscul unei pierderi a contactului cu viaţa concretă, cu realitatea?

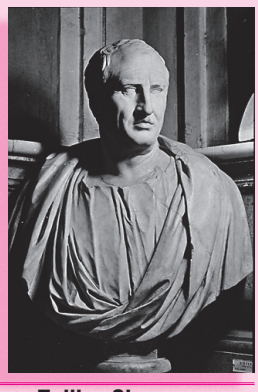

***Marcus Tullius Cicero** (106–43 î.Hr.) – filosof stoic, orator şi om politic roman. Opere principale: *Despre stat, Legile, Despre prietenie, Despre îndatoriri, Filipice.*

Într-adevăr, filosoful, pierdut în meditațiile sale, încercând să cuprindă cu mintea întreg universul, riscă să pară caraghios şi dezorientat tocmai din cauza răspunsului dat unor probleme cotidiene şi a slabei relaționări cu ceilalți. Este ceea ce Diogene Laertios* povestește că s-ar fi petrecut cu Thales. Este o asemenea întâmplare, însă, relevantă pentru viața adevărată a filosofului? Răspunsul nu poate fi decât negativ. Epictet, de exemplu, acceptă că filosoful poate fi luat în râs de cei mulți, fiind expus ridicolului şi batjocurii; de aceea, pentru a preîntâmpina asemenea situații, el trebuie să se pregătească în aşa fel, încât să fie recomandat de fapte, nu de simpla flecăreală despre principiile filosofice. În mod similar, Platon conferă filosofiei un statut aparte, considerând-o o ocupație privilegiată, care pregătește omul pentru viață. Aceasta întrucât, aşa cum ne spune în *Fedon*, filosofia îl ajută pe om să se detaşeze de exact acest gen de raportare la realitatea exterioară: raportarea comună, mediată de simțuri şi orientată către concret, către imediat. Ea îl *eliberează* pe om de chingile concretului şi îl *educă* în aşa fel, încât să devină capabil a ajunge în condiția în care se mai află doar zeul: aceea de contemplator al *esenței*, al *adevărurilor eterne*. Ignoranța privind lucrurile materiale şi nepriceperea privind activitatea practică sunt contrabalansate de dreptul de a accede la singura lume adevărată: *lumea Ideilor*.

Intim legată de tot ceea ce înseamnă viața omului, filosofia îl ajută pe acesta, în concepția lui Ludwig Wittgenstein*, în clarificarea limbajului şi a gândirii. Rolul filosofiei nu este acela de a adăuga propoziții filosofice la propozițiile ştiințifice, ci de a contribui la elaborarea logicii limbajului, eliminând din el enunțurile fără sens.

Pentru majoritatea gânditorilor, filosofia are un rol pozitiv. Dar Emil Cioran nu este de acord cu acest lucru. Prin filosofia sa, care este mai degrabă *antifilosofie*, el se raportează cu scepticism şi dintr-o perspectivă critică la tot ceea ce au creat filosofii. Distanțându-se de minciunile filosofiei, de răspunsurile ei goale, de formalismele, de subtilitățile şi de distincțiile neangajate existențial, la care ea ajunge (căci ar fi vrut să găsească la Kant şi la toți ceilalți *vreo urmă de slăbiciune omenească, un accent autentic de tristețe*), Cioran se situează de partea celor care consideră că are valoare doar ceea ce izvorăşte din marile tensiuni ale vieții, din obsesiile organice, din plăsmuirile generate de oboseală, de singurătate şi de întunericul nopții. *Începem să trăim cu adevărat doar la capătul filosofiei, pe ruinele ei, când am înțeles cumplita-i nulitate şi faptul că e zadarnic să recurgi la ea, că nu-i de niciun ajutor*. (Eseuri)

Texte

Iubitorii de înțelepciune – filosofii – se ocupă cu «contemplarea şi studiul naturii»

„Ne dăm, negreşit, seama că filosofia este un studiu foarte vechi, dar trebuie să recunoaştem că acest nume al ei este recent. Într-adevăr, cine ar putea să nege că înțelepciunea e ceva foarte vechi atât în sine, cât şi ca nume? [...] După o tradiție relatată în scrierile unui discipol al lui Platon, anume Heraclid din Pont, învățat vestit, Pitagora se dusese la Phliunte şi discutase împreună cu Leon, conducătorul cetății, unele probleme, dovedindu-se stăpân pe multe cunoştințe şi iscusit vorbitor. Admirându-i inteligența şi elocvența, Leon l-a întrebat care era ştiința pe care o profesa în special; Pitagora i-ar fi răspuns că nu posedă nicio ştiință în special, dar că e *filosof*. Surprins de noutatea acestui termen, Leon l-a întrebat ce sunt oare filosofii şi care e deosebirea dintre ei şi ceilalți oameni; la această întrebare, Pitagora i-a răspuns că viața omenească i se pare asemenea târgului unde se desfăşoară, în toată măreția, jocurile olimpice şi unde se adună întreaga Grecie. Acolo – spunea el – unii caută să câştige, prin iscusința lor fizică, coroana aducătoare de glorie şi renume, alții vin ca vânzători sau cumpărători, împinşi de pofta de câştig; mai este, însă, în acelaşi timp, şi o anume categorie de oameni, şi tocmai cei mai aleşi, care nu urmăresc nici aplauze, nici profit, ci vin ca spectatori şi examinează cu

*Diogene Laertios – filosof grec (sec. al III-lea), autor al operei în zece părți *Despre viețile şi doctrinele filosofilor*, considerată cea mai prețioasă sursă de informare pentru filosofia grecească, de la începuturi până în sec. al III-lea.

Exercițiul minții

☞ Formulează un răspuns argumentat la întrebarea: *În ce măsură ți-a fost influențată viața de filosofie?*

☞ Fie următorul text:

„Socrate a coborât cel dintâi filosofia din cer, a aşezat-o în oraşe, a introdus-o până şi în locuințele oamenilor şi a obligat-o să studieze viața, moravurile, ce este bine şi ce este rău.” (***Cicero**, Tusculane)*

– Analizează, succint, fragmentul din *Tusculane*.

– Identifică alte mari nume de filosofi care, asemenea lui Socrate, au influențat hotărâtor destinele acestui domeniu.

– Similar, identifică deschizători de drumuri în alte domenii ale culturii.

luare-aminte ce se întâmplă acolo şi cum se petrec lucrurile. Tot aşa şi noi, ca şi cum am fi plecaţi dintr-un oraş oarecare într-un târg cu multă lume, pornim din altă viaţă şi din altă lume, ca să intrăm în viaţa noastră de acum: unii ca să se facă robi ai gloriei, alţii ai banului; câţiva, împrăştiaţi ici şi colo, nu pun niciun preţ pe toate celelalte, ca să se consacre cu ardoare cercetării naturii – pe aceştia el îi numeşte «iubitori de înţelepciune», adică «filosofi». Şi după cum acolo, la târg, lucrul cel mai frumos e să priveşti fără a dobândi vreun câştig pentru tine, tot aşa, în viaţă, contemplarea şi studiul naturii sunt cu mult mai presus de orice altă activitate."

*(**Marcus Tullius Cicero,** Tusculane)*

Filosoful riscă să pară caraghios şi dezorientat

Despre **Thales**:

„Se povesteşte că, odată, ieşind de acasă însoţit de o bătrână, ca să observe stelele, căzu într-o groapă şi strigătele de ajutor făcură pe bătrână să-i spună: «Cum vrei să ştii ce-i în cer, Thales, când nu eşti în stare să vezi ce-i la picioarele tale?»"

*(**Diogene Laertios,** Despre vieţile şi doctrinele filosofilor)*

Filosofia se probează prin fapte, nu prin vorbe

„Dacă ai o deosebită râvnă pentru filosofie, pregăteşte-te încă din această clipă să fii luat în râs, batjocorit de către cei mulţi, care să zică despre tine: «Iată că ne-a şi picat un filosof» sau «de unde ne-a venit această măreaţă trufie?». Tu, însă, nu te înveşmânta cu trufie, ci păstrează ce-ţi pare a fi mai bun, aşa ca şi cum ai fost rânduit de zei, în acea poziţie. Aminteşte-ţi că, dacă rămâi legat de acestea, cei care te-au luat în râs la început te vor admira mai târziu. Dacă te laşi, însă, despărţit de acestea, eşti de două ori mai expus ridicolului şi batjocurii.

Dacă se întâmplă vreodată să te preocupe lucrurile exterioare, din dorinţa de a plăcea cuiva, să ştii că încercarea e deja pierdută. Mulţumeşte-te, de aceea, să fii filosof în toate împrejurările. Iar dacă vrei să pari filosof cu tot dinadinsul, descoperă-te astfel ţie însuţi şi aceasta să-ţi fie de ajuns."

„Nu te declara pretutindeni filosof şi nu flecări întruna, în faţa celor simpli, despre principiile filosofice. Ci săvârşeşte faptele tale, după aceste principii. După cum la un banchet nu se vorbeşte cum trebuie să se mănânce, ci se mănâncă cum se cuvine. Aminteşte-ţi că Socrate, până într-atât îşi supusese orgoliul, încât pe cei care veneau la el, cu dorinţa de a fi recomandaţi altor filosofi, chiar el îi conducea la aceştia; atât de mare îi era indiferenţa faţă de persoana sa.

Dacă, totuşi, se iscă discuţia, printre oameni simpli, despre vreun principiu de filosofie, păstrează tăcerea cât mai mult cu putinţă. Căci, astfel, există primejdia să dai afară un aliment încă nedigerat.

Şi când vreunul spune despre tine că nu ştii nimic şi tu nu eşti muşcat de această afirmaţie înseamnă că ai început să faci fapte de adevărat filosof. Căci oile nu aduc iarba păstorilor şi nici nu arată cât de multă au păscut. Ci, după ce au păscut şi au rumegat, dau lână şi lapte. Şi tu, prin urmare, nu arăta oamenilor de rând principii de filosofie, ci faptele produse de aceste principii bine rumegate."

„Aceasta este poziţia şi caracterul omului de rând: niciodată nu aşteaptă folosul sau paguba de la el însuşi, ci de la cei din afară. Poziţia şi felul de a fi al filosofului sunt, însă, să aştepte orice folos şi pagubă de la el însuşi. Caracteristicile celui care face progrese în înţelepciune: nu critică pe nimeni, nu laudă pe nimeni, nu mustră pe nimeni, nu învinuieşte pe nimeni, nu vorbeşte nimic despre el, considerându-se cineva sau că ştie ceva. Ori de câte ori se află într-o încurcătură sau în faţa unei piedici, se învinuieşte. Chiar dacă îl laudă vreunul, el râde în sinea sa de cel care îl laudă, el însuşi, faţă de sine însuşi. Chiar dacă îl critică cineva, nu se apără. Se supraveghează sub toate aspectele, întocmai precum cei slăbiţi de boală, fiind foarte atent, ca nu cumva să facă vreo mişcare prea bruscă, înainte ca organele lui să fie pe deplin însănătoşite."

*(**Epictet,** Manualul)*

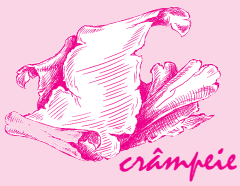

crâmpeie de gând

„O, filosofie, călăuză a vieţii, tu, care eşti în stare să descoperi virtutea şi să alungi viciile! Ce-aş fi devenit fără tine, nu numai eu, dar în general viaţa omenească?"
*(**Cicero,** Tusculane)*

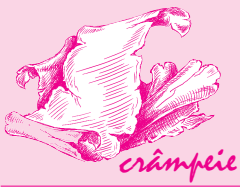

crâmpeie de gând

Despre **Diogene din Sinope**:

„La întrebarea dacă înţeleptul mănâncă prăjituri, răspunse: «da, mănâncă prăjituri de toate felurile, întocmai ca şi ceilalţi oameni.» Iar când fu întrebat de ce oamenii dau cerşetorilor, dar nu dau filosofilor, răspunse: «Fiindcă se gândesc că, într-o zi, pot să fie şi ei orbi sau şchiopi, dar niciodată să ajungă filosofi»."
*(**Diogene Laertios,** Despre vieţile şi doctrinele filosofilor)*

Filosoful se ridică dincolo de problemele cotidiene, având acces la esență

„– Cum vine asta, Socrate?

– Îți explic îndată, zise. Iubitorii de învățătură știu că filosofia primește sufletul cu adevărat legat și lipit de corp; prin aceasta, el este silit să cerceteze lumea din afară ca dintr-o închisoare, ca dintr-un adânc întunecat, nu de-a dreptul, prin sine; că filosofia vede lămurit cum grozava putere a închisorii își are izvorul în dorință; cum, prin aceasta, sufletul este până într-atât de legat, că omul devine însuși făuritorul propriilor sale lanțuri. Și, cum am spus, iubitorii de învățătură își dau seama că filosofia, primind sufletul într-o astfel de stare, îi dă o blândă mângâiere; căci, luându-și sarcina să-l elibereze, ea-i dovedește că observarea lumii prin ochi, urechi sau alte simțuri este plină de înșelăciune; că ea-l sfătuiește să se despartă de acestea, pe măsură ce folosința lor nu mai este o necesitate; că ea-l îndeamnă să se reculeagă în sine, să se concentreze și să nu creadă nimănui, decât sieși, pentru ca, oricând va avea ceva de cercetat, el să fie singur, cu sine; numai așa sufletul poate înțelege ceva din realitatea în sine a lucrurilor, pe când cele ce le va percepe prin simțuri sunt uneori într-un fel, alteori în altul, și nu-i arată deloc adevărul; ea-i spune că ceea ce sufletul vede prin simțuri este numai lumea perceptibilă și vizibilă, pe când el însuși este în măsură să vadă și o altă lume, care-i neperceptibilă, însă inteligibilă.”

*(**Platon,** Fedon)*

Scopul filosofiei este clarificarea logică a gândurilor

„ 4.112 Scopul filosofiei este clarificarea logică a gândurilor.
Filosofia nu este o doctrină, ci o activitate. O operă filosofică constă, în esență, din explicații. Rezultatul filosofiei nu sunt «propozițiile filosofice», ci clarificarea propozițiilor.
Filosofia trebuie să clarifice și să delimiteze riguros gândurile, care, altfel, sunt, ca să zicem așa, tulburi și confuze.”

„4.113 Filosofia limitează câmpul controversat al științei naturii.

4.114 Ea trebuie să delimiteze conceptibilul și, prin aceasta, inconceptibilul.
Ea trebuie să limiteze din interior inconceptibilul prin conceptibil.

4.115 Ea va semnifica inexprimabilul prin faptul că prezintă clar exprimabilul.

4.116 Tot ceea ce poate fi gândit în genere poate fi gândit clar. Tot ceea ce se poate exprima, poate fi exprimat clar.”

*(**Ludwig Wittgenstein,** Tractatus logico-philosophicus)*

«Începem să trăim cu adevărat doar la capătul filosofiei»

„M-am rupt de filosofie în momentul când mi-a fost cu neputință să descopăr la Kant vreo urmă de slăbiciune omenească, un accent autentic de tristețe; la Kant și la toți filosofii. Față de muzică, de mistică, de poezie, activitatea filosofică trădează o sevă subțiată și o profunzime suspectă, care nu ispitesc decât firile timide și călâi. De altminteri, filosofia – neliniște impersonală, refugiu în preajma unor idei anemice – constituie recursul tuturor acelora care evită exuberanța corupătoare a vieții. Aproape toți filosofii au sfârșit bine: iată argumentul suprem împotriva filosofiei. Chiar și sfârșitul lui Socrate n-are nimic tragic: este o neînțelegere la mijloc, fiind vorba de sfârșitul unui pedagog –, iar dacă Nietzsche, la rândul lui, s-a prăbușit, el și-a ispășit extazele de poet și vizionar, nicidecum raționamentele.

Nu putem eluda existența prin explicații; putem doar s-o îndurăm, s-o iubim ori s-o urâm, s-o adorăm ori să ne temem de ea, în acea alternanță de fericire și de groază care exprimă ritmul însuși al ființei, oscilațiile, disonanțele, vehemențele sale amare sau sprințare.

Cine nu-i expus, prin surprindere sau din necesitate, unei derute irefutabile, cine nu-și înalță atunci mâinile în rugă, spre a le lăsa apoi să cadă și mai goale decât răspunsurile filosofiei? [...] Exercițiul filosofic nu-i fecund; nu-i decât onorabil. Nu riști nimic ca filosof: o meserie fără destin, care umple cu cugetări voluminoase ceasurile neutre și libere, ceasurile refractare și la Vechiul Testament, și la Bach, și la Shakespeare. S-au materializat oare

Exercițiul minții

☞ Omul este o ființă a cărei esență creatoare este pe deplin exemplificată de constituirea filosofiei. Imaginează-ți că omul ar fi lipsit de capacitatea de a filosofa. Cum ar arăta lumea fără filosofie? Argumentează răspunsul.

☞ Dacă ar fi să devii filosof, care dintre concepțiile filosofice cunoscute crezi că ți s-ar potrivi. Argumentează.

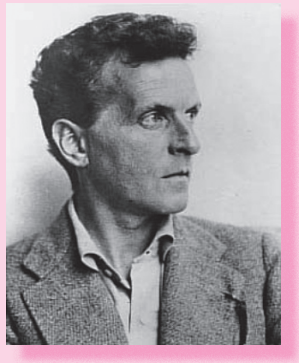

***Ludwig Wittgenstein**
(1889–1951) – filosof austriac, unul dintre principalii întemeietori ai filosofiei analitice și una dintre cele mai de seamă figuri ale filosofiei secolului al XX-lea. Ceea ce îi conferă o poziție aparte este faptul că a dezvoltat două filosofii diferite și a constituit, prin aceasta, baza pentru două curente filosofice influente: filosofia analitică, de sorginte anglo-saxonă, și filosofia limbajului. Opere principale: *Tractatus logico-philosophicus, Cercetări filosofice, Caietul albastru, Caietul maro.*

vreodată aceste cugetări într-o singură pagină comparabilă cu o exclamaţie a lui Iov, cu o spaimă din Macbeth sau cu altitudinea unei cantate? Universul nu *se discută*; *se exprimă*. Iar filosofia nu-l exprimă. Adevăratele probleme nu încep decât după ce l-ai parcurs sau epuizat [...]. Aici, filosoful ne părăseşte: duşman al dezastrului, el este cuminte ca raţiunea însăşi şi la fel de prudent ca ea. Iar noi rămânem în tovărăşia unui ciumat de pe vremuri, a unui poet cunoscător al tuturor delirurilor şi a unui muzician al cărui sublim transcende sfera inimii. Începem să trăim cu adevărat doar la capătul filosofiei, pe ruinele ei, când am înţeles cumplita-i nulitate şi faptul că e zadarnic să recurgi la ea, că nu-i de niciun ajutor.

Marile sisteme nu sunt, în fond, decât nişte tautologii strălucite. [...] Ceea ce *este* refuză cu repulsie strânsoarea verbului, iar experienţa intimă nu ne dezvăluie nimic dincolo de clipa privilegiată şi inexprimabilă. De altminteri, fiinţa însăşi nu-i decât o pretenţie a Nimicului."

(***Emil Cioran***, *Eseuri*)

Aplicaţii şi activităţi de învăţare

1. Diogene Laertios, în *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, afirmă că Aristotel, „întrebat ce folos a tras din filosofie, dădu această lămurire: «Acela de a face de bunăvoie ceea ce fac alţii de teama legilor»."

Pornind de la răspunsul lui Aristotel, analizează rolul şi importanţa filosofiei pentru viaţa omului.

2. Fie următorul text:

„[…] Deoarece filosofii sunt în stare să perceapă ceea ce rămâne la fel, egal cu sine, iar cei ce nu pot aşa ceva, ci îşi arată puterea minţii doar în cazul lucrurilor multiple, sunt fără constanţă şi rătăcitori, care dintre aceste două categorii trebuie să conducă în cetate?"

„Este cu putinţă, atunci, să aduci vreo dojană unei atari îndeletniciri, pe care nimeni n-ar putea-o îndestulător practica, fără să fie, prin firea sa, cu bună ţinere de minte, fără să înveţe uşor şi să aibă o inteligenţă largă şi plină de har, prieten fiind şi înrudit cu adevărul, cu dreptatea, cu vitejia şi cu cumpătarea?"

*(**Platon,** Republica)*

Pornind de la textul dat, rezolvă următoarele cerinţe: ■ descrie chipul filosofului, aşa cum l-a văzut Platon, în Antichitate; ■ identifică, printre filosofii cunoscuţi, exemple ilustrative pentru portretul realizat de Platon; ■ precizează trăsături care nu pot aparţine unui adevărat filosof; argumentează; ■ precizează o situaţie de viaţă, în care filosoful nu s-ar descurca; argumentează.

3. Descriindu-l pe filosof, Epictet afirmă că acesta:

„Smulge orice poftă din el însuşi, nu are dezgust decât numai pentru lucrurile potrivnice naturii, din cele aflate în puterea noastră. Se foloseşte de dorinţa pentru orice lucru, în tihnă şi cu moderaţie. Iar, dacă este considerat sărac cu duhul sau neştiutor, nu se neliniştește. Într-un cuvânt, se păzeşte de el însuşi ca de un duşman, ca unul dornic să-l tragă în cursă." *(**Epictet**, Manualul)*

■ Dezbate, în cadrul activităţii în echipă, concepţia lui Epictet. ■ Eşti de acord cu ea? ■ Identifică, în experienţa ta, situaţii de viaţă în care anumite persoane s-au comportat potrivit normelor enunţate de Epictet sau contrar acestor norme. ■ Cum au fost receptate cele două tipuri de comportament de către cei din jur? Argumentează.

4. Imaginează-ţi că se întâlnesc următorii filosofi: Pitagora, Epictet, Platon, Ludwig Wittgenstein şi Emil Cioran.

Alcătuieşte un scurt *dialog posibil* între filosofii amintiţi mai sus, pe tematica importanţei filosofiei pentru viaţa omului, respectând, în cadrul acestuia, specificul fiecărei concepţii filosofice în parte.

5. Este de presupus că diferiţii filosofi chiar îşi trăiesc filosofia şi că au reacţii corespunzătoare propriei concepţii, în faţa aceleiaşi realităţi. Imaginează-ţi că în cea mai aglomerată intersecţie din Capitală se află Thales, Pitagora, Epictet, Cioran. Care sunt gândurile pe care le-ar putea avea, în această situaţie, filosofii respectivi? Argumentează.

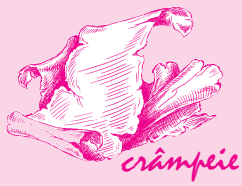

crâmpeie de gând

„Originalitatea filosofului se reduce la inventarea unor termeni."
***(E. Cioran**, Eseuri)*

crâmpeie de gând

„De altfel, posesiunea unei asemenea ştiinţe trebuie să ne pună într-o stare de spirit opusă aceleia de care eram stăpâniţi când umblam la început după ea. [...] sentimentul de care sunt mânaţi toţi oamenii la început este mirarea provocată de nedumerirea că lucrurile sunt astfel cum sunt [...]."
***(Aristotel**, Metafizica)*

„[...] filosoful adevărat [...] trăieşte «nefilosofic», «neînţelept» şi, mai ales, imprudent, resimţind povara şi obligaţia sutelor de tentative şi tentaţii ale vieţii [...]."
***(Fr. Nietzsche**, Dincolo de bine şi de rău)*

„Filosofia se adresează individului; în orice lume, în orice situaţie, prin filosofare individul este retrimis la sine însuşi."
***(Karl Jaspers**, Texte filosofice)*

V.1.3. Studiul filosofiei nu este o pierdere de timp

După cum afirmă Husserl în *Filosofia ca știință riguroasă*, „lui Kant îi plăcea să spună că se poate învăța nu filosofia, ci filosofarea". Într-adevăr, filosofarea, ca act orientat către dobândirea înțelepciunii, presupune implicarea, participarea iubitorului de înțelepciune. Presupune deschidere, spontaneitate și – lucru important – acceptarea ideii că, printr-un asemenea demers, nu se obțin certitudini.

În acest sens, vine și afirmația lui Bertrand Russell, potrivit căreia filosofia are valoare nu prin „vreun presupus corp de cunoaștere precis fundamentată, care să poată fi însușit de cei care o studiază". Filosoful nu se orientează precum omul practic, doar către valorile materiale, nici nu trăiește cu iluzia obținerii de răspunsuri sigure la marile întrebări care îl frământă. Valoarea filosofiei stă în chiar incertitudinea ei, în *măreția obiectelor* contemplate și în libertatea asociată contemplării. Cel care studiază filosofia își clădește, prin aceasta, o viață demnă și liberă.

Texte

«Valoarea filosofiei trebuie căutată, în mare măsură, tocmai în incertitudinea ei»

„De asemenea, pentru a nu eșua în încercarea noastră de a determina valoarea filosofiei, trebuie să ne eliberăm mințile de prejudecățile celor ce sunt numiți, în mod greșit, «oameni practici». Omul «practic», în sensul în care cuvântul este adesea folosit, recunoaște numai nevoile materiale, înțelege că oamenii trebuie să își hrănească corpul, însă uită de necesitatea de a hrăni mintea. [...] Valoarea filosofiei este de găsit printre bunurile destinate minții; numai aceia care nu sunt indiferenți față de aceste bunuri pot fi convinși că studiul filosofiei nu este o pierdere de timp."

„De fapt, valoarea filosofiei trebuie căutată, în mare măsură, tocmai în incertitudinea ei. Omul care nu a învățat niciun dram de filosofie trece prin viață încătușat în prejudecăți [...]. Pentru un astfel de om, lumea tinde să fie precisă, finită, banală; obiectele obișnuite nu ridică niciun fel de întrebări, iar posibilitățile nefamiliare sunt respinse cu dispreț. Dimpotrivă, de îndată ce începem să filosofăm, descoperim [...] că până și cele mai obișnuite lucruri ridică probleme la care se pot da numai răspunsuri foarte incomplete. Deși filosofia este incapabilă să ne spună cu certitudine care este adevăratul răspuns la îndoielile pe care le ridică, ne poate sugera multe posibilități care ne lărgesc orizontul gândirii și o eliberează de tirania obișnuinței. Astfel, dacă, pe de-o parte, ea diminuează sentimentul nostru de certitudine cu privire la ce sunt lucrurile, pe de altă parte, ea sporește mult cunoașterea noastră despre ce pot ele fi; ea alungă dogmatismul oarecum arogant al acelora care nu au călătorit în regiunea îndoielii eliberatoare și menține vie capacitatea noastră de a ne mira, prezentându-ne lucrurile obișnuite dintr-o perspectivă neobișnuită.

Pe lângă utilitatea ei de a ne arăta posibilități nebănuite, filosofia are valoare – poate valoarea ei principală – datorită măreției obiectelor pe care le contemplă și a libertății față de scopurile înguste și personale rezultate din această contemplare."

***(Bertrand Russell,** Problemele filosofiei)*

Aplicații și activități de învățare

- Fie următorul text:

„Ce sarcină are filosofia astăzi? Se poate auzi acest răspuns: niciuna, deoarece filosofia este lipsită de consistență, ea fiind o treabă lăturalnică a unui anumit grup de specialiști. Filosofii de catedră, a căror existență vine din Evul

crâmpeie de gând

Despre **Xenofanes**:

„Empedocle spunându-i odată că un om înțelept este de negăsit, el răspunse: «firește, pentru că e nevoie de un înțelept ca să recunoască pe un alt înțelept»."

*(**Diogene Laertios**, Despre viețile și doctrinele filosofilor)*

Exercițiul minții

☞ Imaginează-ți că ai fi pus în situația de a alcătui, din rândul filosofilor pe care îi cunoști, o echipă similară uneia de fotbal. Luând în calcul tot ceea ce ai învățat despre concepțiile lor la orele de filosofie, alcătuiește echipa creditată de tine cu mari șanse de a ieși câștigătoare într-un meci al ideilor. Argumentează răspunsul.

☞ Este de presupus că, în viață, ai avut numeroase momente marcate de incertitudine. Ai devenit, în aceste momente, filosof? Argumentează răspunsul.

Recapitulare şi fixare

☞ Etimologic, filosofie înseamnă *iubire de înţelepciune*.

☞ În genere, se consideră că filosofia se originează în *uimire* (Platon şi Aristotel) sau în *uimire*, *îndoială* şi *cutremurare* (Jaspers).

☞ Majoritatea filosofilor consideră filosofia ca o pregătire pentru viaţă; pentru alţii, însă, ea nu este de niciun ajutor.

Exerciţiul minţii

☞ Raportându-te critic la concepţiile despre filosofie studiate, formulează un răspuns personal şi argumentat la întrebarea: „Ce este filosofia?”.

☞ Analizând problematica filosofiei, unii reprezentanţi ai acesteia i-au subliniat unitatea, în timp ce alţii au ajuns să o considere un domeniu haotic.

Împărţiţi în două mari grupe (grupa pro şi grupa contra), dezbateţi argumentat problema unităţii demersului filosofic.

Mediu, se întâlnesc fără rost la diferite congrese care nu sunt altceva decât forma modernă de a te face preţuit de alţii. [...] Pe scurt, filosofia este superfluă, o rămăşiţă pietrificată a trecutului, aflată pe punctul de a dispărea: ea nu mai are nicio sarcină.

Împotriva unei astfel de respingeri, noi trebuie, mai întâi, să spunem: nu tot ce poartă numele de filosofie trebuie să fie confundat cu filosofia propriu-zisă. Filosofia se află pretutindeni unde, prin gândire, omul devine conştient de sine. Ea este prezentă peste tot fără a fi numită ca atare, căci, de îndată ce gândeşte, omul filosofează, fie că o face bine sau rău, superficial sau profund, în fugă sau încet şi temeinic.” ***(Karl Jaspers,*** *Sarcina filosofiei în prezent)*

■ Pornind de la textul dat şi luând în considerare concepţiile filosofice studiate, elaborează un eseu cu tema: *Filosofia – trecut şi viitor*.

Evaluare sumativă

1. Precizează sensul noţiunii de filosofie.
2. Compară concepţiile despre originea filosofiei ale lui Jaspers şi Noica.
3. Numeşte trei păreri diferite referitoare la legătura filosofiei cu viaţa.
4. Analizează, succint, una dintre concepţiile filosofice studiate, referitoare la legătura filosofiei cu viaţa.
5. Formaţi grupe de câte 5-6 elevi şi, împărţind aleatoriu între grupe cerinţele, analizaţi succint câte *o asemănare* şi câte *o deosebire* existente între concepţiile despre filosofie ale următorilor gânditori:
   - ♦ Jaspers şi Noica;
   - ♦ Platon şi Pitagora;
   - ♦ Epictet şi Emil Cioran;
   - ♦ Ludwig Wittgenstein şi B. Russell.
6. Explică ideea lui Russell, potrivit căreia valoarea filosofiei constă tocmai în incertitudinea ei.
7. Dimensiunea câmpului filosofic este vizibilă în problematica abordată. În viziunea lui Kant, următoarele patru întrebări fundamentale rezumă sarcinile filosofiei:
   - ♦ Ce pot să ştiu?
   - ♦ Ce trebuie să fac?
   - ♦ Ce-mi este îngăduit să sper?
   - ♦ Ce este omul?

În cadrul activităţii în echipă, soluţionaţi următoarele cerinţe:

■ identificaţi domeniile filosofice menite a oferi răspunsuri celor patru întrebări;

■ pe baza cunoştinţelor de filosofie deţinute, formulaţi răspunsuri pentru fiecare dintre cele patru întrebări;

■ precizaţi întrebarea care, prin relevanţa ei, le include pe toate celelalte trei; argumentaţi;

■ formulaţi un argument prin care să susţineţi importanţa pentru viaţa omului a cunoaşterii răspunsurilor la cele patru întrebări.

Bibliografie selectivă

Aristotel – *Analitica secundă*, în *Organon*, Edit. Ştiinţifică, 1957;
Aristotel – *Etica nicomahică*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, trad. S. Petecel;
Aristotel – *Metafizica*, Edit. IRI, Bucureşti, 1996;
Augustin – *Confesiuni*, Edit. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1994;
Bergson, Henri – *Evoluţia creatoare*, Edit. Institutul European, 1998;
Burke, Edmund – *Reflecţii asupra revoluţiei din Franţa*, în *Limitele puterii*, Edit. ALL, Bucureşti, 1994;
Camus, Albert – *Mitul lui Sisif*, Edit. RAO, Bucureşti, 1994;
Cioran, Emil – *Manual de descompunere*, în *Eseuri*, Edit. Cartea Românească, 1988;
Cicero, Marcus Tullius – *Tusculane*, în *Opere alese*, vol. III, Edit. Univers, Bucureşti, 1973;
Constant, Benjamin – *Despre libertate la antici şi moderni*, Edit. Institutul European, Iaşi;
Descartes, René – *Discurs asupra metodei*, Edit. Mondero, Bucureşti, 1999;
Descartes, René – *Meditaţii metafizice*, Edit. Carter, Bucureşti, 1997;
Gasset, José Ortega y – *Originea şi epilogul filosofiei şi alte eseuri filosofice*, Edit. Humanitas, 2004;
Giddens, Anthony – *A treia cale şi criticii săi*, Edit. Polirom, Iaşi, 2001;
Gray, John – *Cele două feţe ale liberalismului*, Edit. Polirom, Iaşi, 2002;
Hayek, Friedrich A. – *Drumul către servitute*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 2006;
Hayek, Friedrich A. – *Constituţia libertăţii*, Edit. Institutul European, Iaşi, 1998;
Ionescu, Nae – *Curs de metafizică*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1995;
James, William – *Ce înseamnă pragmatismul?*, în *Filosofia contemporană*, Surdu, Alexandru, Edit. Paideia, 2003;
Jaspers, Karl – *Texte filosofice*, Edit. Politică, Bucureşti, 1986;
Kant, Immanuel – *Critica raţiunii pure*, Edit. IRI, Bucureşti, 1994;
Kant, Immanuel – *Metafizica moravurilor*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1991;
Laertios, Diogene – *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*, Edit. Polirom, Iaşi, 1997;
Leibniz, Gottfried Wilhelm – *Meditaţii asupra cunoştinţei, a adevărului şi asupra ideilor*, în *Antologie filosofică*, coord.: N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narly, Edit. Universal Dalsi, 1995;
Levinas, Emmanuel – *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Edit. ALL, Bucureşti, 2000;
Locke, John – *Eseu asupra intelectului omenesc*, în *Antologie filosofică*, coord.: N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narly, Edit. Universal Dalsi, Bucureşti, 1995;
Marx, Karl – *Critica Programului de la Gotha,* în *Opere alese*, vol. II, Edit. Politică, Bucureşti, 1969;
Mill, John – *Utilitarismul*, Edit. Alternative, 1994;
Nagel, Thomas – *Veşnice întrebări*, Edit. BIC ALL, 2004;
Nietzsche, Friedrich – *Amurgul idolilor*, Edit. E T A, Cluj-Napoca, 1993;
Nietzsche, Friedrich – *Dincolo de bine şi de rău*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1984;
Nietzsche, Friedrich – *Voinţa de putere*, în *Filosofia contemporană*, Surdu, Alexandru, Edit. Paideia, 2003;
Noica, Constantin – *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Edit. Eminescu, 1987;
Noica, Constantin – *Între suflet şi spirit*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1996;
Noica, Constantin – *Jurnal filosofic*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1990;
Nozick, Robert – *Anarhie, stat şi utopie*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1997;
Onicescu, Octav – *Determinismul clasic*, în *Antologie de filosofie românească* II, Edit. Minerva, Bucureşti, 1986;
Pascal, Blaise – *Cugetări*, Edit. Ştiinţifică, 1992;
Platon – *Republica*, în *Opere*, vol. V, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986;
Platon – *Fedon*, în *Dialoguri*, Edit. IRI, Bucureşti, 1998;
Popper, Karl R. – *Lecţia acestui secol*, Edit. Nemira, Bucureşti, 1988;
Popper, Karl R. – *Societatea deschisă şi duşmanii ei*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 2005;
Quine, Willard Von Orman – *Două dogme ale empirismului*, în *Epistemologie*, *Orientări contemporane*, Edit. Politică, Bucureşti, 1974;
Rawls, John – *Teoria dreptăţii*, în *Teorii ale dreptăţii sociale*, Edit. Alternative, Bucureşti;
Revel, Jean-François – *Revirimentul democraţiei*, Edit. Humanitas, Bucureşti, 1998;
Rousseau, Jean-Jacques – *Contractul social*, Edit. Moldova, 1996;
Rousseau, Jean-Jacques – *Scrisori scrise de pe munte*, *Scrisoarea a VIII-a*, în *Texte alese*, Edit. Academiei, 1955;
Russell, Bertrand – *Problemele filosofiei*, Edit. All, Bucureşti, 1995;
Toma d'Aquino – *Summa theologiae*, în Opere I, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997;
Ţuţea, Petre – *Omul. Tratat de antropologie creştină. Problemele sau cartea întrebărilor*, Edit. Timpul, Iaşi, 1992.

Cuprins

I. OMUL 3
I.1. Problematica naturii umane 4
I.1.1. Omul este altceva decât corpul său 5
I.1.2. Omul – definit prin capacitatea de a cugeta 7
I.1.3. Sociabilitatea – trăsătură specific umană 9
I.1.4. Omul – ființa creatoare 11
I.1.5. Omul se înțelege deplin doar prin raportare la altul 13
I.2. Sensul vieții 16
EVALUARE SUMATIVĂ 20
II. MORALA 21
II.1. Bine şi rău 22
II.1.1. Despre *bine* şi *rău* sau despre moralitate 22
II.1.2. Virtutea – calea spre fericire 25
II.1.3. De la *eudaimonia* la *beatitudo* 27
II.2. Teorii morale 29
II.2.1. Morala, între teorie şi viață 29
II.2.2. Teoriile eudaimonist-raționaliste 32
II.2.3. Teoriile hedoniste 33
II.2.4. Teoriile deontologice 35
II.3. Probleme de etică aplicată 37
EVALUARE SUMATIVĂ 40
III. POLITICA 41
III.1. Libertate şi responsabilitate social-politică 42
III.1.1. Libertate, libertăți, responsabilitate 42
III.1.2. Fundamentele libertății – rațiunea sau tradiția 45
III.1.3. Lege şi libertate 47
III.2. Egalitate şi dreptate 49
III.2.1. Obiectul teoriilor despre dreptate 50
III.2.2. Tipuri de dreptate 53
III.2.2.1 Dreptatea distributivă 53
III.2.2.2. Dreptatea procedurală 55
III.2.2.3. Dreptatea corectivă 56
III.3. Teorii politice moderne şi contemporane 58
III.3.1. Liberalismul 58
III.3.2. Conservatorismul 60
III.3.3. Socialismul 62
III.4. Idealul democratic. Drepturile omului 63
EVALUARE SUMATIVĂ 66
IV. CUNOAŞTERE ŞI ADEVĂR 67
IV.1. Problema întemeierii cunoaşterii 68
IV.2. Forme ale cunoaşterii şi tipuri de adevăr 71
IV.2.1. Forme ale cunoaşterii. Surse ale cunoaşterii 71
IV.2.1.1. Forme ale cunoaşterii 72
IV.2.1.2. Surse ale cunoaşterii 74
IV.2.2. Tipuri de adevăr. Criteriile adevărului 76
IV.2.2.1. Tipuri de adevăr 76
IV.2.2.2. Teorii despre adevăr 78
IV.3. Adevăr şi eroare 82
EVALUARE SUMATIVĂ 84
V. FILOSOFIA 85
V.1. Filosofie şi viață 86
V.1.1. Originile filosofiei 86
V.1.2. Legătura filosofiei cu viața 88
V.1.3. Studiul filosofiei nu este o pierdere de timp 93
EVALUARE SUMATIVĂ 94
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 95